

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMEN ADAYLARININ
ATASÖZLERİ VE DEYİMLERE YETKİNLİK DÜZEYLERİ
(GAZİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)**

Rukiye Çalışkan

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

OCAK, 2021

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 24 ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı: Rukiye

Soyadı: Çalışkan

Bölümü: Türk Dili ve Edebiyatı

İmza:

Teslim Tarihi: 3/1/2021

TEZİN

Türkçe Adı: Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmen Adaylarının Atasözleri ve Deyimlere Yetkinlik Düzeyleri(Gazi Üniversitesi Örneği)

İngilizce Adı: Proposals and Competence Levels of Teachers of Turkish Language and Literature(Example of Gazi Universty)

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Rukiye Çalışkan

İmza:

JÜRİ ONAY SAYFASI

Rukiye Çalışkan tarafından hazırlanan “Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmen Adaylarının Atasözleri ve Deyimlere Yetkinlik Düzeyleri(Gazi Üniversitesi Örneği) “ adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Gazi Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof.Dr. Hamiye DURAN

.....

(Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Gazi Üniversitesi)

Başkan: Prof.Dr. Ali YAKICI

.....

(Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Gazi Üniversitesi)

Üye: Prof.Dr. Pervin ERGUN

.....

(Türk Halk Bilimi Eğitimi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Tez Savunma Tarihi: 3/12/2020

Bu tezin Türkçe ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Unvan Ad Soyad: Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

.....

TEŞEKKÜR

Bu tezin hazırlanması süresince çalışmalarımda yardımını esirgemeyen Danışmanım Prof. Dr.Hamiye Duran’a müteşekkirim. Yüksek Lisans öğrenimime başladığımdan beri her konuda görüşlerini aldığım ve her daim yanımda olan aileme ve arkadaşlarım Dilek Türedi Konaş ve Elif Ergezer’e teşekkürü bir borç bilirim.

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMEN ADAYLARININ
ATASÖZLERİ VE DEYİMLERE YETKİNLİK DÜZEYLERİ
(GAZİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)**

Yüksek Lisans Tezi

Rukiye Çalışkan

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

OCAK, 2021

ÖZ

Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarından eğitim süreleri boyunca atasözleri ve deyimler konusunda sağlam bilgiler edinmesi ve dağarcıklarını daha çok atasözü ve deyimle genişleterek gelecek kuşaklara aktarmaları istenmektedir. Bu gerekliliklerden dolayı öğretmen adaylarının atasözü ve deyimler konusunda yetkin olmaları beklenmektedir. Bu araştırmada Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının atasözleri ve deyimlere olan yetkinlikleri saptanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın konusunu Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının atasözleri ve deyimlere olan yetkinlik düzeylerinin saptanması oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmen adayları Gazi Üniversitesi Türk dili ve edebiyatı bölümü 2019-2020 bahar dönemi öğrencileridir. Öğrencilere 80 soruluk eşleştirmeli bir test uygulanmış ve nicel veri çözümleme teknikleri (yüzde, ortalama) kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmaya 25 öğretmen adayı katılmıştır. Test sonuçlarına göre öğretmen adayları atasözleri konusunda % 81,6 deyimlerde ise % 65,8 oranında başarılı olmuşlardır. Öğretmen adayları atasözlerinde başarılıdır. Öğretmen adaylarının deyimler konusunda özellikle deyimlerin anlamlarını doğru bilmede sıkıntı yaşadıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atasözleri, Deyimler, Türk dili ve Edebiyatı Öğretmen Adayları

Sayfa Adedi: 97 sayfa

Danışman: Prof. Dr.HAMİYE DURAN

**PROPOSALS AND COMPETENCE LEVELS OF TEACHERS OF
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE
(EXAMPLE OF GAZI UNIVERSITY)**

Master Thesis

Rukiye Caliskan

GAZI UNIVERSITY

INSTITUTE OF EDUCATION SCIENCES

JANUARY, 2021

ABSTRACT

Turkish language and literature pre-service teachers are asked to obtain sound information about proverbs and idioms throughout their education period and to expand their vocabulary with more proverbs and idioms and to be able to be competent in proverbs and idioms. In this study, the competencies of Turkish language and literature teacher candidates to proverbs and idioms were tried to be determined. The pre-service teachers who participated in the study are the students of Gazi University Turkish Language and Literature Spring 2019-2020. A paired test with 80 questions was applied and evaluated using quantitative data analysis techniques (percentage, average). 25 teacher candidates participated in the study. According to the test results, pre-service teachers were successful in proverbs in terms of 81.6% and 65.8%. Prospective teachers are successful in completing their proverbs. Regarding idioms, it was determined that they had difficulties in knowing the meanings of idioms.

Key Words: Proverbs , Idioms, Turkish Language and Literature Teacher Candidates

Number of Pages: 97 page

Advisor: Prof. Dr.HAMİYE DURAN

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU.....	i
ETİK LİKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZ.....	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ.....	1
1.1.Pobleml Durumu.....	1
1.2.Araştırmanın Amacı.....	2
1.3.Araştırmanın Önemi.....	2
1.4.Araştırmanın Varsayımları.....	3
1.5.Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3
1.6.Tanımlar.....	3
1.7.İlgili Araştırmalar.....	5
BÖLÜM II.....	8
KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	8
2.1.1.Edebiyat ve Türk Edebiyatı.....	8
2.1.2.Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi.....	9
2.1.3.Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi.....	10
2.1.4.Türk Edebiyatı Dersinin Genel Amaçları.....	10

2.1.5.Öğretmenlik Mesleği.....	12
2.1.6.Öğretmenlik Yeterliliği.....	12
2.1.7.Atasözleri.....	13
2.1.8.Atasözleri Tanımları.....	13
2.1.9.Atasözlerinin Tarihi.....	14
2.1.10.Atasözlerinin Biçim Özellikleri.....	16
2.1.11.Atasözlerinin Anlam Özellikleri.....	20
2.1.12.Atasözlerinin Sahip Olduğu İşlevsel Özellikler.....	22
2.1.13.Atasözlerinin Dil ve Üslup Özellikleri.....	23
2.1.14.Atasözlerinin Tema ve Konuları.....	26
2.2.1.Deyimler.....	34
2.2.2.Deyimlerin Biçimsel Özellikleri.....	37
2.2.3.Deyimlerin Kavram Özellikleri.....	39
2.2.4.Deyimlerle İlgili Tamamlayıcı Bilgiler.....	42
BÖLÜM III.....	45
YÖNTEM.....	45
3.1.Araştırma Modeli.....	45
3.2.Evren ve Örneklem.....	45
3.3.Veritoplama Yöntemi.....	45
3.4. Verilerin Analizi.....	46
BÖLÜM IV.....	47
BULGULAR VE YORUM.....	47
4.1.Gazi Üniversitesinden Elde Edilen Bulgular ve Yorumlar.....	47
4.2.Ankara H.B.V. Üniversitesinden Elde Edilen Bulgular ve Yorumlar.....	58
BÖLÜM V.....	68
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	68
5.1.1.Sonuçlar.....	68
5.1.2.Atasözleriyle İlgili Sonuçlar.....	68
5.1.3.Deyimlerle İlgili Sonuçlar.....	69
5.2.Öneriler.....	70
KAYNAKLAR.....	71
EKLER.....	76
EK 1.....	77

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Atasözlerinin En Çok Bilinenden En Az Bilinene Göre Sıralaması.....	49
Tablo 2. Anlamlarının Bilinmesine Göre Deyimlerin Sıralaması.....	50
Tablo 3. Deyimlerin Doğru Tamamlanmasına Göre Sıralanması.....	51
Tablo 4. Öğretmen Adaylarının Atasözleri ve Deyimlere Yetkinlik Yüzdeleri.....	56
Tablo 5. Öğretmen Adaylarının Atasözü ve Deyim Ortalamaları.....	57
Tablo 6. Öğretmen Adaylarının Atasözleri ve Deyimlere Yetkinlik Yüzdeleri.....	61
Tablo 7. Atasözlerinin En Çok Bilinenden En Az Bilinene Göre Sıralaması.....	63
Tablo 8. Anlamlarının Bilinme Oranına Göre Deyimlerin Sıralanması.....	64

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Atasözleri ve deyimlerin ortalama sonuçları.....	47
Şekil 2. Atasözleri ve deyimlerin yüzdelerik sonuçları.....	48
Şekil 3. Birinci sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının atasözü ve deyim analizi sonuçları.....	52
Şekil 4. Birinci sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının deyim analizi sonuçları.....	53
Şekil 5. Son sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının atasözü ve deyim analizi sonuçları.....	54
Şekil 6. Son sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının deyim analizi sonuçları.....	55
Şekil 7. Atasözleri ve deyimlerin yüzdelerik değeri.....	58
Şekil 8. Atasözleri ve deyimlerin ortalama değeri.....	59
Şekil 9. Deyimlerin yüzdelerik değeri.....	60
Şekil 10. Deyimlerin ortalama değeri.....	61
Şekil 11. Atasözleri ve deyimlerin yüzdelerik değeri.....	66
Şekil 12. Atasözleri ve deyimlerin ortalama değeri.....	67

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

TDK	Türk Dil Kurumu
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı

BÖLÜM I

GİRİŞ

Problem Durumu

“Atasözleri ait olduğu toplumun tecrübelerini, dünya görüşünü bilgeliğini ve anlatım gücünü yansıtarak uzun yıllar yaşayan önemli söz varlıklarıdır.” (Doğan, 1996).

“Atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeleri sonucunda oluşan bazı genel kuralların öğüt biçimini alması olarak bilinen kalıplaşmış hikmetli sözlere atasözü denir.” (Pala, 2002).

“Deyimler düşünce, kavram, nesne ve kişilerin durumlarını, özelliklerini yansıtmak için kullanılan ve gerçek anlamının dışına çıkmış özel anlam/anlatım boyutuyla kalıplaşmış söz öbekleridir.” (Akyalçın, 2012, s.10).

Türk milli eğitiminin genel amaçları incelendiğinde (Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2005) Türk eğitim sisteminde değerlere merkezi bir önem verildiği söylenebilir. Bu değerlerden biri de atasözleri ve deyimlerdir. Atasözleri yolumuzu aydınlatan ve bize yol gösteren birer ışık kaynağıdır. Deyimler ise dile anlatım güzelliği katan kalıplaşmış sözlerdir. Bu özellikleri ile Türk eğitim sisteminde vazgeçilmez bir öneme sahiptirler.

Türk Dili ve Edebiyatı programı içinde atasözleri ve deyimler öğretimi önemli bir yere sahiptir. Gelecek kuşaklara atasözleri ve deyimleri doğru bir şekilde öğretebilmek ve bunun yanında kültür mirasımızı aktarmak amacıyla öğretmen adaylarının atasözleri ve deyimleri doğru ve etkili bir şekilde öğrenmesi ve aktarması çok önemlidir. Bu bağlamda Türk Dili ve Edebiyatı öğretmen adaylarına büyük görevler düştüğünden bilinçli bir şekilde yetiştirilmeleri ve geniş bir atasözleri ve deyimler hazinesine sahip olmaları gerekmektedir. Bu gereğin neticesi olarak Türk Dili ve Edebiyatı öğretmen adaylarının atasözleri ve deyimlere olan yetkinliklerinin düzeyi ve bu düzeyin saptanması önem kazanmaktadır. Bu araştırmada Türk Dili ve Edebiyatı

öğretmen adaylarının atasözleri ve deyimlere hâkimiyet düzeyleri ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Tez araştırmasının alt problemleri ise;

-Türk Dili ve Edebiyatı öğretmen adaylarının atasözleri ve deyimler konusundaki yetkinlikleri söz konusu atasözleri ve deyimlerin yaygınlığına göre ne oranda değişmektedir?

- Türk Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin mezun oldukları lisenin, okumakta oldukları sınıf ve, cinsiyetleri yetkinlik düzeylerini etkilemekte midir?

Konusu

Atasözleri ve deyimler ait olduğu milletin gelenek, görenek, yaşam tarzı, yeme içme alışkanlıkları, giyim kuşamı, töresi, ahlak değerleri gibi maddi manevi tüm alışkanlıkları özünde barındırır. Günümüzde insanların yalnızlaşması ve geleneğin aktarılacağı ortamların kısıtlı olması sebebiyle değerlerin bozulmaya yüz tuttuğu müşahade edilmektedir. Bozulmanın en alt düzeye indirilmesi ve doğru bir şekilde gelecek kuşaklara aktarılması eğitim ve öğretim kurumlarına özellikle de öğretmenlere düşmektedir. Böyle önemli bir vazife ile mükellef kılınan Türk Dili ve Edebiyatı öğretmen adaylarının yetkinliklerini tespit etmek tezin konusunu oluşturmaktadır.

Amaç

Türk Dili ve Edebiyatı öğretmen adaylarının atasözleri ve deyimlere dair yetkinlik düzeylerinin test maddeleri ve öğrenim gördükleri sınıf düzeyleri bağlamında olabildiğince ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Önem

Herhangi bir toplumun kültürüne bakarak o toplumun özünün birçok özelliğini görebiliriz. Bu yüzden bazı değer yargılarının yaşatılması çok önemlidir. Bu değerler öğrencilere küçük yaştan itibaren verilmeye başlanmalı ve öğretmenler tarafından eğitim sistemiyle devam ettirilmelidir. İçerisinde birçok kültür değeri barındıran atasözleri ve deyimlerin öğretilmesi ile hem söz varlıkları korunacak hem de içinde barındırdıkları kültürel değerler doğru ve etkili şekilde aktarılmış olacaktır. Öğrencilerin öğretime yeterli vakit ayırmamalarından ötürü atasözleri ve deyimlerin bilinme oranı azalmıştır. Bilinçli bir nesil ancak bilinçli öğretmenlerin varlığıyla yetişebilir. Bu yüzden öğretmenlerin mesleğe başlamadan önce bu konudaki yetkinliklerini tespit etmek önemlidir. Atasözleri ve deyimler üzerine oldukça fazla çalışma yapılmış olmasına

karşın öğretmen adaylarının yetkinlik düzeylerini belirlemek amacıyla yapılan öncü çalışmalardan biri olma özelliğini taşıması ile önem arz etmektedir.

Varsayımlar

Türk Dili ve Edebiyatı öğretmen adaylarının almış oldukları eğitim öğretim aşamalarında atasözleri ve deyimler üzerinde önemli bir bilgi birikimine sahip oldukları düşünülmektedir. Bu sebeple yaygınlıkla bilinen atasözleri ve deyimler hariç bölgesel olarak bilinen atasözleri ve deyimler ile karşılaştıklarında yetkinliklerinin ortaya çıkarılması gereklilik arz etmekte bu çalışmanın önemli bir olguyu ortaya çıkaracağı varsayılmaktadır. Bu temel varsayıma ek olarak hazırlanacak ölçeğin araştırma amaç ve konusuna uygun olduğu bu ölçeğe cevap verecek öğretmen adaylarının gerçeği yansıtır bir şekilde cevap verecekleri ve anket sorularının araştırma amacına uygun olduğu araştırmanın temel varsayımlarını teşkil etmektedir.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırma kapsamında Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği öğrencilerine ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü öğrencilerine bir anket uygulaması yapılması planlanmıştır. Ancak ankette öğrencilerin okudukları sınıflar önemli bir değişken olacaktır. Bundan dolayı birinci ve dördüncü sınıf öğrencilerinin tamamı üzerinde araştırma yapılarak sınıfları ile yetkinlik düzeyleri saptanacak Türk dili ve edebiyatı eğitiminin yıllar içerisinde öğrencilerin atasözleri ve deyimlere hâkim kılması düşüncesine kanıt aranacaktır. Öğretim kademeleri arasındaki bilme düzeyleri kıyaslanarak üniversite eğitiminin katkı oranı ortaya koyulmuştur. Ortaya çıkan verilere göre önemli bir farkın varlığı yahut yokluğu ile bunun muhtemel sebepleri tespiti çalışılmıştır ve gerekli ise tadil için gerekli öneriler oluşturulmuştur.

Tanımlar

“Atasözleri, ait olduğu toplumun tecrübelerini, dünya görüşünü, bilgeliğini ve anlatım gücünü yansıtarak uzun yıllar yaşayan önemli söz varlıkları olup değişime uğramaları ve bazılarının unutulması mümkün kültürel miraslardır.” (Aksan, 2004, s. 33).

“Atasözleri, cemiyetle birlikte doğarak onunla birlikte oba, boy, oymak olmuştur ve yüzyıllar boyunca göçebe hayatı yaşadıkdan sonra sonunda gelişerek ulus haline yükselmiş törelerdir.” (Dilçin, 1945).

“Atalarımızın uzun tecrübelerine dayanan yargılarını kültürel birliktelik ve sosyal olarak birlikte yaşama prensiplerine dönüştüren, kalıplaşmış, toplum tarafından benimsenmiş meşrutiyetleri tartışmasız kabul gören özlü sözlere atasözleri denir.” (Çobanoğlu, 2004, s. 11).

“Deyimler, düşünce kavram, nesne ve kişilerin durumlarını özelliklerini yansıtmak için kullanılan ve gerçek anlamının dışından çıkmış özel anlam/anlatım boyutuyla kalıplaşmış söz öbekleridir.” (Akyalçın, 2012).

“Deyimler, bir dili konuşan toplumun anlatım gücü ve nükte başarısını gösteren söz varlıklarındandır. Deyimlerin bazıları hiç değişmeden günümüze gelmiş bazıları ise değişikliğe uğramış olarak kalmışlardır.” (Aksan, 2004, s. 31).

“Kültür, sanat, ahlâk, örf ve âdetleri, insanın içerisinde yaşadığı toplumdan edindiği bütün alışkanlıkları kapsayan değerler bütünüdür. Kültür bireylerin maddi ve gayri maddi ürünlerini aktardıkları araçtır.” (Cevizci, 1999, s. 536).

Eğitim: “Bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir.” (Ertürk, 1998, s. 12).

Öğretim: “Öğretmen tarafından hedeflenen davranışları öğrenciye kazandırmak için, seçilmiş yaşantıları sunma sürecidir.” (Başaran, 2013, s. 34).

“Edebiyat, malzemesi dil, kaynağı yaşantılar ve hayal gücü olan bir yaratıcılık, başka bir deyişle bir sanat dalıdır.” (Aytaç, 2003, s. 5).

Türk dili ve edebiyatı eğitimi: “Temeli dile dayanan olay duygu düşünce ve hayallerin, şekil içerik/muhteva bakımlarından sanatkârane bir amaç gözetilerek vücuda getirilerek ve ayrıca okuyucuya zevk ve heyecan vererek duygu yoğunluğu kazandırıldığı sözlü ve yazılı eserlerdir.” (Genç, 2001, s. 23).

Öğretmenlik Mesleği: “Bireysel, sosyal, kültürel, bilimsel, teknolojik boyutlara ve sağlıklı kişilik özelliklerine sahip alanında uzmanlık, bilgi ve becerisini temel alan akademik çalışma ve mesleki performans gerektiren profesyonel statüde bir meslektir.” (Alkan, 2000, s. 7).

Yeterlik: “Bir meslek alanına özgü görevlerin yapılabilmesi için gerekli olan mesleki bilgi, beceri ve tutumlara sahip olma durumudur.” (TEPDR, 2005).

Yetkinlik: “Bilgilerin becerilere etkisi ile yetenek kazanma sürecinde motivasyonun inançlarımız, değerlerimiz ve ilgilerimizle harmanlanmasıdır.” (Sağır, 2006, s. 16).

İlgili Araştırmalar

Öge 2001, *15.Yüzyıl şairlerinden Mesîhi, Cem Sultan, Ahmet Paşa, Necati Bey, Üsküplü İshak Çelebi ve Şeyhi Divanlarında Atasözleri ve Deyimler* adlı yüksek lisans tezinde divanlar taranmış, 127 atasözü ve 704 deyim tespit edilip dağılımı yapılmıştır. Bunlar arasında en çok Necati Bey'in en az da Şeyhi'nin atasözleri ve deyimleri kullandığı tespit edilmiştir.

Sevinç 2007, *18. Yüzyıl şairlerinden Sümbülzade Vehbi, Bosnalı Sabit, Enderunlu Vasıf ve Nedim'in Divan ve Mesnevilerindeki Atasözleri ve Deyimler* adlı yüksek lisans tezinde sözü edilen şairlerin deyim ve atasözleriyle Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü karşılaştırılmış tarama sonucunda 105 atasözü 587 deyim tespit edilip dağılım yapılmıştır.

Tozoğlu 2009, *Milli Eğitim Bakanlığınca İlköğretim İçin Tavsiye Edilen 100 Temel Eser İçerisindeki Türk Edebiyatına Ait Romanlarda Atasözleri ve Deyimlerin Kullanılması* adlı yüksek lisans tezinde deyimler ve atasözleri anlam ve yapısal özellikleri bakımından incelenmiş, kullanım şekli ve sıklığı bakımından değerlendirilmiştir. İncelenen romanlarda deyimlerin sıkça kullanılmasına rağmen atasözlerinin çok az kullanıldığı tespit edilmiştir.

Çelik 2011, *İlköğretim 6.Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan İpek Yolunda Türkler Ünitesinde Atasözleri ve Deyimlerin Kullanılması* adlı yüksek lisans tezinde ipek yolunda Türkler ünitesinde konularına uygun atasözleri ve deyimler incelenerek betimsel model kullanılmıştır. Atasözleri ve deyimlerin kullanılmasının öğrenciye yorum yapma imkanı tanıdığı ve sınıf içi iletişimi geliştirdiği ortaya konmuştur.

Gülüm 2014, *15. Yüzyılın İlk Yarısında Telif Edilen Divanlarda Atasözleri ve Deyimler* adlı yüksek lisans tezinde dört tane divan taranmış ve bu divanlardaki atasözleri ve deyimlerin günümüz atasözleri ve deyimleriyle birebir örtüştüğü tespit edilmiştir. Günümüzde olmayan atasözleri ve deyimlerde tespit edilmiştir.

Özdemir 2014, *Safranbolu Yöresinde Kullanılan Atasözleri ve Deyimlerin Fonetik İncelemesi* adlı yüksek lisans tezinde Safranbolu yöresinde kullanılan atasözleri ve deyimler sözlü kaynaklardan ve kitaplardan derlenerek 491 atasözü ve 474 deyim tespit edilmiş ve dil hususiyetleri incelenmiştir.

Özsoy 2014, *Bartın Yöresinde Derlenmiş Atasözleri ve Deyimlerin Tematik Açından Değerlendirilmesi* adlı yüksek lisans tezinde Bartın il sınırları içinde yer alan merkezler, kasabalar ve köylerde halk dilindeki atasözleri ve deyimler tematik açıdan incelenmiş ve derlenmiştir.

Düşmez 2014, *Türk Atasözlerinde Geçen Hayvan Adlarına Göre Kavram Profilleri* adlı yüksek lisans tezinde Türkiye Türkçesi bölge ağızlarında hayvan adı geçen atasözleri taranmıştır.

İçinde hayvan adı geçen atasözlerini eşdizimlilik, karşıt dizimlilik ve seçimlik ögeler bakımından incelenerek Türk kültüründe hayvanların yerini belirleyerek kavram profillerine ulaşmaya çalışılmış Türkiye Türkçesi bölge ağızlarında içinde hayvan adı geçen atasözleri sıralanmış hayvan adlarıyla ilgili köken bilgisel bilgiler verilmiş ve incelenen atasözlerinde hayvan adlarının kullanım sıklıkları belirlenmiştir.

Ateş 2018, *Necati Bey Divanındaki Atasözleri ve Deyimlerin Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alma Durumlarının İncelenmesi* adlı yüksek lisans tezinde Necati Bey divanında yer alan atasözü ve deyimlerden yararlanarak atasözleri ve deyim öğretimini kolaylaştırmak, gerçek ve mecaz anlamı ayırt etmeyi göstermek, atasözleri ve deyimlerin Türkçe ders kitaplarında etkili bir şekilde kullanımını sağlamak amacıyla tarama yöntemi kullanılarak atasözü ve deyim saptaması yapılmış ve bu taramada 296 farklı deyim belirlenmiştir.

Alemdar 2018, *Kaynaktan Eğitime Atasözleri ve Deyimler Çelebioğlu Abdülhalim Hakkı Atalar Sözü Mecmuası (1-538)* adlı doktora tezinde Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Etüt 104-1- Etüt 104-2 numaralarıyla ve atalar sözü adıyla kayıtlı bulunan Çelebioğlu Abdülhalim Hakkı'nın iki ciltlik yazma eserinin 1-538 sayfaları Türkiye Türkçesine aktarılmış Türkiye Türkçesinde kullanılmayan kelimelerin anlamları ve yazmada kaydedilerek gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Boradavchenko 2018, *Türkiye Türkçesi Atasözleri ve Deyimlerinde Aile ve Akrabalık Anlayışı* adlı yüksek lisan tezinde Türkiye Türkçesinde var olan atasözleri ve deyimler sosyoloji ve kültür ögesi olan aile ile ilgili unsurları içermesi ve Türk Kültüründe aile anlayışını tasvir etmek amacıyla incelenmiştir. Atasözleri ve deyimlerde aile ve akrabalık kavramlarının hangi biçimde ne ölçüde ve hangi amaçla kullanıldığını Türk Kültüründe aile ve akrabalık anlayışlarının nasıl yansıtıldığı ortaya konmuştur.

Erdoğan 2019, *Yabancılar Türkçe Öğretimine Yönelik Ders Kitaplarının Atasözleri ve Deyimler Açısından İncelenmesi* adlı yüksek lisans tezinde Türkçenin yabancı dil olarak eğitiminde kullanılan Gazi Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı, İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı ve Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe Ders kitaplarında bulunan okuma ve dinleme metinlerini deyim ve atasözü kullanımı bağlamında incelenmiştir. Döküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Her bir ders kitabında en sık kullanılan atasözü ve deyimler saptanmıştır.

Çiçekler 2019, *Oryantalist Koleksiyoner Levinus Warner Derlemesi Türkçe Atasözleri Deyimler* adlı yüksek lisans tezinde Leiden Üniversitesinde cad.or 1119 ve cad.or.383 numaralarda kayıtlı Levinus Wernere ait iki ayrı defterde bulunan Türkçe atasözleri ve deyimler incelenmiştir. Defterlerin içindeki atasözü ve deyimler Latin harflerine aktarıldıktan sonra Türk

Dil Kurumunun atasözleri ve deyimler sözlüğü ile Ömer Asım Aksoy'un atasözleri ve deyimler sözlüğünden hareketle derlemde yer alan atasözleri ve deyimlerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları tespit edilmiştir.

.

BÖLÜM II

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde araştırmanın temel kavramları olan edebiyat, Türk dili ve edebiyatı öğretimi, atasözleri, deyimler, öğretmenlik ve yetkinlik ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

2.1.Edebiyat ve Türk Edebiyatı

Edebiyat sözü Arapça “edep” sözcüğünden türetilmiştir. Edebiyat; olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla biçimlendirilmesi sanatıdır. İnsanın ve toplumların kendini ifade edebilmelerinin en etkin yollarından biri olan edebiyat, toplum yaşantısından doğan bütün olay, duygu ve düşünceleri kapsayan bir sanat dalıdır. Dil, anlatım, biçim ve muhteva yönlerinden etkileyici iyi ve güzel nitelikleri bulunan sözlü-yazılı eserlere edebi eser denir. Edebi eserde yapı dille kurulur. Bunun için edebi eserlerin malzemesi dildir. Müzikte ses, resimde boya, kalem ve benzeri malzemeler kullanılarak sanat eseri doğmuştur. Edebi eser insan ve doğa malzemeleri kullanılarak dille gerçekleştirilen sanat etkinliğidir. M. Kemal Atatürk edebiyatla ilgili görüşlerini şu şekilde özetlemiştir: “Söz ve anlamı yani insan dimağında yer eden, her türlü bilgilerin ve insan karakterinin en büyük duygularını, bunları dinleyen ve okuyanları çok ilgili kılacak surette söylemek ve yazmak sanatı. “Bunun içindir ki edebiyat ister nesir halinde olsun ister nazım şeklinde olsun tıpkı resim gibi, heykeltıraşlık gibi özellikle musiki gibi güzel sanatlardan sayılagelmektedir (Köprülü, 1986, s. 1-2).

Ferit Develioğlu’nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügatı’nda edebiyatın tanımı şöyle yapılmıştır: “Nazımlı nesirli güzel sözler, bu sözlerden bahseden ilim.” (Develioğlu, 1975, s. 25).

Bu noktada bu bilgilerden hareketle edebiyatın hem ilim hem de sanat vasıflarını taşıyan çok katmanlı bir alanı olduğunu ifade etmek hata olmasa gerek.

Türk dil kurumu büyük Türkçe sözlükte ise edebiyat: “Olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatı, yazın.” olarak ifade edilmektedir. (Büyük Türkçe sözlük)

Karaalioğlu ise edebiyatı şöyle tanımlamaktadır: “Edebiyat güzel sanatların bir koludur. Geniş anlamda yazılı her çeşit eser; dar anlamı ile yalnız sanat amacıyla yazılmış eserler edebiyat

çevresine girer. İnsanda estetik duyguyu heyecana getirecek değerde şiir, roman, hikaye, tiyatro, hitabet gibi nazım ve nesir halindeki sanat eserlerinin tümüne; bu sanat eserlerini inceleyen bilime; bu bilimi konu olarak ele alan kitaba edebiyat denir.” (Karaalioğlu, 1980, s. 9).

Kaplan, edebiyatı tanımlarken biraz daha geniş pencereden bakmak suretiyle şu tespitleri yapmaktadır:

Bir şiirde, hikayede, romanda, tiyatrodaki bize heyecan veren o derin ve ulvi hisler, kafamızın içinde bir dünya yaratan hayaller ve tasvirler varlıklarını ve tesirlerini kelimelere borçludur. Musikide ses, resimde boya, mimaride taş ne ise edebiyatta da kelime odur. Dil insanın ve edebinin en canlı parçasıdır. Kelime ile edebinin arasında çok ince damar ve sinir ağları ile örülü münasebetler vardır. Dilde on binlerce kelime tabir ve ifade şekli vardır. Bunlardan her birinin huyu ve suyu farklıdır. Hiçbir dilci bunları bir yazara öğretmez. Yazar, onları bizzat yaşayarak öğrenir. Edebiyatı “şahsi üslup” denilen şey bu tecrübenin bir neticesidir. Seçtiği kelime yaptığı cümle bir edebiyatçıyı yaşatır veya öldürür. Namık Kemal bir yazısında “Edebiyatsız millet dilsiz insan kabilindedir” der. Gerçekte edebiyatları milletlerin dili saymak doğru bir görüştür. Fertler nasıl karşıdaki insana duygu ve düşüncelerini dille anlatırlarsa millet ve insanlık planında edebiyatlarda aynı vazifeyi görürler. Yalnız bu düşünceye şu fikri de eklemek lazımdır: “Edebiyat, duygu ve düşünceleri günlük dilden kat kat daha kuvvetli ve daha güzel bir şekilde ifade eder. Hangi dindar duygularını Mevlana ve Yunus Emre’den daha güzel ve tesirli bir tarzda anlatabilir (Kaplan, 1992, s. 161-162).

Safa ise edebiyata bir gaye ve netice özelliği eklemiş, edebiyatın gayesini ve neticesini şu sözleriyle dile getirmiştir:

“Edebiyatın doğrudan doğruya gayesi güzel olmak dolayısıyla faydalı olmaktır. Şüphesiz güzel olmak onun gayesi faydalı olmak da neticesidir.” (Safa, 1970, s. 53).

Ancak güzel anlayışının görece olduğu da unutulmamalıdır. Divan şairi halk şiirini aynı güzellikte görmeyebilir, aynı halk şiiri için de geçerlidir.

2.2 Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi

“Edebiyatla eğitim arasında sıkı bir bağ vardır. Edebiyat sözcüğünün kökünü oluşturan “terbiye=eğitim” anlamına gelen “edeb” kelimesi de bunu açıkça gösterir.” (Kavcar, 1992, s.2).

Araştırmacı ve yazarların da vurguladıkları gibi edebiyat ve eğitimin yakından ilişkisi vardır. Hatta doğrudan insanları eğitmek amacıyla yazılmış pek çok edebi eser mevcuttur. Edebi eserlerin büyük bir bölümü insanları çeşitli bakımlardan eğitmek amacıyla yazılmıştır. Türk edebiyatında Yunus Emre birçok şiirini ve Risaletün Nushiye (Öğüt kitabı) adlı eserini, Mevlana Mesnevi’sini, Nabi Hayriye’sini, Namık Kemal tiyatro eserlerinin çoğunu, Ahmet Mithat romanlarını, Tevfik Fikret Haluk’un Defteri ve Şermin adlı eserlerini, Mehmet Akif Safahat’ını, Hüseyin Rahmi romanlarını ve daha pek çok şair ve yazar eserlerini hep insanlara nasıl yaşanılması neyle değer verilmesi gerektiğini öğretmek amacıyla yazmışlardır (Kavcar, 1993, s. 3).

Kültürün temel ögesi dili, etkili bir biçimde kullanan sanatçı okuyucuya estetik zevk kazandırırken aynı zamanda dönemin kültürel ve toplumsal değerlerini de aktarır. Bu bakımdan edebi eserler Türk Dili ve Edebiyatı eğitiminin temelini oluşturur. Edebi eser, dille gerçekleşen güzel sanat ürünüdür. Özgünlüğü de tarihi ve kültürel olanla yakın ilişkisinden kaynaklanır. Edebi metin, sanat ve kültür etkinliklerinin iç içe girdiği bir alanda oluşur. Zaten dil, kültür alanının hem yapıcısı hem de ifade

aracıdır. Bu durum edebiyat eğitimi ile kültür ve sanat eğitimi arasında ayrı bir önem kazandırmaktadır (MEB, 2005, s. 3).

“Bireysel ve toplumsal açıdan zenginleşmede dil ve edebiyat eğitiminin önemli bir yeri vardır. Edebiyat, çocuğun duygularını terbiye eder, hayal dünyasını zenginleştirir, estetik zevkini genişletir, tarihin süzgecinden süzülüp gelen kendi milletinin kıymet hükümlerini öğretir, milli benlik ve milli kimlik kazanmasını sağlar.” (Karakuş, 2005, s. 168).

Burada Türk dili ve edebiyatı eğitiminin yetişkinlere de estetik ve kültürel yönden zenginlik kattığını eklemek gerekir.

2.3.Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi

“Türk dili ve edebiyatı öğretimi; Türkçenin, Türk edebiyatının ve Türk edebiyatı tarihinin öğretilmesi içindir.” (Banarlı, 2013, s. 241).

Edebiyat hem öğrenciyi eğitir hem de ona estetik zevk kazandırır. Edebiyatın bu iki işlevinde de eğitim aracı olduğu görülür. Bu eğitim sadece bilgi vermek değil; bireyin kendisini tanımasını sağlamak, bireye beceri kazandırmak ve bireyi farklı alanlarda geliştirmektir. Türk dili ve edebiyatı öğretiminin asıl işlevi öğrencinin karşılaştığı edebi bir metinden kendisi için bir örnek çıkarması, düşünmesi, hissetmesi, bir beceri kazanması ya da olası durumlar karşısında yeni davranışlar meydana getirmesi ve kültür aktarımıdır (Uçan, 2015, s. 68).

Türk dilinin ve çevresinde gelişen edebiyatın, öğretim tarihi çok eski dönemlere dayanır. Köklü bir geçmişe sahip olan Türk dili ve edebiyatı öğretimi sözlü dönemden yazılı döneme kadar kimi zaman merkezi otorite tarafından kimi zamanda yaygın eğitim aracılığıyla öğretilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında ilk defa yaygın eğitim kurumlarında ders olarak okutulmaya başlanmıştır (Çetin, 2015, s. 1).

Öğrencilere yaşamları boyunca lazım olacak bilgi ve becerilerin tamamı Türk dili ve edebiyatı derslerinin amaçlarında yer almaktadır.” (Sever, 2004, s. 9).

2.4. Türk Edebiyatı Dersinin Genel Amaçları

Türk edebiyatı dersinin genel amaçları şunlardır:

Edebiyatın kültürel ve tarihi olandan hareketle dille gerçekleşen bir güzel sanat etkinliği olduğunu kavratmak.

Edebi eser ve metinlerin ortaya çıktıkları dönemi güzel sanatlara özgü duyarlılıkla yapı, tema dil ve anlatım bakımlarından temsil ettiklerini sezdirmek.

Edebi metinleri yapı, tema dil, anlam ve anlatım bakımlarından yazıldıkları dönemin zihniyetiyle ilişkilendirmek.

Ulusal ve evrensel değerlerin sanat eseri olan edebi metinlerde zenginleşerek varlıklarını nasıl sürdürdüklerini kavratmak.

Türkçenin tarihi akış içinde yaşanan medeniyet daireleri çevresinde nasıl zenginleştiğini ve edebiyat dili haline geldiğini kavratmak.

Toplumsal hayatın her türlü bireysel değerin edebi metinlerde nasıl yansıdığını değerlendirmek.

Türkçenin, Türk ulusunun kimliği olduğunu kavratmak.

Yeni düşünceler üretebilme yeteneğini geliştirmek.

Okuma zevki ve alışkanlığını geliştirmek.

Araştırma, tartışma, anlama değerlendirme, yorumlama yeteneklerini geliştirmek.

Öğrencilerin sanat ve zevk anlayışlarını geliştirmek.

Dille gerçekleştirilen sanatın etkinliklerini anlayabilecek zevk ve birikimini kazandırmak.

Dil ve edebiyat ilişkisini kavratmak.

Edebiyat ile diğer çalışma alanları ve bilim dalları arasındaki ilişkiyi kavratmak.

Zamanın akışına paralel olarak en eski dönemden bugüne Türk yaşama tarzını düşüncesini dil zevkini ve kültür hayatına özgü gelişmeleri edebi metinler çevresinde değerlendirmek.

Edebi metinlerden hareketle Türk kültür hayatının, tarihinin ve edebiyatının birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu kavratmak.

Edebi metinlerin zamanın getirdiği değişmelerle zenginleştiğini ve geliştiğini kavratmak.

Edebi eserler çevresinde Türk insanının kültür, anlayış ve zevk bakımından gelişmesini kavratmak.

Öğrencilerin kazandıkları yöntem ve dikkatle karşılaştıkları her türlü yazılı ve sözlü metni anlamalarını, değerlendirmelerini ve yorumlamalarını sağlamak.

Başta sanat metinleri olmak üzere her türlü metinde ulusal ve evrensel kültür, düşünce ve zevk öğelerini belirlemek bunlar arasındaki ilişkiyi kavratmak.

Her türlü insan etkinliğinin edebi eserlerde, sanata has duyarlılıkla dile getirilerek değerlendirildiğini kavratmak.

Öğrencilerin Türk ulusunun yaşadığı medeniyet daireleri ile Türk edebiyatının dönemlerini bugünden geçmişe yönelen bir dikkatle değerlendirip yorumlayacak düzeye ulaşmalarını sağlamak (MEB, 2005, s. 2).

2.5. Öğretmenlik Mesleği

Tanım itibarıyla meslekler içerisinde yer alan öğretmenlik, içerik olarak belki de diğer mesleklerin birçoğundan kutsi ve daha zor olarak görülmelidir. Çünkü bu mesleğin temeli insan yetiştirmeye dayanmaktadır. Bir insanın geleceğine şekil vermeye çalışmak veya geleceği için öngörülü olup ona göre bilgi vermeye çalışmak da hem beden hem de zihnen oldukça meşakkatli bir iştir. Öğretmenlik insanlık tarihinin en anlamlı ve ölümsüz mesleği. Belki geçmişten bugüne üzerinde en fazla konuşulan, yazılan sürekli gelişerek zamanımıza taşınan mesleklerin başında geliyor. İnsanların çoğunlukla öğrenme amaçlı arayışlarının; insan boyutunda sürekli çaldıkları kapı. Yeryüzü medeniyetinin bilgiyle arasındaki en önemli bağ. Medeniyet kulesinin kalıcılığını sağlayan mimar. Görevini bilgiyle sadakat ve samimiyet ölçüsünü ihlal etmeden gerçekleştirdiği süreç. Kıymeti insan olmasından ziyade bilgiye dönük yüzünün diğer insanlara ışık olmasından geliyor (Bayrak, 2004, s. 15).

Öğretmenlik mesleğinin saygınlığı ve toplum içerisinde belirli bir yerinin olması belki de toplumun öğretmenleri kendi geleceklerinin şekillendiren kişi olarak görmelerinden ileri gelmektedir. Genellikle bütün aileler çocuklarının öğretmenlerine ilgi duyar ve en azından tanışmak ister. Ayrıca hakkıyla işini yapan öğretmenin toplum gözünde belki de birçok meslektenden daha çok saygı görür. Bazı kesimler anlamasa da öğretmenin önemi toplum tarafından benimsenmiştir. Eğitim için birçok şey gereklidir. Ancak bunların başında öğretmen gelmektedir. Çünkü eğitim verdiğiniz binanın eğitim araç gereçlerinizin veya diğer olanaklarınızın önemi öğretmenin onları kullanma becerisiyle doğru orantılı olarak artar. Öğretmen bunların hepsini kullanarak eğitimi farklı boyutlara taşıyabilir ve bu oranda üst düzey öğrenciler yetiştirebilir. Günümüz toplumların gereksinim duyduğu bireyler yetiştirme görevi büyük oranda öğretmenlere düşmektedir. Bu durum eğitimin temel öğelerinden biri olan öğretmen faktörünün de daha ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Kaliteli bir eğitim için okul binaları, donatım, uygulamalar, ders programları araç gereç eğitimi alan öğrenciler ve nitelikli öğrenme ortamı önemli olmakla birlikte bunları kullanıp uygulayacak olan öğretmenin bilgi ve becerisi hepsinden daha da önemlidir. Çünkü bu unsurların öğretmen tarafından kullanılması ile bu unsurlar önemli olmaktadır aksi takdirde tek başına öğretmen olmaksızın bu unsurlar işe yaramaz hale gelecektir. Diğer bir deyişle sistemin işleticisi olacak öğretmenin nitelikleri bu süreçlerin niteliğini de büyük ölçüde etkilemektedir. Öğretmenlikle ilgili başka bir tanımda ise 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre öğretmenlik; Devletin eğitim öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir uzmanlık mesleği olarak tanımlanmıştır (Madde, 43). Öğretmenlik bireysel, sosyal, kültürel, bilimsel teknolojik boyutlara ve sağlıklı kişilik özelliklerine sahip, alanında uzmanlık bilgi ve becerisini temel alan akademik çalışma ve mesleki performans gerektiren profesyonel statüde bir meslektir (Alkan, 1997, s. 24).

2.6. Öğretmen Yeterliliği

Yeterlik: “Bir kişinin o işi yapabilme kabiliyeti açısından belirli bir meslek dalında istenilen düzeye ulaşmasıdır.” (TDK, 2005).

Öğretmen yeterlilik kavramı bir işi ya da görevi etkili bir şekilde yerine getirebilmek için sahip olunması gereken özellikleri ifade eder. Yeterlik, bir görevi icra etmek ve görevin gerektirdiği sorumlulukları yerine getirmek için ihtiyaç duyulan yetenek, bilgi ve becerileri ifade eden bir kavramdır (Şahin, 2004, s. 8).

Şahin'in görüşüne ek olarak bireysel özellik etmenini eklemek gerekir. Yeterliliklerin çerçevesi bu bağlamda düzenlendiğinde daha sağlıklı ve gerçekçi bir öğretmen anlayışına ulaşılabilir.

“Öğretmenin mesleki ve kişisel yeterliği eğitimin kalitesi ve verimliliğinin ölçüsüdür. Eğitimin dinamik bir süreç olduğu düşünüldüğünde öğretmenin de niteliklerinin sürekli olarak geliştirmesinin hedeflemesi gerekmektedir.” (MEB, 2008).

“Son yıllarda eğitim alanında görülen gelişme ve yenileşmeler doğal olarak öğretmenin görev ve sorumluluklarına da yeni boyutlar getirerek öğretmen yetiştirme sistem ve programlarının

daha işlevsel bir çerçevede gereksinimlere uygun daha nitelikli öğretmenler yetiştirme zorunluluğunu da gündeme getirmiştir. (Şişman, 2009, s. 9).

2.7. Atasözleri

“Atasözleri, ulusların zekalarındaki keskinliği, hayallerindeki genişliği, duygularındaki inceliği belirten en değerli örneklerdir. Bu sözler derin felsefelerden başka güzel buluşlarla, parlak nüktelerle, ince alaylarla ve sert taşlamalarla doludur. Böylece her atasözü kendi ulusunun damgasını taşır.” (Aksoy, 1988, s. 27).

Atasözlerinin her milletin dilinde bulunması, insanların kendilerinden çok önce yaşamış kuşakların yaşamın çeşitli yönlerine dair gözlemlerine, deneyimlerine ve düşüncelerine hep ihtiyaç duymalarının bir sonucudur. Önceki kuşakların yaşamlarından kesitler sunan atasözleri, yeni kuşaklar için önemli öğütler veren, yol gösteren, akıl öğretene, birer “akıl hocası” durumundadır (Hatipoğlu, 1972, s. 182).

Türkçeye, yazılı kültüre geçmeden önce gelişmiş bir edebiyat dili olma özelliği kazandıran önemli öğelerden birinin de atasözleri olduğu söylenebilir. Az ve öz söyleme ilkesine sıkı sıkıya bağlı olmaları nedeniyle sanat değeri taşıdıkları belirtilen atasözlerine ilk yazılı belgemiz olan Orhon Abidelerinde rastlamamız bu sözlerin tarihi kaynağı göstermesi bakımından önemlidir (Koç, 2002, s. 375).

2.8. Atasözleri Tanımları

Bir milletin tarih boyunca meydana getirdiği bir durumu veya bir olayı özetleyen ve tasvir eden bir ders ya da nasihat veren özlü sözler diye tarif edilen atasözleriyle ilgili literatürde yer alan tanımlardan birkaçı şu şekildedir:

“Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş öğüt verici nitelikte söz, darbimesel: Ayağını yorganına göre uzat, Atsan atılmaz satsan satılmaz vb.” (TDK, 2005, s. 140).

Özön bir tanımında atasözlerini halk felsefesi olarak görmüştür. Ona göre bu sözler yüzyıllar boyunca çeşitli olayların görülmesiyle ve birçok kez tecrübe edilmesiyle sonuca bağlanmış dikkatli gözlemler ve denemelerden çıkarılmış sözlerdir. Ayrıca bünyesinde ilmi gerçeklerle birlikte felsefi hakikatleri de barındırdığını söylemiştir.

Dil denen mucize atasözleri ve deyimlerle ayrı bir anlam, zenginlik, kıvraklık, kesinlik ve güzellik kazanır. Sayfalarla anlatılamayan bir gerçek bir şimşek hızıyla onlarda görünür. Atasözleri ve deyimler dil tabiat ve insan arasındaki yoğrulmanın ürünüdür. Atasözleri bir bütün olarak ele alındıklarında ideal insan tipinin profilini çizer. Bu insan tüm insanları sever sayar onların kişiliğine saygı duyar. Yardımlaşmadan yanadır yoksulları korur. Haksızlıklara göz yummaz, bencil ve çıkarıcılara ödün vermez, eşit ve hakça düzenin kurulması için çabalar. Ayrıca atasözlerinde baskı ve zulüm yerilir, özgürlük ve mutluluk yüceltilir. Eşit ve hakça bir düzenin kurulması savunulur (Yetiş, 1993, s. 11).

Yetiş’e göre atasözleri ve deyimler bir milletin kültür seviyesini, hayat tecrübesini, dünyaya bakışını gösterir.

“Atasözleri kısa öz ve kalıplaşmış veciz ifadelerdir.” (Şavk, 2002, s. 9).

Atasözleri bir ulusun geniş halk kitlelerinin yüzyıllar boyunca yaşadığı deneyim, gözlem ve bunlardan doğan düşüncelere dayanan, genel kural ve düstur niteliği taşıyan veya bir doğruyu ortaya koyan, söyleyeni unutulduğu için halkın ortak malı olan (anonim) kısa özlü ve kalıplaşmış içinde yargı bulunan bir tümce değeri bulunan sözlerdir (Aktaş, 2004, s. 13).

“Atasözleri bir kavramı bir düşünceyi bir olay ya da olguyu az sözle anlatmak ve daha etkili, inandırıcı kılmak için başvurulan anlatım yollarından biridir.” (Özdemir, 2009, s. 5).

2.9. Atasözlerinin Tarihi

Bütün halk edebiyatı ürünleri gibi atasözleri de anonimdir. İlk söyleyeni zaman içinde unutulmuş ve halka mal olmuş eserlerdir. Bazı atasözleri gerçek anlamlarında kullanıldığı gibi bazı atasözleri de gerçek anlamlarının dışında yorumlanacak biçimdedir. Eski Türkçede atasözleri sav diye adlandırılırken İslam uygarlığına karıştıktan sonra darb ı mesel, mesel, emsal, hikmet, hisse sözcükleriyle karşılanmaya başlanmıştır. Atasözleri terimi Divanî Lügat’ı Türk’te yoktur. Orada sadece sav sözcüğü söz haber, salık, mektup, risale, atalarsözü, darbimesel, kıssa, hikaye, tarihsel sözler anlamlarını karşılamaktadır (Eyüboğlu, 1973, s. 18).

Şiirde atasözü kullanmaya şairlerimiz 11. yüzyılda mesnevi biçimindeki eserlerle 12. yüzyılda manzum siyasetnamelerle başlamış, 13-14. yüzyıllar arasında yetişen Gülşehri’ler yine mesnevi biçiminde kaleme aldıkları yapıtlarında bu çığırı daha önemlice işleyip genişleterek divan yoluna bağlamışlardır. 15-16. yüzyıl ozanlarından Safî, Visalî, Ahmet Paşa, Zati, Necatî, gibi ozanlarca divan edebiyatının her türüne özellikle gazel ve kaside türlerine sokulan bu akım daha sonra yetişen birçok ozanın çabasıyla yavaş yavaş köksalıp, gelişmeye başlamış bu yolun başlıca temsilcilerinden Nabi, Sabit, Ragıp Paşa gibi güçlü ozanlarca ele alınıp bir fen ve sanat durumunda inceden inceye işlenerek doruk noktasına ulaşmıştır. Ancak böyle bir işleniş atasözlerinin kalıptan kalıba girmesine sonuçta kimi noktalarda öz benliğini yitirmesine neden olmuştur (Acaroğlu, 1999, s. 29).

Halk edebiyatında atasözlerinin kullanımı destanlarda yoğunudur. Destan geleneğinin canlı olduğu dönemlerde destanın girişinde ya da bir sırasını düşürüp içinde anlamca birbirini tamamlayan bir sıra atasözü kullanılmıştır. Halk şairleri yazdıkları uzun destanlarda atasözlerini manzume haline getirmişlerdir. Bu şekilde atasözlerinin yaşamasına yardımcı olmuşlardır. Bunu yaparken aynı zamanda öğüt de vermişlerdir. Destanlardan başka koşmalarda da atasözleri sıklıkla kullanılmıştır (Acaroğlu, 1999, s. 40).

“Divan edebiyatında atasözlerinden yararlanarak öğüt vermek için pendname, nasihatname adlı eserler yazılmıştır. Birçok şair de farklı türlerdeki eserlerinde atasözlerine yer vermiştir. Divan şiirinde kullanılan aruz ölçüsüne ve kafiye uyması için atasözlerinin kelimelerinde ekleme çıkarma veya yer değiştirme yoluna gidilmiştir.” (Komisyon, 2002, s. 165).

“Yeni Türk edebiyatında ise öğüt verme amacının yanında halk dilini yansıtmak amacıyla atasözlerine yönelinmiştir. Abdülhak Hamit halkı konuştururken, Sait Faik, Hüseyin Rahmi, yaşanan yerli hayatı anlatırken atasözlerinden faydalanmıştır.” (Yetiş, 1993, s. 18). Tiyatroda da roman ve öykülerde olduğu gibi atasözleri kullanılmıştır.

Türk milletinin dağarcığında bugün 170 milyon civarında atasözü mevcuttur. Dünyanın eskilik bakımından en eski atasözleri arasında Türk atasözleri de vardır. Yalnız bunların eskiliklerini yazılı kaynaklara bakarak söylemek bugün için mümkün değildir. Çünkü Türk edebiyatının en eski eseri Orhun abideleri sekizinci yüzyılın ilk yarısına aittir (Türk Atasözleri ve Deyimleri, 1971). Bu nedenle de atasözlerinin ilk örneklerine Orhun Abidelerinde rastlanır. Sonrasında ise Divanî Lügati’t Türk ve Dede Korkut Kitabı’nda rastlanmaktadır (Yıldırım, 2010, Akt, Bulut, 2011).

“Orhun abidelerinden sonra atasözleri bakımından en değerli kaynak Kaşgarlı Mahmut’un Divanü Lügati’t Türk adlı sözlüğüdür. Kaşgarlı Mahmut eserinde açıkladığı her kelime için savlardan örnekler vermiştir. Eserde 291 tane atasözü yer almaktadır.” (Önel, 2008, s.15). “Anadolu Türkleri arasında ise ilk atasözlerine Dede Korkut Kitabı’nda rastlanmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri Kitabı’nın giriş bölümünde birkaç sayfalık yazıda birbirine zincirleme bağlanmış 35 atasözü yer almaktadır.” (Başgöz, 1995, s. 9).

Orhun Abidelerinin ve Dede Korkut Kitabının detaylı incelenmesiyle içlerinde bulunan atasözleri, günümüze kadar çeşitli araştırmaların, tezlerin, makalelerin konusu olmuşlardır.

Türk ve dünya kültür ürünlerinin kıymetli ürünlerinden olan atasözlerinin korunması ve yaşatılması ancak genç kuşaklara aktarılmasıyla mümkündür. Bu noktada en büyük pay eğitim sistemine dolayısıyla öğretmenlere düşmektedir. Atasözlerinin özellikle milli birlik açısından toplum hayatında önemli bir işlevi vardır.

Diğer atasözleri tanımları şöyledir:

Türkçemizde atalar sözü denilen birtakım sözler vardır ki bunlar kısa, söylenmesi kolay, utulması çok vakte muhtaç, çok değerli ve düşündürücü sözlerdir. Her biri bize doğru yolu hakikati gösteren bir meşaledir.

Halk tarafından söylenen kendi içinde kapalı bir ifadesi olan, öğretici bir muhteva ve yüksek bir şekil taşıyan söze atasözü denir.

Atalarımızın uzun denemelerine dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran, kültürel birliktelik ve sosyal olarak bir arada yaşama ilkelerine dönüştüren ve kalıplaşmış şekilleri bulunan sosyal ve kültürel olarak benimsenmiş ve meşruiyetleri tartışmasız kabul gören özlü sözler.

Atasözlerinin diğer adları ise şunlardır: Öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbı mesel, hikmet.

Yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak atasözlerinin genel özellikleri, kavramsal değerleri ifade ettikleri kural ve düsturları veya fonksiyonları şu şekilde sıralanabilir:

1. Anonimdir, yani toplumun ortak malıdır.
2. Yüzyılları bulan uzun deneme-yanılma ve gözlemlerden sonra oluşmuştur.
3. Genel bir yargı ya da mutlaka uyulması gereken bir kural veya öğüt özelliği taşır.
4. Kısa ve özlü bir anlatıma sahiptir.

5. Aklıda kolay tutulmak, anlatımı etkili kılmak ve kulağa hoş gelmek için söz sanatları bakımından oldukça zengindir.
6. Yükleme söylenmemiş eksilteli cümle özelliği taşıyan ve temsili atasözleri dışında her atasözü mutlak bir cümledir.
7. Kalıplaşmış sözlerdir. Varyantları dışında hiçbir atasözünün sözcükleri ve söz dizimi değiştirilemez.
8. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak tarafsızca bildirirler.
9. Tabiat olaylarının nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem sonucu olarak belirtirler.
10. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı hatırlatırlar.
11. Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt verirler.
12. Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek yol gösterirler.
13. Töre ve gelenekleri bildirirler.
14. Kimi inanışları bildirirler.

2.10. Atasözlerinin Biçim Özellikleri

Nesilden nesle aktararak varlığını devam ettiren atasözlerinin kendine has bazı biçimsel özellikleri vardır.

1. Atasözlerinin tanımlarında karşımıza çıkan en belirgin özellik kalıplaşmış sözler olmalarıdır. Aksoy bu özellik ile ilgili olarak şunları ifade eder:

Atasözleri kalıplaşmış sözlerdir. Her atasözü belli bir kalıp içinde belli sözcüklerle söylenmiş olan donmuş bir biçimdir. Sözcükler değiştirilip yerlerine aynı anlamda da olsa başka sözcükler konulamayacağı gibi sözdiziminin biçimi de bozulamaz. Böyle değiştirmeler yapılsa ortaya çıkan söz anlam değişmese dahi atalar sözü diye anılmaz. Örneğin, “Derdini saklayan derman bulamaz.” sözünde “derman” yerine “ilaç” denilemez (Aksoy, 1988, s. 15-16).

Atasözlerinin kalıplaşmış ve değiştirilemez sözler olduklarına dair bu belirlemeleriyle birlikte Aksoy, birkaç farklı biçimi olan atasözlerine de değinerek şöyle bir değerlendirmede bulunur:

“Kimi atasözlerinin birkaç kalıbı bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu kalıplardan her biri ayrı ayrı atalarsözü olarak tanındığından değişiklikler “donmuş olma” kuralına aykırı sayılmaz.” (Aksoy, 1988, s. 19).

Atasözlerinin kalıplaşmış sözler olduğuna dair Vecihe Hatipoğlu'nun değerlendirmeleri ise şöyledir:

Atasözleri her şeyden önce bir yargı taşırlar. Bu bakımdan daima tümce biçiminde kurulmuşlardır. Başka sözcük birliklerinde olduğu gibi atasözlerinde de kalıplaşma vardır. Bu bakımdan atasözleri herhangi bir tümce halinde bulunamaz (...) Atasözlerinde lehçelere ağızlara veya zamana bağlı olarak bazı değişiklikler görülür. Fakat belirli bir iki sözcük arasındaki kalıplaşma olduğu gibi kalır. Çünkü atasözleri deyimler gibi pek uzun olamaz, sözcükler sayılı hatta ölçülüdür ve aralarında uyak gibi ses benzerliği arandığından kalıplar kolay kolay bozulamaz. Bu bakımdan sözcükler yerlerinde kalıplaşmış sayılır. Atasözlerinde her bir sözcük veya ek ancak olduğu yerde bir başka benzer sözcük veya ekle değiştirilebilir veya kalıbın bir kısmının başa veya sona kaydırılmasıyla değişiklik yapılabilir. Yoksa atasözleri çeşitli çekim ekleriyle ad ve eylem çekimlerine giremezler.”, “Sirkesini, sarımsağını sayan paçayı yiyemez.” veya “Sirkeyi sarımsağı düşünen paçayı yiyemez.”, “Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır.” veya “Akıllı düşman akılsız dosttan iyidir.”, “Acı patlıcanı kırağı çalmaz.” veya “Acı patlıcanı kırağı yakmaz gibi (Hatipoğlu, 1972, s. 183-185).

Atasözlerinin kalıplaşmış ve değiştirilemez sözler olduğunu konusunda Aksoy'a göre daha ılımlı bir tavı sergileyen Hatipoğlu'nun belirlemeleri özetle şöyledir: Atasözleri kalıplaşmış ifadelerdir ve bu kalıbın bütünlüğünü bozacak düzeyde sözcük eklemek, çıkarmak veya değiştirmek ya da sözcüklerin dizilişiyle oynamak suretiyle değiştirilemezler. Ancak genel yapıyı/anlamı etkilememek ve çok kısıtlı olmak koşuluyla değiştirilebilirler.

Biz atasözlerinin kalıplaşmış olduğu düşüncesine katılmakla birlikte İlhan Başgöz'ün: “Atasözleri gibi kısa ve değişmez görünen folklor ürünleri bile zamanla değişen bir dinamiklik gösterirler.” (Başgöz, 1995, s. 79-84). Belirlemesini de göz önünde bulundurarak bu söz fiyolarını oluşturan kelimelerin değiştirilemeyeceği yönündeki katılığa pek katılamamaktayız. Çünkü atasözleri kullanıldığı zaman mekan sosyo-kültürel birçok etkene bağlı olarak kısıtlı da olsa değişikliğe uğrayabilmektedir.

Atasözlerindeki bu değişim sadece tarihi süreç içinde meydana gelen bir durum değildir. Günümüzde de atasözleri bölge ya da yöre ağızlarında farklı biçimlerde karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin: Aksoy'un çalışmasına “Görünen dağın (köyün) uzağı olmaz.” Biçiminde geçen atasözü Afyon, Isparta ve Tokat yöresinde “Görünen dağın ardı (arkası, dibi) yakındır.” biçiminde de kullanılmaktadır. “Kurban etiyle (kemiğiyle) köpek tavlalmaz.” , “Namazda meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz.” ve “Ölümü gören hastalığa razı olur.” (Aksoy, 1988, s. 408).

Yukarıdaki atasözleri Osmaniye yöresinde şu şekilde kullanılmaktadır: “Bayram etiynen it tavlalmaz.”, “Namazda gözü olmayanın ezanda kulağı olmaz.” ve “Ölümü gören sıtmaya razı olur.” (Erkoçak, 2003, s. 35).

Aksoy'un ve Erkoçak'ın verdikleri örneklerde de görüldüğü gibi atasözlerinde bölgeden bölgeye farklı söyleyiş özelliği görülmesi kaçınılmaz bir sonuçtur.

Özdemir'in atasözleri ve deyimlerin halk anlatılarıyla ilişkilerini ortaya koyduğu çalışmasındaki şu tespitinden hareketle konuya farklı bir açılım da getirilebilir: "Günümüz Türkçesinde kullanılan bir çok deyim ya da atasözünün bir hikayeden kaynaklandığı bilinmektedir: "Yorgan gitti kavga bitti.", "İpe un sermek.", "Kuşa dönmek.", "Kuyruk acısı.", "Bize de mi lolo.", gibi (Özdemir, 1994, s. 5-10).

2. Atasözleri mümkün olduğunca kısa ve özlü sözlerdir. Temel amaçları öğüt vermek, yol göstermek olduğu için atasözleri, insanların rahatlıkla hatırlayabileceği kısalıkta olmaktadır:

Her çiçek koklanmaz.

Meyveli ağacı taşlarlar.

Öfke baldan tatlıdır.

Zengin horozu bile yumurtlar.

3. Atasözleri genellikle birer cümle biçimindedir. Bu cümleler kurallı (düz) ya da devrik cümle olabileceği gibi yüklemi olmayan eksilteli cümle niteliğinde de olabilmektedir.

Atasözlerinde yüklem genellikle geniş zaman kipiyle çekimlenmektedir. Bu durum alışkanlık bildiren ya da genel kural niteliğinde olan yargıların geniş zaman kipiyle çekimlenmesine bağlanabilir. Çünkü atasözleri de genel kural niteliğinde, öğüt verici, bir tutumu davranış ve sonra alışkanlık haline getirmeyi amaçlayan sözlerdir.

Atasözlerinde geniş zaman kipinin hem olumlu hem de olumsuz biçimi kullanılmaktadır. Birden çok yargı bildiren dolayısıyla birden çok yüklemi olan bazı atasözlerinde geniş zamanın olumlu ve olumsuz şekilleri birlikte kullanılmaktadır:

Her horoz kendi çöplüğünde öter.

Minareyi çalan kılıfını hazırlar.

Serçeden korkan darı ekmez.

Taş taş üstüne olur, ev ev üstüne olmaz.

Atasözlerinde geniş zamanın yanında emir kipi de çok fazla kullanılır. Hatipoğlu'nun da ifade ettiği gibi atasözleri geleneklerdeki öğüt verme özelliğine bağlı olarak 2. tekil kişi emir kipiyle de çekimlenmektedir (Hatipoğlu, 1974, s. 184). Geniş zamanda olduğu gibi emir kipinin de olumlu ve olumsuz çekimleri kullanılmaktadır:

Ayağını yorganına göre uzat.

Vardığın yer körse gözünü kapa.

Söz verme verdinse dönme.

Söyleyene bakma söyletene bak.

Ev alma komşu al.

Atasözlerinin çekiminde en çok kullanılan kip olan geniş zaman ve emir kipinin birlikte kullanıldığı da olur:

Sakla samanı gelir zamanı.

Sırrını açma dostuna, o da söyler dostuna.

Ağaca dayanma yıkılır, insana dayanma ölür.

“Günümüz Türkçesinde kullanılan atasözünün veya deyimnin bir hikayeden kaynaklandığını bilinmektedir.” (Özdemir, 1994, s. 5-10). Belirsiz (miş’li) geçmiş zamanın kullanıldığı atasözlerinde bu biçimde bir hikâyeden kaynaklandığı izlenimi çok daha belirgin durumdadır.

Çiftçinin karnını yarmışlar kırk tane gelecek yıl çıkmış.

Deve boynuz ararken kulaktan olmuş.

Kazan kazana kara demiş.

Maymun yoğurdu yemiş, artığını yüzüne sürmüş.

Sabreden derviş muradına ermiş.

Suçtu gelin etmişler kimse güvey girmemiş.

Terziye dinlen demişler ayağa kalkmış.

Bütün bunlarla birlikte bazı atasözleri yüklemsiz kullanılır. Ancak öyle atasözlerinde yüklem sözü kullanan ve dinleyenin zihninde bağlama uygun bir biçimde tamamlanır. Bu tip atasözlerinde yüklem önceleri kullanılırken zamanla düşmüş olması yüksek bir ihtimaldir. Bu durumda atasözlerinin biçimsel anlamda zamanla değişikliğe uğrayabileceklerini göstermektedir.

Demir tavında (dövülür) dilber çağında (sevilir).

Kiminin parası kiminin duası (alınır).

4. Atasözlerinde uyak vardır. Uzun süreli ve sözlü kültüre dayalı düşünce şiir kalıbına girmese bile ritim ağırlıklıdır çünkü; ritm bedensel ritm de dahil anımsamayı kolaylaştırır. (...) Kulaktan kulağa ve ağızdan ağıza dolaşan hazır deyişler niteliğiyle kalıplar söyleme ritm katmanının yanı sıra belleğe de destek olurlar. (...) Değişmeyen ritmik, dengeli deyişler bazen basılı olarak bulunabilir, hatta sözlüklerde açılıp bakılabilir, ancak sözlü kültürde ara sıra çıkmazlar karşımıza, sürekli tekrarlanırlar. Düşüncenin çekirdeği bu deyişlerdir. Kalıplaşmış deyişlerden oluşmayan hiçbir düşünce uzayıp gidemez, çünkü deyişler düşüncenin özüdür. Sözlü biçimlenen düşünce geliştikçe hazır deyişlerin kullanımı daha ince bir ustalık kazanır. Bu tüm sözlü kültürler için geçerlidir (Ong, 1999, s. 50).

Hatipoğlu'nun belirttiği gibi uyak atasözünün kuşaktan kuşağa aktarılmasına, korunmasına çok yardım eder. Bu bakımdan kafiye atasözleri çok daha uzun ömürlü olur. Atasözlerinde kafiye başta, ortada, sonda olabilir. Kafiye çok defa yarımır (Hatipoğlu, 1972, s. 188-189).

Gülme komşuna gelir başına.

Malın iyisi suya yakını daha iyisi eve yakını.

Şahin küçük et yer, deve büyük ot yer.

Baş gelmez iş olmaz, ayağa değmez taş olmaz.

2.11. Atasözlerinin Anlam Özellikleri

Aksoy atasözlerinin kavram (anlam) özelliklerini şu şekilde açıklar:

1. Sosyal olayların nasıl olageldiğini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak yansızca bildiren atasözleri vardır.

Minareyi çalan kılıfını hazırlar.

Araba kırılınca yol gösteren çok olur.

Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer.

2. Doğa olaylarının nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem sonucu olarak belirten atasözleri vardır.

Mart yağar nisan övünür, nisan yağar insan övünür.

Zemheride kan yağmadan kar yağması iyi.

Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.

Kork aprilin beşinden, öküzü ayırır eşinden.

3. Toplumsal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı hatırlatan atasözleri vardır.

Öfkeyle kalkan zararlı oturur.

Sona kalan dona kalır.

Mahkeme kadiya mülk değil.

Ağlamayan çocuğa meme vermezler.

4.Denemelerde ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt veren atasözleri vardır.

Yoldan kal yoldaştan kalma.

Ayağını yorganına göre uzat.

Bugünün işini yarına bırakma.

Çirkefe taş atma, üstüne sıçrar.

5.Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek yol gösteren atasözleri vardır.

Taşıma su ile değirmen dönmez.

Korkunun ecele faydası yoktur.

Can bostanda bitmez.

Bal bal demekle ağız tatlı olmaz.

6.Töre ve gelenekleri bildiren atasözleri vardır.

Kız beşikte çeyiz sandıkta.

Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır.

Dost başa bakar düşman ayağa.

7.Kimi inanışları bildiren atasözleri vardır.

Baykuşun kısmeti ayağına gelir.

Akacak kan damarda durmaz. (Aksoy, 1988, s. 17-19).

Atasözlerinin anlam özelliklerinden biri de genellikle mecaz anlamlı sözler olmalarıdır. Atasözlerinin büyük çoğunluğu vermek istediği mesajı mecazi ifadelerle sunarak daha çarpıcı bir hale getirir.

Baca eğri olsa da duman doğru çıkar.

Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan.

Üzümünü ye bağını sorma.

Bununla birlikte atasözlerinin tamamı mecaz anlamlı değildir. Az da olsa mesajın herhangi bir mecazlı ifadeye başvurmadan aktaran gerçek anlamlı atasözleri de vardır.

Dost ile ye iç alışveriş etme.

Bu günün işini yarına bırakma.

Yolcu yolunda gerek.

Atasözlerinin tamamına yakını büyük bir söz ustalığıyla ince ince işlenmiş gibidir. Buna bağlı olarak atasözlerinde başta istiare ve kinaye olmak üzere mecaz-ı mürsel, tenasüp, hüsni talil, tezat, teşhis ve intak gibi birçok söz ve anlam sanatına da rastlanır. Pertev Naili Boratav, birbiriyle çelişen atasözleri için kısaca şu değerlendirmeleri yapar:

Atasözleri arasında çelişkili yargıları bildirmiş olanların bulunması onları söyleyenlerin her zaman belli bir konu üzerinde aynı kanıda olmadıklarını gösterir. Halk, edebiyatını her türünden ürünler gibi atasözleri de oluşup geliştikleri çevrenin ve çağların düşünüş ve davranışlarını dile getirmişlerdir. Ahlak kurallarından birçoğunun donmuş değişmez yasalar olmadığı da bir gerçektir (Boratav, 1997, s. 124-125).

Çevik, benzer veya aynı durumlar karşısında, insanların değer yargılarına bağlı olarak farklı farklı düşüncelerinin olabileceğini ortaya koyan çelişkili atasözlerimizden bazılarına şu örnekleri vermiştir:

“Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.”, “Armut dalının dibine düşer.” atasözleriyle “Ak koyunun kara kuzusu da olur.” atasözü çelişmektedir.

“Akıl adama sermayedir.” ile “Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır.” ve “Akıllı köprü arayınca dek deli suyu geçer.” atasözleri akla olan bakış açısıyla çelişmektedir. (Çevik, 2006, s. 40-41).

Diğer çelişkili atasözleri şunlardır:

İnsan kıymetini insan bilir./İnsanoğlu çiğ süt emmiş.

Zorla güzellik olmaz./Zora dağlar dayanmaz.

İyilik yap denize at./Merhametten maraz doğar.

Damlaya damlaya göl olur./Taşıma suyla değirmen dönmez.

Fazla mal göz çıkarmaz./Azıcık aşım kaygısız başım.

Erken kalkan yol alır./Acele işe şeytan karışır.

Kervan yolda düzelir./Balık baştan kokar.

Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır./Lafla peynir gemisi yürümez.

Dost dostun eğerlenmiş atıdır./Güvenme dostuna saman doldurur postuna.

Keskin sirke küpüne zarar./Öfke baldan tatlıdır.

2.12. Atasözlerinin Sahip Olduğu İşlevsel Özellikler

Atasözleri şu işlevsel özelliklere sahiptir:

1. Atasözlerinin en önemli işlevlerinden biri hiç şüphesiz geleneksel kültür öğelerimizi koruması ve onu gelecek nesillere aktarmasıdır.
2. Atasözlerinin nerdeyse tamamı genel kural niteliğindedir. Bu özellikleri ile atasözleri doğru ve geçerli hüküm özelliği taşır.
3. Atasözleri çok uzun bir geçmişe sahiptir. Bu nedenle dilin de en sağlam yapıları arasına girmiştir. Atasözlerinin söyleyişi güzelleştirme ve onu kuvvetlendirme gibi işlevleri vardır.
4. Atasözleri aynı toplumdaki insanlar arasında iletişimi kolaylaştırır ve güçlendirir. İnsanlar küçük yaşlardan itibaren atasözleriyle karşılaştıkları için toplumun değer yargılarını öğrenip içselleştirmelerinde atasözlerinin önemli katkıları görürler.

2.13. Atasözlerinin Dil ve Üslûp Özellikleri

Folklorun diğer sözel formlarında ve türlerinde olduğu gibi atasözlerinde de sözel dokusal (tehtural) özellikler (dundes, 1964) her şeyden önce dil ile ilgili özellikler mevcuttur. Yaygın olarak büyük bir kısmı “edebi sanatlar” terimiyle ifade edilen bizim özelliklerle sözlü kültür ortamında yaratılmaları ve kullanıldıkları konuşma durumuna bağlı olarak icra edildikleri bağlamda gerek çok katlı anlamlılıkları ve gerekse işlevselliklerini göz önünde bulundurarak sözel teknolojik özellikler terimiyle “araç ve gereç” (enstrümental) oluşlarını ifade etmeyi yeğlediğimiz söz sanatlarından akis, aliterasyon, cinas, intak, kinaye, mecaz ve mübalağanın yanı sıra ölçü ve kafiye de içine alır. Bunlardan başka çok yaygın olan ve ses değerlerine dayalı sözel sanatlar olan ikinci bir grup olarak belirlenebilecek sözel dokusal özelliklere ise; aksan ve vurgu (stres) ses perde yüksekliği (pitch), bağlantı yeri (juncture), ses tonlama (tone) ve yansıma sesler (onomatopoeia) dahil edilebilir (Avezov, 1997, s. 40-41).

Bilgiyi saklamak için insan hafızasından başka araç gerecin olmadığı böylesi bir sözlü kültür ortamının ürünü olarak ortaya çıkan atasözleri bilgiyi en teksifi ve en kolay biçimde hatırdaki kalacak şekliyle muhafaza edip aktarmak durumundaydılar. Bu nedenle de atasözlerinde kısalık, düşüncüyü en az kelime ile en uygun ölçüler içinde vermek şaşmaz bir kural olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı nedenlerle dil ve üslup özellikleri bakımından atasözlerinde gereksiz bir kelimeye bile rastlanmaz. Bu son derece önemli bir dil ekonomisine dayalı oluş, atasözlerinin dil bakımından en büyük özelliğini teşkil eder. Bir başka ifadeyle atasözlerinin konuşmaya dayalı bir anlatım türü olarak en büyük dil ve üslup özelliğinin kısa ve özlü olmalarıdır denilebilir. Daimi olarak atasözlerinde, az sözcükle çok şey anlatılır. Bu durum aslında onların daha kolayca pek çok konuşma durumuna eşitlenerek yorumlanabilirliklerini arttırmak suretiyle kullanım alanlarını zenginleştirmelerine de müsait olmasıyla ilişkilidir. Söz konusu dil ve üslup özellikleri nedeniyle pek çok ulusun atasözleri gibi Türk atasözlerinin de büyük çoğunluğu bir veya iki cümledir, bundan daha uzun olanlarsa son derece azdır (Çobanoğlu, 2004, s. 20).

Atasözlerinin evrensel olarak yukarıda işaret ettiğimiz nedenlerle sahip oldukları söz konusu yalınlık ve dolayısıyla hatırdaki kalırlığı arttırma özelliği büyük ölçüde onların oluşum bağlamlarından kaynaklanmaktadır. Sözlü kültür ortamından bir yerde bir birey tarafından ifade edilen bir atasözü zaman içinde kişiden kişiye kuşaktan kuşağa yayılırken adeta bir nehre düşmüş bir taş parçasının diğer taşlara sürtüne sürtüne bütün çıkıntı ve çapaklarını kaybederek pürüzsüz bir çakıl taşına dönüşmesi gibi yaratılmış olan atasözü de sözlü yayılma yoluyla hayatiniyetini devam ettirirken onu ilk yaratanın söylediği şekilden ses, kelime, vurgu başta olmak üzere değişim ve dönüşümlere uğrayarak yoluna devam eder ve geniş kitlelerin beğenisini kazanıp üzerinde neredeyse değişiklik yapılamaz en mükemmel formuna ve sabitleşen kalıbına sahip olur (Çobanoğlu, 2004, s. 20).

Dil ekonomisi veya kelime seçimi yönüyle bakıldığında atasözlerinde kısalık, düşüncüyü mümkün olan en az kelime ile en uygun ölçüler içinde vermek adeta şaşmaz bir kuraldır. Bu nedenle atasözlerinde gereksiz bir kelimeye bile rastlanılmaz. Aynı şekilde edat ve bağlaç türünden kelimelerin ancak çok gerekli ise atasözünün anlamını güçlendiriyorsa kullanıldıkları görülmektedir. Atasözlerinde bu durumun dışında edat ve bağlaca pek rastlanmaz. Dahası birtakım

atasözlerinde anlam çok daha keskin bir anlatım gücüne erişirken fiillere bile ihtiyaç duyulmamıştır. Bununla birlikte cümlelerin en önemli ögesi olan fiil atılmış olduğu halde atasözünün anlamı tamdır. "Aba vakti yaba, yaba vakti aba.", "El el ile, değirmen yel ile.", "Karışık ipin buruşuk bezi." gibi atasözleri bunlara örnek olarak verilebilir (Oy, 1972, s. 81-82).

Türkiye Türkçesinde yer alan atasözlerini göz önünde bulundurarak atasözlerinde en az üç heceliden başlayarak 13 ve daha fazla heceli olanlarına kadar pek çok çeşitli hece ölçüsünün kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu hece ölçüleri ve onların kullanıldığı atasözleri şöyle (Oy, 1972, s. 54). örneklenebilir:

3 heceliler: "Yaş yetmiş/iş bitmiş."

4 heceliler: "Dert ağlatır/aşk söyler."

5 heceliler: "Sakla samanı/gelir zamanı."

6 heceliler: "Aba vakti yaba/yaba vakti aba."

7 heceliler: "Ağırlık altın kale/hafiflik başa bela."

8 heceliler: "Ağaç ucuna yel değer/güzel kişiye söz değer."

9 heceliler: "Anasına bak kızını al/kenarına bak bezini al."

10 heceliler: "Alim olmak istersen durma yaz/rençber olmak istersen durma kaz."

11 heceliler: "Kısmet ise gelir Hint'den Yemen'den/kısmet değil ise ne gelir elden."

12 heceliler: "Hacı hacı olmaz gitmekle mekkeye/dede dede olmaz gitmekle tekkeye."

13 heceliler: "Buğdayım var deme ambara girmeyince/oğlum var deme yoksulluğa ermeyince."

Zincirleme sıralanan cümlelerden oluşan bazı atasözlerimiz ise Türk uygarlığının tamamen sözlü kültür ortamında oluştuğu dönemde yaratılmış olmalarının veya bu dönemde oluşan söz söyleme sanatlarının izlerinden olan ve en eski durak şekli kabul edilen "dörtlü tempo" ile söylendikleri görülmektedir. "Alma alı sat yağızı, besle kır, bin doruya." Şeklindeki atasözümüz bu hususa örnek olarak verilebilir (Oy, 1972, s. 55).

Türk atasözlerinde kullanılan edebi sanatlar ise Aydın Oy'un (1972) çalışmasından hareketle şu şekilde sıralanabilir.

Âhenk sanatı: Bu sanat bir sözün kulağa güzel ve pürüzsüz gelmesi dolayısıyla da kulakta müzik etkisi uyandırarak kolayca ezberlenebilir ve sözlü kültür ortamında yaratılan duygu ve düşünce içeren sanatsal yaratmaları aktarmada yegane araç olan hafızayı güçlendirme maksadıyla yine kolayca hatırlanabilir kılmadaki işlevleriyle son derece önemli bir sözel teknoloji unsuru veya yaygın ifadeyle edebi sanattır. Ahenk sanatı kendi içinde "genel ahenk" ve "taklitli ahenk" olarak ikiye ayrılır. Yukarıda işaret ettiğimiz nedenlerle genel ahenk hemen hemen atasözlerinin tamamında var olan bir edebi sanattır ve atasözü türünün olmazsa olmaz bir özelliği konumundadır. Taklitli ahenk ise "Şık şık eden nalçadır, iş bitiren akçadır." Örneğinde görüldüğü gibi söz konusu edilen bir cismin veya nesnenin çıkardığı seslerin taklit edilmesiyle oluştuğu ve söze, ifade ettiği varlığın özgün seslerini taşıyarak ve yansıtarak dışa vurulanın niteliğini de taşımak suretiyle zenginlik, güçlülük ve hatırlanabilirlik kattığı görülmektedir (Oy, 1972, s. 55).

Akis sanatı: Edebi sanatlar içinde anlamı daha da pekiştirmek ve hatırlanabilirliği arttırarak sözlü edebiyat ürünlerinin sözlü kültür ortamındaki üretilip tüketilmelerini kolaylaştıran akis sanatının

ayrı bir önemi vardır. Akis sanatı bir cümleyi tersine çevirmekle yapılır. “Ay ayakta çoban yatakta, ay yatakta çoban ayakta.” atasözü bu sözün kullanımına örnek olarak verilebilir (Oy, 1972, s.56).

Aliterasyon sanatı: Bir sözde aynı hecelerin veya aynı seslerin kulağa hoş gelecek şekilde arka arkaya sıralanması demek olan ve atasözlerinde iç ahengi sağlayan aliterasyon sanatı yaygın olarak kullanılmıştır. Bunlara dair örnek olarak: “El el ile değirmen yel ile.” (l,r,n aliterasyonunun kullanıldığı), “Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar.” (r aliterasyonunun kullanıldığı), “Güvenme varlığa düşersin darlığa.” (g,r aliterasyonunun kullanıldığı), “Az verip gezdirme, çok verip azdırma.” (r,z aliterasyonunun kullanıldığı), “Kaynayan kazan kapak tutmaz.” (k aliterasyonunun kullanıldığı) gibi atasözleri verilebilir (Oy, 1972, s. 56).

Cinas sanatı: Atasözlerinde yaygın olarak kullanılmış bir başka edebi sanat olarak cinas, söylenilişi bir anlamı ayrı olan kelimelerin bir arada kullanılmasıdır. Cinaslı olarak kullanılan kelimeler kafiye iseler bu tür kafiyelere “cinaslı kafiye” adı verilir. “Balcının var bal tası, oduncunun var baltası.” atasözü buna örnek olarak verilebilir (Oy, 1972, s. 57).

İntak sanatı: “İnsanın dışında kalan canlı ve cansız varlıkları; özellikle de hayvanları konuşturma sanatı olan intak, çoğunlukla hayvanlarla ilgili atasözlerinde kullanılmıştır. “Tilkiye “Tavuk kebabı yer misin?” demişler. “Adamın güleceğini getiriyorsunuz.” demiş. Atasözü intak sanatının kullanıldığı atasözlerine örnek olarak verilebilir.” (Oy, 1972, s. 57).

Kinaye sanatı: “Bir sözde hem gerçek hem de mecaz anlamın aynı anda, birlikte bulunması sanatına kinaye adı verilir. Kinaye sanatının kullanıldığı atasözlerine “Can boğazdan gelir.” atasözü örnek teşkil eder.” (Oy, 1972, s. 57).

Mecaz sanatı: Mecaz gerçek anlamı dışında söylenmiş söz demektir. Atasözlerinde mecaz sanatının kullanımına, insanların birbirleriyle olan iletişimlerinin meydana getireceği etkileşimi anlatmak için kullanılan “Üzüm üzüme baka baka kararır.” atasözü örnek olarak verilebilir. Bu atasözünde asıl anlatılmak istenen üzümün kararması değildir. Bunun gibi birçok atasözümüz mecaz anlamındadır (Oy, 1972, s. 58).

Mübalâğa sanatı: “Anlatılan bir şeyi abartarak söyleme sanatına, mübalâğa adı verilir. Söylenen sözün etkisini arttırmak amacıyla, “Sağ olana her gün bayram” örneğinde olduğu gibi pek çok atasözünde kullanılmıştır.” (Oy,1972, s. 58).

Seci sanatı: “Nesir cümlelerinde görülen kafiyelemeye seci sanatı adı verilir. ”Bilmedik aş, ya karın ağrıtır ya baş.” atasözünde aş/baş kelimeleri secili olarak kullanılması örneğinde olduğu gibi yaygın olarak kullanılmıştır (Oy, 1972, s. 58).

Tenasüp sanatı: “Anlamca birbirlerine uygun kelimeleri bir arada kullanmaya tenasüp sanatı denir. “Dereyi tepeyi sel bilir, iyiyi kötüyü el bilir.” veya “Sel gider kum kalır.” atasözlerinde bu sanat görülür.” (Oy, 1972, s. 59).

Teşbih sanatı: “Aralarında gerçek veya mecaz anlamı yönünden ilgi bulunan iki şeyden zayıf olanı kuvvetli olana benzetmeye teşbih adı verilir. Teşbihin atasözlerinde kullanılmasına “Söz gümüşse sükut altındır.” atasözü örnek olarak verilebilir.” (Oy, 1972, s. 60).

Tevriye sanatı: Başta gerçek ve mecaz olmak üzere birden çok anlamı olan bir kelimenin uzak olan anlamını kastederek söylemeye tevriye sanatı denir. Tevriyenin atasözlerinde kullanılmasına “Karakış alemin yüzünü ağartır.” örneği verilebilir. Bu atasözünde kışın yağın karlar dünyayı bembeyaz yapar denilirken asıl çiftçinin yüzünü güldürür demek istenmiştir (Oy, 1972, s. 60).

Tezat sanatı: “Anlamca birbirinin tersi olan kelimeleri bir arada kullanma sanatı olan tezatın atasözlerinde kullanımına “Gök ağlamayınca yer gülmez.” örnek olarak verilebilir. Bu atasözünde gök/yer, ağlamak/gülmek kelimeleri ile çift tezat yapılmıştır.” (Oy, 1972, s.61).

Bunlardan başka az sözle çok anlam vermek demek olan icaz sanatı başta olmak üzere hem düzgün hem de yerinde söz söyleme sanatı olan “belagat” ve sözün söyleniliş, anlam ve ahenk yönünden kusursuz olması demek olan “fesahat” sanatlarının Türk atasözlerinin üzerinde inşa oldukları tabii ve temel sanatlar olarak neredeyse tamamında yer alması yukarda sıraladığımız dil ve üslup özelliklerine eklenmelidir (Oy, 1972, s. 61).

Bu sanatların yanı sıra atasözlerinde bir milletin tarihi, gelişme evreleri, hayat tarzı, dünya görüşü, insanların inanç ve itikadları, gelenekleri, görenekleri gibi üstün değerler hep bir arada bulunur. Bu yönüyle adeta bir hazine değerindedir.

2.14. Atasözlerinin Tema ve konuları

Türk atasözlerinin içerdiği temaların veya ele aldıkları konuların genel özellikleri şu şekilde belirlenebilir:

Atasözleri toplumsal hayatı yansıtmak bakımından da dikkat çekicidirler. Ancak atasözleri yalnızca bununla yetinmez, hayatın bütün yönlerini de tahlil eder ve olayların meydana çıkma sebeplerine de değinirler. Buna örnek olarak “Bir dağ yıkılmazsa bir dere olmaz.”, “Çayır kendi kökü üzerinde biter.”, “Duvar yıkıldığında tozu çıkar.” gibi atasözleri verilebilir (Paşayev, 1998, s. 225).

Türk dünyası atasözleri hiçbir müphem hakikati çözüp gün ışığına çıkarmazlar, tam tersine keşfedilmiş gerçekleri dile getirirler. Bu nedenle mevcut gerçeklerin herhangi bir biçimde dile getirilmesi izlenim ve denemeler sonucu mümkün olur. Bir başka ifadeyle atasözü izlenimin ve denemeler aracılığıyla idrak edilmiş gerçekleri ifade yollarından birisidir. Buna örnek olarak “Gül dikensiz olmaz.”, “Lalin dilini nenesi bilir.”, “Sel önünde kütük olunmaz.”, “Ağaçtan maşa olmaz çingeneden paşa.”, “Kudurmuş köpeğin ömrü kırk gündür.” gibi atasözleri verilebilir (Paşayev, 1998, s. 225).

Yiğitlik: Türkler tarih boyunca hareketli bir ulus olarak görülmüştür. Türk tarihinin en dikkat çekici özellikleri olan büyük devletler kurmak, akınlar yapmak, süreklilik avlarına çıkmak, gerektiğinde yurdunu savunmak gibi büyük olayların, büyük bir hareket kabiliyetini ve yiğitliği gerektirdiği açıktır. Böylesi bir yaşayış içinde bulunan bir ulusun atasözleri arasında yiğitlikle ilgili olanların bulunması ve bu aynı zamanda evrensel hüviyete de sahip değerlerin yüceltilmesi niteliklerin belirlenmesine yönelik olarak, “At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır.”, “Yiğidin sözü demirin kertiği.”, “Yiğidin malı meydandadır.” gibi atasözleriyle dışarı vurulmakta olduğu görülmektedir (Çobanoğlu, 2004, s. 30).

Yiğitlikle ilgili diğer atasözlerine örnek olarak: “Ağanın gözü yiğidin sözü.”, “Et kanlı gerek yiğit canlı”, atasözlerini de verebiliriz.

Mertlik: “Türk yiğitliğinin yanı sıra bu kavramın bir sıfat olarak kullanıldığı mertliğiyle de ün yapmıştır. Mertliği dışarı vuran atasözleri arasında “Aman diyene kılıç kalkmaz.” sözü örnek olarak verilebilir.” (Çobanoğlu, 2004, s. 30).

Ağırbaşlılık: “Türk ulusal karakterinin özellikleri arasında yer alan değerlerden birisi de vakar ve ağırbaşlılıktır. İstendik bir değer olarak ağırbaşlılık Türk atasözlerinde, “Ağırlık altın kale,

hafiflik başa bela.”, “Ağır ol batman gelesin.”, “Ağır yongayı yel kaldırmaz.” şeklinde övülmektedir.” (Çobanoğlu, 2004, s. 30).

Ağırbaşlılıkla ilgili diğer atasözlerine örnek olarak: ”Ağır basar yeğni kalkar.”, Baş ağır gerek kulak sağır.” atasözlerini de verebiliriz.

Sabırlılık: “Türk ulusal karakterinde yer alan ve evrensel olarak da istendik bir değer olan sabırlılıkla ilgili pek çok atasözü vardır. Bunlara örnek olarak, “Sabrın sonu selamettir.”, “Sabrın dibi sarı altın.”, “Sabreden derviş muradına ermiş.”, “Sabırla koruk helva olur, dut yaprağı atlas.” verilebilir.” (Çobanoğlu, 2004, s. 30).

Sabırla ilgili diğer atasözlerine örnek olarak: ”Sabır acıdır meyvesi tatlıdır.”, “Sabreyle işine hayır gelsin başına.” atasözlerini de verebiliriz.

Konukseverlik: Türk ulusal karakteri bir anlamda ve büyük ölçüde yiğitlik kavramına denk bir şekilde konukseverlik kavramıyla şekillenmiş ve Türkler bu özellikleriyle dünya çapında bir üne kavuşmuş durumdadır. Konukseverlikle ilgili atasözlerine, “Misafir kısmetiyle gelir, birini yer dokuzunu bırakır.”, “Gelmek misafirin gitmek ev sahibinin elinde.”, “Misafir üstüne misafir olur, ev ev üzerine olmaz.” örnek olarak verilebilir (Çobanoğlu, 2004, s. 31).

Misafirlikle ilgili diğer atasözlerine örnek olarak: ”Misafir misafiri istemez ev sahibi ikisini de.”, “Şaşkın misafir ev sahibini ağırlar.”, “Gel demesi kolay ama git demesi güçtür.” atasözlerini de verebiliriz.

Sosyal değerler: Atasözlerinin evrensel olarak içinde doğup icra edildikleri ve bir anlamda da şekillenip şekillendirdikleri toplumu ayakta tutan sosyal değerleri de yansıtır. Sosyal değerleri taşıyıp aktararak bir yandan gençliği ve genç kuşakları halkımızın düşünce ve söyleyiş gücü ile tarihimize, atalarımıza bağlarlar. Diğer yandan da günün yeniliklerine ilgisiz kalacak olan dükkü kuşakları da gençliği anlamaya çalışır, dükkü tecrübelerine yeni atılımlar eklemeye zorlarlar. Böylece sosyal hayatın sürekliliğinde, kopmalara yer vermeksizin milli kimliğin devamında önemli rol oynarlar. Bu bağlamda Türk atasözlerinin de bir kısmının Türk sosyal yaşantısını ve sosyal değerlerini yansıttığı görülmektedir. Atasözlerimizde yansıtılan başlıca sosyal değerleri; aile, akrabalık, komşuluk, arkadaşlık ve görgü kuralları başlığı altında toplamak mümkündür (Çobanoğlu, 2004, s. 31).

Aile: “Türk ulusunun tarih boyunca ön plana çıkan özelliklerinden birisi olan devlet kurma gücünün bazı araştırmacılarca aile yaşantısındaki sağlamlıkla ilişkili olduğu ileri sürülmektedir. Bu yaklaşım Türkler sağlam aileler kurdukları için sağlam devlet kurma alışkanlığı kazanmışlardır şeklinde özetlenebilir.” (Oy, 1972, s. 24). Türk atasözlerinde aile kavramı verilirken yuva ve ev kelimeleri de kullanılmıştır. “Evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet.” atasözü ev ile devlet arasında ilgi ve ilişki kurması bakımından yukarıda işaret edilen yaklaşımı güçlendirmektedir. Atasözleri aile yaşantısı içinde bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alır ve tamamının gerçekçi yönlerini irdeleyerek gözler önüne sererler.

Kadın: “Bu toplum içinde kadın, anne olarak en değerli ve kutsallaşmış bir varlık olarak karşımıza çıkar. Nitekim “Ana hakkı tanrı hakkı.”, “Ağlarsa anam ağlar gerisi yalan ağlar.”,

“Ana gibi yar Bağdat gibi diyar olmaz.” şeklindeki atasözleri bu durumu ortaya koyan örneklerdir.” (Çobanoğlu, 2004, s. 31).

Ayrıca kadınla ilgili diğer atasözlerine örnek olarak: “Yuvayı yapan diş kuştur.”, “Oğlan atadan öğrenir sofra açmayı kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.”, “Evi ev eden avrat yurdu şen eden devlet.”, “Avrat var ev yapar avrat var ev yıkar.”, atasözlerini de verebiliriz.

Baba ile ilgili atasözlerinde çoğunlukla babaların çocuklarıyla olan ilişkileri dile getirilmiştir. “Baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana”, “Babası ekşi yese oğlunun dişleri kamaşır.”, “Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk.” gibi atasözleri baba-evlat ilişkilerini dile getiren atasözlerine örnek olarak verilebilir. (Oy, 1972, s. 25).

Baba ile ilgili diğer atasözlerine örnek olarak: “Babanın sanatı oğluna mirastır.”, “Baba himmet oğul hizmet.”, “Bağ babadan zeytin dededen kalmalı.”, “İyi evlat babayı vezir, kötü evlat rezil eder.”, “Baba kırk oğul beslemiş, kırk oğul bir babayı besleyememiş.” atasözlerini de verebiliriz.

Türk atasözlerinde ailenin en çok düşündüğü konulardan birisi olan çocukların yetiştirilmesi, eğitilmesi konusu ve bunların yanı sıra çocuklarla ilgili ekonomik kaygılar da ele alınırlar. “Bir baba dokuz evladını besler, dokuz evlat bir babayı besleyemez.”, “Çocuğun yediği helal giydiği haram.”, “Çocuk düşse kalka büyür.”, “Kız beşikte çeyiz sandıkta.” gibi atasözleri örnekleri çocukların eğitilmesi ve onlarla ilgili ekonomik kaygıları ifade ederler (Çobanoğlu, 2004, s. 32).

Çocukların büyüyip evlenmesinden sonra hiyerarşik kültürel değerlere sahip olan toplum yapısı içinde gelin- kaynana anlaşmazlıkları zaman zaman aile içinde bazı sıkıntılara yol açar. “Gelin çiçek her dediği gerçek, kaynana yılan her dediği yalan.”, “Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar.” gibi atasözleri gelin kaynana ilişkilerindeki anlaşmazlıkları dile getirirler. Aynı şekilde ailenin bir bireyi olarak üvey evlatla ilgili düşünceler de “Üvey öz olmaz, kemha bez olmaz.”, “Üveye etme özünde bulursun, geline etme kızında bulursun.” gibi atasözleriyle ifade edilirler. Karı koca arasındaki davranışlarda “Kocana göre bağla başını, harcına göre pişir aşını.”, “Kırk yılda bir karı sözü dinlenmelidir.” gibi atasözleriyle dile getirilir. Atasözlerinde kardeşlerin davranışları da birbirlerine karşı ilgi ya da ilgisizlikleri de yansıtılır. “Kardeşin büyüğü baba, küçüğü evlat yerine geçer.”, “Kardeş kardeşin ne öldüğünü ister ne onduğunu.”, “Kardeşim olsun da kanlım olsun.”, “Allah kardeşi yaratmış kesesini ayrı yaratmış.” gibi atasözleri kardeşler arasındaki ilişkileri ve birbirlerine bakışlarını ifade eden örneklerdir (Çobanoğlu, 2004, s. 32).

Akrabalık: Türk atasözlerinde akrabalık konusunda söylenmiş olanların bir kısmı olumsuz iken bazıları olumlu yöndedir ve akrabalar arasındaki yoğun ve karmaşık bir yapıya sahip çok yönlülüğün hem olumlu hem de olumsuz yönlerine işaret edilir. Bunlara örnek olarak “Teyze ana yarısıdır, amca baba yarısıdır.”, “Emmim dayım hepsinden aldım payım.”, “Hısım akraba ile ye iç alışveriş etme.”, “Akrabanın akrabaya ettiğini akrep etmez.” gibi atasözleri verilebilir (Çobanoğlu, 2004, s. 32).

Akrabalık ile ilgili diğer atasözlerine örnek olarak: “Ayrı büyüyen akrabasına karşı kalpsiz olur.”, “Zengininin akrabası çok olur.”, “Akraba gelmeye gelmeye yad olur, yad gele gele akraba.”, “Akrabaya taş atan onmaz.”, “Elti eltiden kaçır görümceler bayrak açar.”, “Et tırnaktan ayrılmaz.”, “Faydasız hısımdan faydalı hısım yeğdir.”, “Kardeş kardeşi atmış, yar başında tutmuş.” atasözlerini de verebiliriz.

Komşuluk: “Atasözlerinde komşuluk ve komşuluk ilişkilerine verilen değer akrabalıktan da ileridir. Komşuluk ilişkilerini ifade eden atasözleri arasında, “Ev alma komşu al.”, “Gülme

komşuna gelir başına.”, “Komşu komşunun külüne muhtaçtır.” gibi örnekler yer alır.” (Çobanoğlu, 2004, s.3 2).

Komşulukla ilgili diğer atasözlerine örnek olarak: ”Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür.”, “Kötü komşu insanı mal sahibi eder.”, “Komşuda pişer bize de düşer.”, “Komşu hakkı tanı hakkıdır.”, “Kapını kilili tut komşunu hırsız tutma.” atasözlerini de verebiliriz.

Dostluk: Arkadaşlık veya dostluk atasözlerinde ön planda tutulan sosyal değerler arasında yer alır. Dostlukla ilgili atasözlerine örnek olarak, “Deli dostun olacağına akıllı düşmanın olsun.”, “Dost kara günde belli olur.”, “Dostun attığı taş baş yarmaz.”, “Dost yüzünden düşman gözünden belli olur.”, “Eski dost düşman olmaz.” gibi örnekler verilebilir (Çobanoğlu, 2004, s. 32).

Dostlukla ilgili diğer atasözleri ise şunlardır: “Parayla dost bulunmaz.”, “Herşeyin yenisi dostun eskisi.”, “Düşenin dostu olmaz.”, “Dost dostun eyerlenmiş atıdır.”, “Dost başa düşman ayağa bakar.”, “Bin dost az bir düşman çok.”, “Abdalın dostluğu köy görününceye kadardır.” atasözlerini de verebiliriz.

Görgü kuralları: Toplumsal yaşantıyı oluşturup yönlendiren ve yöneten yasalar olan görgü kuralları atasözlerinde çoğunlukla ifade ettikleri kuralların kesinliğini ve uyulmasının gerekliliğini pekiştirmeye yönelik olarak öğüt veya emir cümleleriyle ifade edilirler. Bu özellikleriyle de söz konusu atasözleri toplum kurallarını yaşatır, güçlendirir ve toplumu onlara uymaya zorlayan güç odakları olarak iş görürler. Görgü kurallarını ifade eden atasözlerine “Çağrılan yere erinme çağrılmayan yere görünme.”, “Davete icabet lazımdır.”, “Sofrada elini mecliste dilini kısa tut.”, “İki kişi konuşurken üçüncüsü olma.”, “El öpmekle ağız aşınmaz.”, “Eğri otur doğru söyle.”, “Atalar sözünü tutmayı yabana atarlar.” gibi örnekler ilk hatıra gelenler arasındadır (Çobanoğlu, 2004, s. 32).

Sağlık hakkındaki atasözlerine örnek olarak “Her işin başı sağlık.”, “Sağlık en büyük zenginliktir.”, “Başın sağlığı dünya varlığı.”, “Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur.”, “Sağlık varlıktan yeğdir.”, “Sağ baş yastık istemez.”, “Hasta yatan ölmez eceli yeten ölür.” atasözlerini verebiliriz.

Hayatın son geçiş dönemi olan ölüm ve insanın yaşlılık dönemindeki mutluluğu atasözlerinde bir bakıma gençlik dönemindeki tutumuna bağlanarak dile getirilir. Bu konuyu ele alan bazı atasözleri gençlik ve yaşlılığı sağlık bakımından karşılaştırarak ifade ederler. Bu tür atasözlerine, “Gençliğin kıymeti bilirse kocalığın şikayeti az olur.”, “Gençliğin kıymeti kocalıkta bilinir.”, “Gençlikten kocalığa sağlık saklamalı.” gibi örnekler verilebilir. Atasözlerinde insan hayatının ister kısa ister uzun olsun ölümün kaçınılmaz son olduğu konusu ele alınır. Türk insanının ölüm karşısındaki tutum ve durumunu ifade eden atasözüne, “Az yaşa çok yaşa, akıbet gelir başa.”, “Ecele çare olmaz.” şeklindeki atasözleri örnek olarak verilebilir (Çobanoğlu, 2004, s. 33).

Ölüm ile ilgili diğer atasözlerine örnek olarak: “Ölümü gören hastalığa razı olur.”, “Ölüm ile öç alınmaz.”, “Ölenle ölünmez.”, “Ağlama ölü için ağla diri için.” atasözlerini de verebiliriz.

Ekonomi konulu atasözleri: Türk atasözleri arasında ekonomik hayatla ilgili görüşlere yer veren de bulunmaktadır. Bu tür atasözleri vasıtasıyla Türk halkının düşünce ve tecrübeler yoluyla vardığı ilkelerin neler olduğu ifade edilir. Dahası, Türk sosyo-kültürel yapısında sözü edilen mesleklerin neler olduğu alış veriş, para, borç, tutum, biriktirme, saklama, ortaklık veresiye, mal mülk edinme gibi konularda da geçmişten günümüze intikal eden tespit, görüş ve kanaatler de yine atasözlerinde dile getirilmektedir. Atasözleri ve deyimlerde meslek ve sanata sahip olmak takdir edilir (Paşayev, 1998, s. 229). ve konuya müdrik olanları hayatlarını idame için, “Sanat elde altın bileziktir.” örneğinde olduğu gibi kendi emeklerine ve zahmetlerine istinat etmeye çağırır. Sanat ve mesleklerden ve toplumun söz konusu mesleklerle ilgili görüşlerini ifade eden atasözlerine, “Sanat altın bileziktir”, “Korkak bezirgan ne kâr eder ne zarar.”, “Rençber kırk yılda tüccar kırk günde.”,

“Kürkçünün kürkü olmaz, borkçünün borkü.”, “Yarı hekim candan eder, yarı hoca dinden eder.”, “Berberin solumazı, tellağın terlemezi, kahvecinin söylemezi.”, gibi örnekler verilebilir. Paranın gücü ve etkinliğini dile getiren atasözleri de, “Akça akıl öğretir, don yürüyüşü.”, “Para ile imanın kimde olduğu bilinmez.”, “Para parayı çeker.” şeklinde örneklenebilir. Borç üzerine söylenmiş atasözlerinde borcun kötülüğü üzerinde durulur ve ödenmesi öğütlenir. Borçla ilgili atasözlerine, “Borç yiğidin kamçısıdır.”, “Borçlu ölmez benzi sararır.”, “Yol yürümekle borç ödemekle tükenir.” gibi örnekler verilebilir. Tutumlu olma, biriktirme ve saklama gibi ekonominin en önemli kurallarına dair Türk atasözlerinin verdiği öğüt ve gösterdiği yollar arasında, “Bol bol yiyen bel bel bakar.”, “İşten artmaz dişten artar.”, “Eskisi olmayanın yenisi olmaz.”, “Ak akçe kara gün içindir.”, “Sakla samanı gelir zamanı.” gibileri vardır. Atasözlerinde veresiye, kötülenen ve yerilen ekonomiyle ilgili tutum ve davranışlar arasındadır. “Verirsen veresiye gidersin batasıya.”, “Verirsin elinle istersin ayağınla.”, “Ödünç güle güle gider, ağlaya ağlaya gelir.” şeklindeki atasözleri veresiyeyle ilgilidir. Sermaye mal mülk edinme konusuyla ilgili atasözlerine, “Mal adama hem dost hem de düşmandır.”, “Sermayen bir yumurta ise taş çal.”, “Mal malı kazanır.” gibi örnekler verilebilir (Çobanoğlu, 2004, s. 33).

Bir kısmını yukarıda sıraladığımız örneklerden de açıkça anlaşılacağı gibi, Türk atasözlerinin büyük bir kısmı servet ve zenginlikle yani ekonomi ile ilgilidir. Ekonomi ile ilgili atasözlerimizde dikkati çeken özelliklerden en önce geleniyse etkin ekonomiden çok bireysel ekonomi ve aile ekonomisi üzerine söylenmiş olmalarıdır. Ancak bu konuda birbiriyle çelişir gibi görünen iki davranış kalıbına kaynaklık eden ikili bir değerlendirme söz konusudur. Birinci davranış kalıbını ön planda tutan atalarımızın fikrinde büyük bir servet sahibi olmanın hiçbir önemi yoktur ve bu durum birçok atasözünde yerilir. Mesela, “Mal sahibi mülk sahibi hani bunun ilk sahibi.”, “Mal da yalan mülk de yalan var biraz da sen oyalan.”, “Para el kiridir.”, “Mal ya gazez ya marez getirir.” bu tür atasözlerine örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte ikinci bir davranış kalıbına kaynaklık eden birçok atasözümüz de mal mülk sahibi olmak ve bunun değeri takdir edilerek tavsiye edilir. Mesela, “Mal canın yongasıdır.”, “Para parayı kazanır.”, “Varsa pulun cümle alem kulun.” gibi atasözleri de bu ikinci davranış kalıbını oluşturan değerden kaynaklanmakta olan örnekler olarak verilebilir (Çobanoğlu, 2004, s. 34).

Para ile ilgili diğer atasözleri ise şunlardır: “Para ile imanın kimde olduğu bilinmez.”, “Selam para kelam para.”, “Parasız pazara kefensiz mezara gidilmez.”, “Paranın yüzü sıcaktır.”, “Parayı veren düdüğü çalar.”, “Parayı zabt etmek deliyi zabt etmekten zordur.”, “Paran ucuz olursa sen pahalı olursun.”

Tarım ve hayvancılıkla ilgili atasözleri: Türk dünyası sosyo-kültürel bağlamında son derece önemli bir ekonomik faaliyet alanı olan hayvancılık ve tarım yüzyıllarca temel yaşam biçimi olmasından kaynaklanan nedenlerle esasen yer aldığı ekonominin yanı sıra ayrı bir başlık altında ele alınmaktadır. Keçi ve koyunla ilgili atasözlerine, “Koyun üçten keçi beşten çoğalır.”, “Sürüden ayrılanı kurt kapar.”, “Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler.”, “Çobansız koyunu kurt kapar.”, “Çobanın gönlü olunca tekeden yağ çıkarır.”, “Koyunu güden kurdu görür.”, “Keçinin de sakalı var.”, “Keçi geberse de kuyruğunu indirmez.” örnek olarak verilebilir (Çobanoğlu, 2004, s. 35).

Tarla ile ilgili atasözlerine, Bağ bayırda tarla çayırda.”, “Bağ çapa ister, tarla saban.”, “Tarlanın iyisi suya yakını daha iyisi eve yakını.” örnek teşkil eder. Bağ ve bahçe ile ilgili olan bakım işleri üzerine atasözlerineyse, “Bağ demiş bak bana bakayım sana.”, “Bağ dua değil çapa ister.”, “Bağa bak üzüm olsun, yemeye yüzün olsun.”, “Bakarsan bağ olur bakmazsan dağ olur.” gibi örnekler verilebilir. Ekim saban ve öküz üzerine söylenmiş atasözleri örnekleri olarak, “İneğin sarısı, toprağın karası.”, “Arık öküzü bıçak olmaz.”, “Koyuna çoban, tarlaya saban.”, “Ne ekersen onu biçersin.”, “Çiftçinin ambarı sabanın ucundadır.”, “Sabanın tutağına yapışan el aç kalmaz.” gibileri akla gelenler arasındadır. Hasat ve harman üzerine söylenmiş atasözlerine örnek olarak, “Dağ başına harman yapma savurursun yel için, sel önüne değirmen yapma öğütürsün yel için.”, “Harman yel ile düğün el ile.”, “Harmanı olmayanın dermanı olmaz.” verilebilir. Saman ve değirmen ile ilgili atasözleriye, “Sakla samanı gelir zamanı.”, “Zaman saman satar.”, “Değirmene gelen nöbet bekler.” ve “Değirmenden gelenden poğaça umarlar.” şeklinde örneklenebilir (Çobanoğlu, 2004, s. 36).

Tabiat ve evren konulu atasözleri: Türk insanı yüzyıllar boyunca yaşadığı hayatın sonucu olarak üzerinde yaşadığı tabiatı yakından tanımak istemiş, doğayı gözlemiş ve bu konudaki düşüncelerini atasözleriyle ifade etmiştir. Türk’ün yayıldığı ve yaşadığı coğrafyalarda dağlar,

ovalar, akarsular türlü nedenlerle ve ilişkiler kurularak atasözlerine girmiştir. Tabiatın koynuna ormanlarda toplayıcılıkla geçindikleri dönemden atlı bozkır uygarlığını kurdukları döneme kadar, mitler ve destanlar döneminden günümüze kadar, Türk ulusunun hayatında su, ağaç, dağlar ve diğer unsurlarıyla tabiat ve evren daima vazgeçilmez temel düşünce konularını oluşturmuş ve varılan sonuçlar atasözleriyle ifade edilerek kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Tabiat ve evrenle ilgili olarak söylenmiş atasözlerine örnek olarak, “Dereyi görmeden paçaları sıvama.”, “Dağ dağa kavuşmaz insan insana kavuşur.”, “Dağ başından duman, insan başından yaman eksik olmaz.”, “Dağda gez belde gez, insafı elden bırakma.”, “Deniz dalgasız olmaz, kapı halkasız.”, “Deniz suyu ne içilir ne geçilir.”, “Su çukurunu yel tepesini bulur.”, “Su aka aka yolunu bulur.”, “Su başından bulanır.”, “Sel gider kum kalır.”, “Elma dalından uzak düşmez.”, “Yaş kesen baş keser.”, “Ağacın yemişini ye kabuğunu soyma.”, “Ay görmüşün yıldıza mihneti yoktur.”, ve “Güneş balçıkla sıvanmaz.” atasözleri örnek olarak verilebilir (Çobanoğlu, 2004, s. 36).

İklim ve takvimle ilgili atasözleri: Yaşanılan coğrafyanın ve meydana getirilen hayat tarzının en önde gelen dayatmalarından olan iklimi tanıma ve buna bağlı bir takvim meydana getirmeyle ilgili tespit ve yaratmalar Türk atasözlerinde kayıt altına alınmıştır. “Ulusun ulu günü.”, “Mart dokuzu” veya “nevruz” (Yenigün) dediği yılbaşıyla başlattığı ister hayvancılıkla uğraşsın isterse tarımla, işlevsel gerekçelerle yılı yaz ve kış olarak ikiye bölen ve bu takvime uygun bir yaşayışın ürünü olan Türk düşüncesi tespitlerini, “Yazın gölge hoş kışın çuval boş.”, “Yazın başı pişenin kışın aşı pişer.”, “Yazın gölge kovan kışın karnın ovar.”, “Yaz fakirin kış zenginin.”, “Yazın ayırsız kışın yorgansız olmaz.”, “Yazın yaşa kışın taşta oturma.”, “Karıncadan ibret alan yazdan kışı karşılar.”, “Kışın ekmeksiz yazın gömleksiz dışarı çıkma.”, “Kışın ocak başı yazın dağlar başı.”, “Kışın soba al yazın yaba al.” gibi atasözleriyle ifade edilmiştir (Çobanoğlu, 2004, s. 36).

“Yaz yalan kış gerçek.” atasözü de bu gruba girer.

Yağmur şimşek, bulut, rüzgar gibi hava olaylarıyla veya halk meteorolojisiyle ilgili tespitleri içeren atasözlerine, “Lodos cennetten, poyraz cehennemden gelirmiş.”, “Lodosun gözü yaşlı olurmuş.”, “Kış günü kırk türlü.”, “Sağanaklı yağmur tez geçer.”, “Gök ağlamayınca yer gülmez.”, “Şimşek çakmadan gök gürlemez.”, “Sabahın kızılığı akşamı kış eder, akşamın kızılığı sabahı güz eder.”, “Bir bulutla kış gelmez.”, “Zemheride kar yağmasından kan yağması daha iyi.”, “Hıdrellezden sonra yazdır.”, “Korkma martın kışından kork aprilin beşinden.”, “Kork aprilin beşinden öküzü ayırır eşinden.”, “Martın onundan şubatın sonundan korkulur.”, “Mart dokuzu kık dokuzu, üç dokuzu.”, “Mart içeri pire dışarı.”, “Mart ayı dert ayı.”, “Martta yağmasın nisanda dinmesin.”, “Kar ekinin yorganıdır.” gibi örnekler verilebilir (Çobanoğlu, 2004, s.36).

Hayvanlarla ilgili atasözleri: Atasözlerinde yaşanan bölgelerde yakın tanınan ve kimisi yararlı kimisi zararlı olan hayvanlar da yer almaktadır. Atasözlerinde yer alan hayvanların büyük bir çoğunluğu Türk coğrafyasının canlılarıdır ve bunların ekseriyeti bozkır hayvanlarıdır. Tarih boyunca tamamen ve günümüzde de kısmen avcı çoban çiftçi olarak hayatını temin eden bir ulusun düşünce dünyasında hayvanlarla ilgili pek çok atasözünün söylenmiş olması son derece doğal ve normaldir. Bunların başlıcaları en başta at olmak üzere ayı, eşek, katır, deve, koyun, keçi, öküz, inek, dana, kurt, köpek, tavşan, yılan, horoz, tavuk, kaz, ördek, karga, bülbül, leylek, akbaba, şahin, arslan, arı ve sivrisinek olarak sıralanabilir. Deniz hayvanlarından balık yalnızca genel ad olarak ve türleri pek anılmadan atasözlerinde yer almış ve yengeçle ilgili bir iki atasözü söylenmiştir (Oy, 1972, s. 42).

Hayvanlarla ilgili mecaz ve gerek anlamıyla söylenen atasözlerine örnek olarak: “Aç at yol almaz, aç it av almaz.”, “Ağaca çıkan keçinin dala bakan oğlağı olur.”, “Arı bal alacak çiçeği iyi bilir.”, “Balık baştan kokar.”, “Vakitsiz öten horozun başını keserler.”, “Yırtıcı kuşun ömrü az olur.”, “Yavuz at yemini kendi artırır.”, “Havlayan köpek ısırılmaz.”, “Öküze boynuzu yük değil.”, “Şahin sinek avlamaz.”, “Kedi uzanamadığı ciğere pis der.”, “Karga yavrusuna bakmış benim ak pak evladım demiş.”, “Kurt tüyünü değiştirir huyunu değiştirmez.”, “Akılsız iti yol kocadır.”, “Horozu çok olan yerin sabahı geç olur.”, “Koç olacak kuzuya bıçak atılmaz.”, “Ölmüş eşek kurttan korkmaz.”,

Kurdun oğlu kurt olur.”, “Karga karganın gözünü çıkarmaz.”, “Kurt dumanlı havayı sever.”, “Köpek sahibini ısırılmaz.”, “Isıracak it dişini göstermez.”, “Arslan yatağından belli olur.”, “Ayının dişini görmeyen başını kabak sanır.”, “Deveyi yardan uçuran bir tutam ottur.”, “Eşekten doğma katır ne gönül bilir ne hatır.”, “Tilkinin dönüp geleceği yer kürkçü dükkanıdır.”, “Tavşanın çıkışından kurdun inişinden korkmalı.”, “Ayyar tilki art ayağından tutulur.” ve “Her yiğidin gönlünde bir arslan yatar.” atasözlerini verebiliriz.

At, atasözlerimizde diğer hayvanlara nazaran daha fazla yer almaktadır. Şüphesiz bunu en büyük nedeni yukarıda atasözlerimize yansıyan ulusal değerlerin başında yer verdiğimiz “yiğit” veya “yiğitlik” kavramının “at”sız düşünilemeyecek kadar tarih boyunca Türk ulusunun meydana getirdiği her hareketindeki birlikteliğidir. “At yiğidin yoldaşı.”, “At, erin kanadı.” atasözlerinin ifade ettiği bu birlikteliğin ürünü olan tarihi Türk sosyo-kültürel bağlamlarının oluşumundaki temel aracı at teşkil etmiştir. Tarih boyunca çok büyük bir coğrafyada büyük devletler kuran Türklerin dışa dönük ve canlı sosyo-kültürel hayatlarında at son derece önemli bir yer tutmuş ve bu nedenle de atasözlerinde geniş bir biçimde yer almıştır. Atla ilgili atasözlerine, “Atım tepmez itim ısırılmaz deme.”, “At ölür meydan kalır yiğit ölür şan kalır.”, “At bulunur meydan bulunmaz, meydan bulunur at bulunmaz.”, “Ata dost gibi bakmalı düşman gibi binmeli.” verilebilir (Çobanoğlu, 2004, s. 37).

Verilen örneklerde de görüldüğü gibi Türk milletinin atasözleri kültüründe hemen hemen her hayvanla ilgili bir veya birden fazla atasözü vardır.

Türk atasözleri ve deyimlerinde daha önce de işaret edildiği gibi ev, bark, aile, karı-koca ilişkileri ele alınmakta ve bu konularda çeşitli tavsiye, tenkit ve tercihler ifade edilmektedir. Mesela, “Yuvayı yapan dişi kuştur.” bir anlamda Türklerin paleolitik ve neolitik dönemlerde yaşadıkları anaerkil dönemle bile ilişkilendirilebilecek kadına verilen değeri ve onun aile kurumunu oluşturmadaki rolünü vurgularken öte yandan daha sonraki dönemlerde oluşan erkek egemen bir toplum yapısını yansıtan bir atasözü olarak, “Kadının saçı uzun aklı kısa.” gibi devir, dönem ve değer itibarıyla farklı ve birbiriyle çelişen bakış açılarını yansıtan atasözleri de mevcuttur (Çobanoğlu, 2004, s. 37).

Türk atasözlerinde ve deyimlerde zihinsel terbiye, emek terbiyesi ve etiği, estetik terbiye güzel huyların, ahlaki güzelliğin tebliği ve kötü huyların tenkidi ve giderilmesi için yollar belirtilmiştir. Atalar, “Elde altın bilezik olan sanatı”, öğretilere lakayt ve itinasız olmayı üstadın zahmetini unutmamayı, onun değerinin bilmeyi, ismini saygıyla anmayı tavsiye etmişlerdir. Atasözleri ve deyimlerde zihin terbiyesine dair tavsiyeler, öğüt ve nasihatler verilir, onların benzersizliğinden bahsedilir. Mesela, “Köprüden geçinceye kadar ayıya dayı derler.”, “Zararın yarısından dönmek kârdır.” şeklindeki atasözleri bu duruma örnek olarak verilebilir. Atasözlerimizde kişiler işlerini zamanında yapmaya ve çalışarak ter dökerek elde edilenin erdemini taşımaya çağırılır. Mesela, “Kalan işe kar yağar.”, “Ağaç yaş iken eğilir.”, “Boş gezmekten bedava çalışmak yeğdir.” gibi atasözleri bu konudaki hükümleri bildirir. Aynı şekilde, “İşin yoksa şahit ol, paran çoksa kefil ol.”, “Bulanık suda balık avlar.” gibi örneklerle de manasız ve karanlık işlerden kaçınma tavsiye edilmektedir (Çobanoğlu, 2004, s. 37).

Türk bilgilerinin kanaatine göre yerli yerinde olarak yani iyi ve güzel konuşması ile başkalarına örnek olan kişiler mutlu olurlar ve onların bu durumu, “Erdemin başı dil.”, “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.”, “Güzel ona derler ki güzel konuşsun.” gibi atasözlerinde tavsiye edilir ve örnek olarak gösterilir (Çobanoğlu, 2004, s. 37).

Türk atasözlerinde kendi kendine titiz, zor beğenir olmayı başkalarına yukarıdan aşağı veya hor bakmamayı tavsiye eden “Gülme komşuna gelir başına.” gibi pek çok örnek vardır. Atasözlerinde olmuş bitmiş bir işi bozan veya bozmaya çalışan kışkırtıcı insanlardan uzak durma öğütlenmiştir. Mesela, “Pişmiş aş soğuk su dökene.”, “Eski yara üzerine yeni fitil koyan” gibi atasözü ve deyimler bu tip kışkırtıcı insanlardan uzak durarak hayatı idame ettirmeyi öğütlemektedirler (Paşayev, 1998, s. 230).

Türk atasözlerinde tavsiye edilip öğütlenen bir başka davranış kalıbıysa ihtiyatlı, tedbirli, siyasetle hareket etmektir ve bir işi yapmazdan önce düşünüp taşınmaktır. Mesela, “Ne ekersen onu biçersin.”, “Kurda konuk giden köpeğini yanında götürür.”, “Acele işe şeytan karışır.”, “Akılsız başın zahmetini ayaklar çeker.”, ve “Büyük lokma ye büyük söyleme.” gibi atasözleri bu tür davranış kalıbını ifade etmektedir (Çobanoğlu, 2004, s. 37).

İhtiyatlı olmak ile ilgili atasözlerine örnek olarak: “İhtiyatlı başa kar yağmaz.”, “Ağaca dayanma kurur, insana dayanma ölür.”, “Bin ölçüp bir biçmeli.”, “Dibi görünmeyen sudan geçme” atasözlerini de verebiliriz.

Türk bilginleri gereğinden fazla ihtiyatlı olmayı da doğru bir davranış olarak görmemiş ve sözlerinde de bunu yererek atak olmayı, başarının ancak bu yolla elde edileceğini öğütlemişlerdir. Mesela, “Serçeden korkan darı ekmez.”, “Sakınan göze çöp batar.”, “At binenin kılıç kuşananın, köprü geçenindir.” gibi atasözlerinde bu düşüncelerin dışa vurulduğu görülmektedir (Çobanoğlu, 2004, s. 37).

Atasözleri ve deyimlerin bazıları olayların belli nedenler sonucu meydana geldiğini aralıksız gelişme ve hareketeyken iç çelişkilerin de mevcut olduğunu yansıtmaktadır. Mesela, “Düşenin dostu olmaz, düşte gör.”, “Adam her düşende bir akıl kazanır.” gibi örnekler söz konusu durumu yansıtmaktadır. Atasözü ve deyimlerde soyu sopu belli olmayan ve kötü işlerle uzak durmak tavsiye edilir. Mesela, “Katrani kaynatsan olur mu şeker, olsa da cinsine çeker.”, “Gavur ekmeği yiyen gavur kılıcı çalar.” bu düşünceyi ifade etmektedir (Paşayev, 1998, s.231).

Atasözlerde ve deyimlerde birliğin, beraberliğin öneminden ve yalnızlığın zararları vurgulanır. “Nerde birlik orda dirlik.”, “Bir elin nesi var iki elin sesi var.” gibi atasözleri bunlara örnek olarak verilebilir. Aynı şekilde bağışlama, namus, edep, şeref, terbiye, bilgi, hakikat, diğergamlık, fedakarlık, hayata bağlılık, temkin, aşk, sevgi, sebat, sevgi, azim ve güzel ahlak, Türk atasözlerinin daima tercih edip tavsiye ettiği veya kazanılmasını istediği istedik değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuların işlendiği atasözlerine örnek olarak, “Aman diyene kılıç kalkmaz.”, “Dağ ne kadar yüce olsa yol üstünden aşar.”, “Gülü seven dikenine katlanır.”, “Gönül kimi severse güzel odur.”, “Kardeş kardeşi atmış yar başında tutmuş.”, “Çiftçinin karnını yarmışlar kırk tane gelecek yıl çıkmış.”, “İğneyi kendine batır çuvaldızı ele.” şeklinde olanlar verilebilir (Çobanoğlu, 2004, s. 39).

Dikkatli bakıldığı zaman Türk atasözlerinde derin bir mananın ve akıcılığın bulunduğu görülür.

Türk atasözlerinde insan ve toplum ilişkilerinde sosyal işbirliği ve dayanışmayı, sosyal hiciv, mevkie rağbet, yöneticilik, kanun fikri, mülkiyet, tasarruf, eğitim, iş, zaman değerlendirmesi, kabiliyetlerin değerlendirilmesi, kader, nasip, tanrı fikri, sebep-sonuç ilişkisi, değerlerin değer değiştirmesi konuları yaygın olarak işlenmiştir. Aynı şekilde atasözlerinde dini yaşantımıza ve inançlarımıza dair yansımalar da yer almaktadır. Bu konulara dair birkaç atasözüne örnek olarak, “Bir mih bir nal kurtarır, bir nal bir at kurtarır, bir at bir er kurtarır, bir er bir memleket kurtarır.”, “Balık baştan kokar.”, “Atlar tepişir ara yerde eşekler ezilir.”, “Mühür kimde ise Süleyman odur.”, “Çobansız koyunu kurt kapar.”, “Şeriatın kestiği parmak acımaz.”, “Ummadık taş baş yarar.”, “Su uyur düşman uyumaz.”, “Akıl yaşta değil baştadır.”, “Yarım hekim candan eder yarım hoca imandan.”, “Güneş balçıkla sıvanmaz.”, “Başa gelen çekilir.”, “Garip kuşun yuvasını Allah yapar.”, “Ağılda oğlak doğsa ovada otu biter.”, “Allah kulundan geçmez.”, “Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir.” ve “Kel ölür sırma saçlı olur; kör ölür badem gözlü olur.” gibiler ilk akla gelenler arasındadır (Çobanoğlu, 2004, s. 39).

Atalar insanları kötü işlerden korunmaya hayırsever olmaya hatta kötülük yapanlara karşı bile kişiyi iyilik yapmaya çağırmışlardır. Mesela, “Başkasına kuyu kazan kendi düşer.”, “İyiliğe iyilik her kişinin kârıdır, kötülüğe iyilik er kişinin kârıdır.” ve “İyilik eden iyilik bulur.” gibi atasözleri iyilik kavramıyla ilgili atasözlerine örnek olarak verilebilir (Çobanoğlu, 2004, s. 40).

İyilik ile ilgili diğer atasözleri ise şunlardır: “İyilik yap denize at balık bilmezse halik bilir.”, “İyiliğe iyilik yap kötülüğe kötülük yapma.”, “Kötüden iyilik beklenmez.”

Türk atasözlerinde cimrilik, suçu yüklenmeyi, tenkide tahammülsüzlük, ihtiyatsızlık, öfke, boşboğazlık, gevezelik, bencillik, kibirlilik yerilen konuların başında gelir. Bu kavramlarla ilgili atasözlerine, “Az tamah çok ziyan getirir.”, “Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.”, “Kabahat samur kürk olsa da kimse sırtına almaz.”, “Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.”, “Keskin sirke küpüne zarar.” ve “Besle kargayı oysun gözünü.” gibi örnekler verilebilir (Çobanoğlu, 2004, s. 40).

Atasözleri ve deyimlerde kurnaz hilekar insanlardan uzak durma tavsiye edilmiştir. Nankörlük, gayretsizlik, gevşeklik, laubalilik veya gayrı ciddilik, utanmazlık gibi olumsuz vasıflar da Türk atasözlerinde yerilip eleştirilen konular arasındadır. Yalancılık, cahillik, iki yüzlülük, nadanlık, yağdanlık, hainlik, kalleşlik kavramları ve dolayısıyla bunları işleyen kişilerde Türk atasözlerinde eleştirilip tenkit edilen ve kendilerinden uzak durulması istenilen kişi ve eylemler olarak ifade edilmektedir. Atasözü ve deyimlerde başkasının yüzünden zor günler yaşayanlara dair hususlar dile

getirilmiş ve bu gibi durumlardan kaçınılması tavsiye edilmiştir. Atasözü ve deyimlerin büyük bir çoğunluğu kişiye sabır, temkin, gerçeğin yüzüne doğru bakmak, kalp ve vicdan rahatlığı gibi duyguları telkin eder mahiyettedir (Çobanoğlu, 2004, s. 40).

Bu kavramlarla ilgili atasözlerine örnek olarak: “Besle kargayı oysun gözünü.”, “Besledik büyüttük danayı şimdi tanımaz oldu anayı.”, “Nankör tavuk sende yer başkasında yumurtlar.”, “Arefe günü yalan söyleyenin bayram günü yüzü kara çıkar.”, “Çok söz yalansız çok mal haramsız olmaz.”, atasözlerini verebiliriz.

Sonuç olarak atasözlerimizde hem sosyal hayatımızın hem kültürel hayatımızın her safhasında karşımıza çıkabilecek olumlu, olumsuz değerler olabildiğince bir genişlik ve zenginlikle ele alınıp bir sanat gibi ince ince işlenmiş ve halkın özüne sinmiştir.

2.2.1.Deyimler

Eski çağlardan beri “ıstılah” veya “tabir” adlarıyla kullanımı olan deyimler, kısa ve özlü anlatım şekilleridir. Anlatım derinliğine ihtiyaç duyulduğunda kullanılan deyimler anlatıma bir derinlik canlılık ve söyleyiş güzelliği katarlar. Bir başka ifadeyle deyimler asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki veya daha çok kelimedenden kurulu bir çeşit dil ifadesi olan bu sözler duygu ve düşüncelerimizi dikkati çekecek şekilde anlatan isim, sıfat, zarf ve basit birleşik fiil görüntülü gramer unsurlarıdır (Elçin, 1986, s. 642).

Doğan Aksan deyimi, “Belli bir kavramı, belli bir duyguyu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözlerdir.” şeklinde tanımlar (Aksan, 1998, s. 35).

Özön, “Tabir ile birden fazla kelimenin vücuda getirdiği anlam.” şeklinde tanımlamıştır.(Özön, 1943, s. 20).

Başkan, “Sözcükler bir araya geldikleri zaman, tümünün anlamı eğer teker teker sözcüklerin anlamlarından daha başka ise, o zaman böyle bir karışıma “deyim” denilir.” demiştir.(Başkan, 1969, s. 25).

Aksoy’a göre deyim, “Çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluklarıdır.” (Aksoy, 1971, s. 49).

Elçin, Aksan, Başkan ve Aksoy’un deyim tanımlarında deyimlerin yan anlamda kullanılmalarına vurgu yapılırken Özön’ün tanımında ise yan anlamdan bahsedilmeyerek deyimlerin diğer kelimelerle oluşturduğu birlik ve bütünlükten bahsedilmiştir.

Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü’nde deyimi, “Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici birtakım özelliğe sahip olan kelime veya kelime grubu: “Dalga geçmek, el ele vermek, abayı yakmak vb.” olarak tanımlamaktadır (Korkmaz, 2003, s. 66).

Türkçe sözlük, deyim için “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.” tanımlamasını yapmaktadır (Türkçe sözlük, 2005, s. 517).

Korkmaz’ın tanımında ve Türkçe Sözlükteki tanımda, deyimlerin dikkat çekici özelliği bulunduğu ve ilgi uyandırdığı belirtilmiştir.

Feridun Fazıl Tülbentçi, “Türk Atasözleri ve Deyimler isimli kitabında; “Her ne kadar kesin bir hüküm ifade etmez ise de atasözü değerinde ve ondan daha fazla söylenen sözler vardır ki bunlara da tabir ve deyim diyoruz.” der (Tülbentçi, 1977, s. 6).

Tülbentçi deyim tanımında; Deyimlerin atasözleri değerinde olduğunu ve atasözlerinden sayıca daha fazla olduğunu belirterek deyim ve atasözü arasındaki hem benzerlik yönüne hem de farklılaşan yönüne dikkat çekmiştir.

Vecihe Hatipoğlu ise, “Deyim anlatım gücünü arttırmak için, az çok mantık dışına kayan, bazı sözcükleri değişmediği halde bazıları değişip çekimlere giren kalıplardır.” der (Hatipoğlu, 1984, s. 194).

Bu değişimi bilim ve insan zihninin yapısının neticesi olarak görmek gerekir.

Ali Püsküllüoğlu, deyimleri, “Anlatıma akıcılık, çekicilik katan çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu.” şeklinde açıklamaktadır. (Püsküllüoğlu, 1995, s. 7).

Ahmet Topaloğlu ise deyimi, “Çekici bir anlatım özelliği taşıyan, genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime öbeği” olarak tanımlamıştır (Topaloğlu, 1989, s. 55).

Püsküllüoğlu ve Topaloğlu’nun tanımlarında deyimlerin yapısı gereği insanların ilgisini çektiği üzerine vurgu yapılmıştır.

Tufan Demir deyimleri: “Deyimler anlatım gücünü arttırmak için kullanılan genellikle gerçek anlamlarının dışına kayarak mantık dışı hayaller, düşünceler taşıyan kalıplaşmış sözlerdir.” biçiminde tanımlamıştır. (Demir, 2004, s. 612).

“Deyimlerin uzun bir yaşama süresi olduğu söylenebilse de bunlardan bazılarının zamanla unutulduğu bilinmektedir. Bazı deyimlerin kaynağı olan tarihi olaylar, tasavvuf hayatının bazı gelenekleri zamanla unutulmuş ve deyimleşen dil yapıları ise yaşamaya devam etmiştir.” (Sinan, 2001, s. 71).

Demir ve Sinan’ın deyim tanımlarında ise deyimlerin hayaller ve düşünceler yoluyla oluştuğuna ve kaynağının ise tarihi olaylardan ve tasavvuf hayatından alındığına dikkat

çekilmiştir. Bu tanımların diğer tanımlardan ayrılan yönü ise ilk defa tarihin ve dinin deyimlere kaynak olduğunun belirtilmesi olmuştur.

Abdülbaki Gölpınarlı da “Bazı fıkraların deyimlerden hareket edilerek uydurulduğundan.” söz ederek bu görüşe katılmaktadır (Gölpınarlı, 1977, s. 15).

Türkiyeli bilim adamları tarafından deyimler genellikle leksikoloji bakımından incelenmiştir. Bu konuda M.Aksakal, A.H. Parr, Ö.A. Aksoy, E.K. Eyüpoğlu, N.Yüzbaşıoğlu, M.Yüzbaşıoğlu, H.Ünlü, M.Ünlü ‘lerin çalışmalarından söz edebiliriz. Kendileri deyimleri teorik açıdan incelemişlerse de deyimlerin ana problemlerini bireysel başka çalışmalarında ele almışlardır.

Deyimler meydana gelişleri bakımından üçe ayrılmaktadır:

A.Fıkralardan kaynaklanan deyimler.

B.Toplum hayatında sıkça yaşanan olayları ifade eden kavramlar.

C.Geleneklerimizi, tutumları özetleyen tanımlayan kavramlar (Öztürk, 1986, s. 321).

“Deyimler bir toplumun dünya görüşünü, yaşam biçimini, gelenek görenek ve inançlarını kısaca maddi manevi kültürünü yansıtan sözlerdir.” (Aksan, 1990, s. 83). Bu nedenle de deyimler yine toplumun birer aynası konumunda olan yazar ve şairlerin eserlerinde sık sık yer bulur.

“Bir dilde yaşayan deyimler ve atasözleri o dilin zenginliğini ortaya koyan en önemli dil öğelerinin başında gelmektedir. Türkçe deyim ve atasözleri varlığı bakımından dünyanın en önde gelen dilleri arasındadır.” (Aksoy, 1989, s. 50).

Aksan ve Aksoy deyimlerin milletlerin kültürel zenginlikleri olduğunu belirtmiş ve Türk deyimlerinin dünya dilleri arasındaki saygınlığına vurgu yapmışlardır.

“Anlatımı güzelleştirmek, savunulan fikir ve düşüncüyü daha etkili kılmak üzere dilde kalıplaşmış bazı sözcükler bulunur. Atasözleri, dua ve temenni cümlecikleri, sövgü ve ilençler, bilmece ve tekerlemeler vb... Bu tür kalıplaşmış sözler arasında dilin bünyesinde en sık rastlanılan ise deyimlerdir.” (Pala, 2014, s. 16).

Pala deyimleri diğer türlerden ayırır ve deyimlerin diğer kalıplaşmış sözlerden nicelik olarak daha fazla olduğunu söyler.

Deyimler kullanışlarına göre mübalağa, alay ve eğlenme, tasvir, kıyaslama gibi karakter gösterirler. Buna bakılarak deyimler arasında kesin bir ayırım yapmak doğru değildir. Tasvir grubuna sokulan bir deyim aynı zamanda alay ve mübalağa gibi unsurları da kapsayabilir. Deyimin ana karakterini anlamak için cümle içinde kullanımına dikkat etmek gerekir (Emir, 1974, s. 5).

Deyim, Türk Dil Kurumu'nun Sözlüğünde: “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.” diye tanımlanır (tdk.gov.tr).

Seyit Kemal Karaalioğlu deyimi: “Kendi öz anlamından az çok ayrı bir fikir anlatmaya yarar kelime topluluğu. Deyimler göz önüne anlatıcı, kuvvetli hayaller getiren rumuzlu sözlerdir. Tabir de denilen deyimler, halkın dikkatli ve zeki görüşlerinden doğmaktadır.” şeklinde ifade etmiştir (Karaalioğlu, 1983, s. 186).

Farklı farklı yapılan bu deyim tanımlarının ortak noktaları; deyimlerin yeni bir anlam oluşturması ve oluşan bu anlamın ilgi çekici olması, anlatımı güzelleştirmesi, halkın değerlerinden oluşmasıdır.

2.2.2.Deyimlerin Biçim Özellikleri

1.Deyimler de atasözleri gibi kalıplaşmış sözlerdir. Bir deyim sözçükleri değiştirilip yerine aynı anlamda da olsa başka sözçükler konulamaz ve deyim söz dizimi bozulamaz. Örneğin: “Ayıkla pirincin taşını” deyimi “Ayıkla bulgurun taşını.” biçiminde söylenemeyeceği gibi; “Tut kelin perçeminden” deyimi “Kelin perçeminden tut.” biçiminde kullanılamaz (Aksoy, 1988, s. 38).

Deyimlerin kalıplaşmış olduğu konusunda Bahadınlı'nın düşünceleri şöyledir: Deyimler kökleşmiş kalıplaşmış oldukları için kullanılırken bozmamak gerekir. “akla karayı seçmek” deyimi “akı karayı seçmek” biçimine sokulursa yanlış olur. “akla karayı seçmek” çok zahmet çekmek anlamındadır. “akı karayı seçmek ise” uyanıklılığı bilgililiği anlatır. Çile çıkarmak deyimi, “çileden çıkmak” biçiminde söylenirse yine yanlış olur. Birincisi çok zahmetli bir hayat sürmek anlamı verirken ikincisi sabrı tükenmek karşılığında söylenir (Bahadınlı, 1971, s. 5).

Deyimi oluşturan sözçükler cümlede yer değiştirebilir ve aralarına başka sözçüklerde girebilir. Çevik bu durumu şöyle örneklendirmiştir:

Ağzından çıkanı kulağı duymamak.

Ağzınızdan çıkanları duymayacak kadar sağır mı kulağınız.

Ağzınızdan çıkanları kulağınız duyuyor mu sizin? (Çevik, 2006, s. 38).

Gözünü ayırmamak.

Gözünü hiç ayırmadı çocuklardan.

Bir an olsun gözünü ayırmadı çocuklardan.

Hatipoğlu, Aksoy ve Bahadınlı'nın görüşlerine ek olarak deyimlerin esnetilebilir olduğunu söylemiştir. Hatipoğlu deyimlerin esnetilebilir bir yapıda olduğunu şöyle ifade eder:

Deyimlerde kalıplaşma birleşik sözçüklerde görüldüğü gibi aralarına başka sözçük veya ek alamayacak kadar sıkı değildir. Deyimlerin sözçükleri sayılı ve belirli olduğu halde belirli durumlarda aralarına bazı sözçükler de katılır ve deyim özelliğini kaybetmez. Çekim eklerini alışı ise deyimlerin biçim bakımından başlıca özelliğidir (Hatipoğlu, 1972, s. 196).

2. “Deyimler en az iki sözcükten oluşan kısa ve özlü sözlerdir. Tek kelimededen oluşan deyimler de vardır. Örneğin: Türk Atasözleri ve Deyimler adlı kitapta “elpençe” ”giderayak”, “üçlemek”, “zıpçıktı” gibi sözcükler deyim olarak aktarılmıştır (Milli kütüphane genel müdürlüğü, 1970 a, s. 167-192). Sabahat Emir’in hazırladığı deyimler sözlüğünde ise “abacı”, “ayol”, “batakçı” “cicim” gibi birçok sözcük deyim olarak değerlendirilmiştir.” (Emir, 1974, s. 71- 75-84).

Emir, deyimlerin kısa oluşunun üzerinde durukken Hatipoğlu ise deyimlerin uzun olabileceğini belirtir ve şu açıklamaları yapar:

Deyimler en az iki en çok yedi sekiz sözcük ile kurulur. Çok uzun deyimler çok defa deyimlikten çıkmış, bozulmuştur. Bir tek sözcük ise deyim olamaz, eğer bir sözcüğün anlamı gerçek anlamından kaymışsa o sözcük mecaz anlamında kullanılıyor veya sözcüğün birçok anlamı var demektir. Çünkü tek bir sözcüğün pek çok gerçek veya mecaz anlamı olabilir. Deyimde ise birtek sözcüğün anlamı dışında kullanılması aranmaz en az iki sözcüğün birlikte kullanımlarından doğan ortak anlam, gerçek anlam dışında hatta mantık dışında olmalıdır. Yoksa bir tek sözcüğün gerçek anlamı dışında kullanılması çekici bir özellik yaratmaz, belki de anlamın kaybolmasına sözcüğün anlaşılmasına yol açar ve tek sözcük olduğu için de mantık dışına kayma söz konusu olamaz (Hatipoğlu, 1972, s. 195).

Hatipoğlu deyimlerin birleşik kelimelerle ile karıştırılması ile ilgili ayrıntılı çalışmış ve şöyle demiştir: Deyimlerin, en az iki veya üç sözcüğün gerçek anlamından kaydırılarak kurulması, bunların birleşik sözcüklere benzetilmesine ve birbirine karıştırılmasına yol açmıştır. Hâlbuki biçim yönünden birleşik sözcüklerde daha kuvvetli bir kalıplaşma olduğu gibi anlam yönünden de birleşik sözcüklerde daha çok benzetme yoluyla anlam kaymasının geliştirildiği dikkati çeker. Şöyle ki benzetme yolu ile gözbebeği bir birleşik sözcük veya terim; mantık dışına çıkma yolu ile göze girmek, gözden düşmek, birer deyimdir (Hatipoğlu, 1975, s. 195).

3. Deyimler anlamı güçlendirmek söyleyişi zenginleştirmek gibi amaçlarla kullanılan özel anlatım kalıplarıdır. Konuşma ve yazı dilinde sıkça kullanılan deyimlerin herkes tarafından kolayca hatırlanıp kullanılabilmesi açısından bu sözcükler oldukça kısadılar. En az iki sözcükten oluşması gereken deyimler en çok yedi, sekiz sözcük ile kurulan anlatım kalıplarıdır (Hatipoğlu, 1972, s. 195).

4.Deyimler bir taraftan anlatıma güç kazandırmak işlevinin gereği olarak, diğer taraftan da hatırd tutma kolaylığını sağlamak amacıyla aliterasyon ve asonans gibi ritim öğelerinin de kullanılmasıyla oluşturulmuş bir tür iç uyağa sahiptirler. Bu durum en az dört sözcükten oluşan deyimlerde daha çok görülmektedir. Uyaklı örnekler şunlardır:

Armut piş ağzıma düş.

Hayırlıysa beri hayırsızsa geri.

Havada bulut sen onu (beni) unut.

Hem suçlu hem güçlü.

Kaş ile göz kalanı söz.

Dediğim dedik çaldığım düdük.

Ak şeker kara şeker bir tarafım soya çeker.

Sabreden derviş muradına ermiş.

Para isteme benden buz gibi soğurum senden.

Önce can sonra canan.

Azıcık aşım kaygısız başım.

Al gülüm ver gülüm.

Dikkatli bakıldığı zaman aliterasyonlu, asonanslı, iç uyaklı deyimlerin diğer deyimlere oranla daha fazla bilindiği ve günlük hayatta daha yaygın kullanıldığı kanısına varılabilir.

5.Deyimler biçimsel özellikleri açısından genel olarak dört ayrı gruba ayrılır.

A.Kelime grubu biçimindeki deyimler: Ağır aksak, ayağına çabuk, baştan aşağı, çıban başı, çıkar yol, dert ortağı, el şakası, fermanlı deli, gizli kapaklı, gözü kara.

B.Mastar biçimindeki deyimler: Hallaç pamuğu gibi atmak, içine sinmemek, kafayı üşütmek, kefeni yırtmak, kırk dereden su getirmek, nefes tüketmek, sinek avlamak.

C.Cümle biçiminde olanlar:

Ciğeri görmüş bayılmış eti görse ne yapar.

Bu abdestle daha çok namaz kılınır.

Atı alan üsküdarı geçti.

Armut piş ağzıma düş.

Ç.Tam bir cümle yapısında olmasa da daha çok karşılıklı konuşmalarda kullanıldığı için eksiltili/yarım cümle niteliğinde olan deyimler:

Hadi oradan.

Daha neler.

Cart kaba kağıt.

Ya herrü ya merrü. (Hatipoğlu, 1972, s. 200-201).

2.2.3.Deyimlerin Kavram Özellikleri

1.Deyim bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır; düstur niteliğinde bir söz değildir. Deyimi atasözünden ayıran en önemli vasıf budur. Cümle halinde bulunan deyimler atasözleriyle karıştırılabilir. Bu karıştırılmaya sebep her iki söz çeşidinin de cümle halinde bulunması ve hoş a giden bir anlatım taşımasıdır. Şekil benzerliğinden ileri gelen bu karışıklık kavram ayrılığına dikkat edilirse ortadan kalkar. Örneğin:

Bitli baklanın kör alıcısı olur.

İşleyen demir ısıldar.

Bugünkü işini yarına bırakma. Cümleleri atasözleridir. Çünkü her biri genel kuraldır. Denenmiştir: Her zaman bitli baklanın kör alıcısı olur. İşleyen demirin ısıldadığı su götürmez bir gerçektir. Bugünkü işi yarına bırakmamak öğüdü de daima uygulanmak üzere ortaya konulmuş bir düsturdur. Halbuki:

Atı alan üsküdarı geçti.

Armut piş ağzıma düş.

Bu perhiz ne, bu lahana turşusu ne?

Sözleri deyimdir çünkü hiçbir genel kural olarak söylenmez. Her zaman atı alan Üsküdarı geçmez. “Armut piş ağzıma düş” sözü her vakit değil ancak bazı durumlar için doğrudur. Perhizle lahana turşusu da bir düstur gibi daima birlikte yürütülmez.

2.Deyimlerin amacı bir kavramı özel kalıp içinde veya çekici hoş bir anlatımla belirtmektir. Atasözlerinin amacı ise yol göstermek, ders ve öğüt vermek, ibret almamız için gerçekleri bildirmektir. Görülüyor ki deyim ve atasözü amaçta da birbirinden ayrılmaktadır.

Bunu vurgulamak ayrımları işaret etmek bilinçli olmak için gerekli bir yöntem kabul edilmelidir.

3.Deyimlerin çoğu öz anlamlarından ayrı bir kavram belirtir.

Deyimler ayrı ayrı kavram bakımından incelenirse şu tespitlere ulaşılır:

A.Ekli sözcük şeklindeki deyimler gerçek anlamlarından ayrı bir kavram belirtiyorsa deyimdir. Gerçek anlamıyla kullanılıyorsa deyim değildir. Örneğin “sudan” deyimini suyun çekimleri olan suya, suda dizisindeki anlamıyla deyim değildir. Bundan ayrı bir anlamı yani “önemsiz baştan savma” kavramlarını belirttiği zaman deyimdir.

Sonunda ek bulunmayan sözcükler, gerçek anlamlarından ayrı bir anlama gelseler bile deyim sayılmazlar. Örneğin: öz anlamı “görme organı olan göz sözcüğü “su kaynağı, tomurcuk, delik, içine bir şey konulan bölme” gibi anlamla geldiği zaman deyim sayılmaz. “Gözde” sözcüğü ise ancak “beğenilen, sevilen” anlamında kullanılırsa deyim olur. Bu bölükteki deyimler aynı sözcük ve eklerle başka bir dile çevrilemezler çevrilirlerse anlamsız sözler meydana gelir.

B.Sözcük topluluğu şeklindeki deyimler üç çeşittir: Bir çeşidinde deyim meydana getiren sözcüklerin kimisi gerçek anlamlarını korumuş, kimisi de kaybetmiştir. Ama söz toptan özel

bir kavramı anlatır: Dedikodu, içinden pazarlıklı, danışıklı döğüş, ağır ezgi fıstıki makam, nanemolla, zilzurna, sapı silik, başlı başına, öte beri, düttürü leylâ.

Bu çeşit deyimler de aynı sözcükler ve aynı gramer şekilleriyle başka dile çevrilemezler.

Sözcük topluluğu şeklindeki deyimlerin ikinci çeşidinde deymi meydana getiren sözcüklerin hem ayrı ayrı hem bütünüyle gerçek anlamları da vardır. Ama söz toptan gerçek anlamın dışında özel bir kavram anlatır:

Devede kulak, çantada keklik, gün görmüş, ömür törpüsü, dişe dokunur, karnı burnunda, püsküllü bela, vurdumduymaz, yıldızı dişi, balık kavağa çıkınca.

Bu çeşit deyimler oldukları gibi başka dile çevrilebilirler. O zaman Türkçelerine benzeyen sözler meydana gelir. Türkçede onlardan nasıl özel bir anlam çıkarılıyorsa başka dile çevrilmişlerinden de öylece bu özel anlam çıkarılabilir.

Sözcük topluluğu şeklindeki deyimlerin üçüncü çeşidi gerçek anlamlarıyla kullanılan deyimlerdir:

Yeri yurdu belirsiz, ağzına layık, gereği gibi, dosta düşmana karşı, yükte hafif pahada ağır, iyi gün dostu, el işi, saç saça baş başa, gözü yaşlı, özrü kabahatinden büyük, kimi kimsesi yok...

Bunlar da başka dile çevrilebilirler. Cümle halinde bulunan deyimlerin hepsi gerçek anlamı bulunan sözlerdir. Ancak bunların çoğu mecazlı anlamlarıyla kullanılırlar:

Tencere yuvarlandı kapağını buldu.

İki ayağını bir papuca koymak.

Bir kuş bir çalıya sığınmış.

Papucu dama atılmak.

Gerçek anlamıyla kullanılanlar vardır:

Çoğu gitti azı kaldı.

İş olacağına varır.

İsmi var cismi yok.

İyiye iyi kötüye kötü demek.

Ne günlere kaldık.

Bu bölümde bulunan deyimler başka dile çevrilebilirler (Aksoy, 1984, s. 40).

2.2.4.Deyimlerle İlgili Tamamlayıcı Bilgiler

1.Kimi deyimlerde cümle yapısı ve ana sözcükler değişmemek üzere, fiil çekimi şahıs zamirleri değişebilir:

Aşağı tükürsem (tükürsen, tükürse.....).

Sakalım (sakalın, sakalı.....).

Yukarı tükürsem (tükürsen, tükürse.....).

Bana (sana, ona..) göre hava hoş.

Gözüne kestirmek (gözüme kestirdim, gözüne kestirdi).

2.Bir deyim ayrı ayrı bölgelerde değişik sözcüklerle veya değişik şekillerle söylenebilir:

Kızım sana söylüyorum gelinim sen dinle (işit, anla).

Çenesi düşük (çenesi çürük).

Hoşuna gitmek (hoşuna gelmek).

Göz ucuyla (göz kuyruğuyla).

3.Kısa ve özlü olmak deyimlerin özelliklerindendir.

Yaşı ne başı ne.

Tadı tuzu yok.

Yeri yurdu belirsiz.

4.Ekli sözcük şeklinde olan deyimlerle sözcük topluluğu şeklinde olan deyimler ya isim, ya sıfat, ya zarf görevi yaparlar:

Padişahın “gözdesi” (isim)

İşin “püf noktası”nı biliyor (isim)

“Sudan” bir cevap (sıfat)

“Vurdumduymaz” bir adam (sıfat)

“Nerdeyse” akşam olacak (zarf)

“Suya sabuna dokunmadan” işi bitirdi (zarf)

5.Mecaz atasözlerinin ayrılmaz vasfı değildir. Deyimlerin bir bölümünde ise mecaz şarttır. Çünkü bunların deyim sayılabilmeleri gerçek anlamlarından ayrı bir anlama gelmelerine bağlıdır.

Deyim ve atasözü sayılmayacak yaygın benzetmeler şunlardır:

Kar gibi, pamuk gibi, zümrüt gibi, şeker gibi, zehir gibi, kıl gibi, kağıt gibi, iğne gibi, ipek gibi, çiroz gibi, dalyan gibi, taş gibi, karun gibi, yıldırım gibi, eşek gibi, kuzu gibi.

Buradaki gibi edatı öncesindeki kelimenin deyim olmadığı konusunda bizlere ipucu verir. Çünkü deyimlerde gibi edatının kullanılmasına gerek yoktur. Kelimeler kendi anlamlarından sıyrılır ve yeni bir anlama bürünür. Gibi edatı ise benzetme amacı ile kullanılır.

6.Deyimlerde atasözleri gibi ustaca düzenlenmiş sözcükler veya sözcük topluluklarıdır. Bu sözlerin yapılışında dilin türlü olanaklarından ve çeşitli söz anlam sanatlarından faydalanılmıştır:

Kulağı delik, boş boğaz, eli uzun, eyüp sabrı, katır inadı, eski göz ağrısı, oğul balı, kabına sığmamak, anasının kızı, danışıklı dövüş, bir içim su, ağzı var dili yok, ateş bacayı sarmak, pişmiş aş soğuk su katmak.

7.Deyimlerde ulusal damga taşıyan dil varlıklarıdır. Ulusun söz yaratma gücünden doğarlar. Her deyim hoş bir buluştur. Bir küçücük söz dağarcığına koca bir âlem sığdırılmıştır. En uçucu kavramlar, en ince hayaller, en güzel benzetmeler, çeşit çeşit mecazlar, söz ustalıkları mini mini bir deyim yapı harçları arasında parlar.

8.Deyimlerde atasözleri gibi toplumun malı olan eski sözlerdir. Örneğin yüreği soğumak deyiminin 15. yüzyılda bulunduğu Şeyhi'nin şu beyitinden anlaşılmaktadır:

Yüreği soğumadı sövmek ile

Olmadı eşiği dövmek ile.

Şeyhi'nin bu beyiti de göstermiştir ki deyimler gerek lafızsal gerekse anlamsal yönden söze bir güzellik ve incelik katmıştır. İtina ilen söylenmiş beyitlerin çağrışımlarını kuvvetlendirmiştir.

Bununla birlikte deyimler atasözleri kadar eskimeden dildeki yerlerini alırlar. Nitekim “Derdini Marko Paşa'ya anlat” sözü bazı yaşlı kimselerin tanıdıkları Dr. Marko Paşa'dan beri ortaya çıkmıştır. Son zamanlarda “bozum olmak”, “park yapmak”, “boş vermek”, “iş yok” gibi bazı yeni deyimler de dil dünyasına katılmaya başlamıştır.

9.Atasözleri gibi deyimlerde kullanıldıkları yer ve zaman bakımından üç bölüğe ayrılırlar:

A.Yurdun her yerinde kullanılanlar.

B.Sadece bir bölgede bulunanlar.

C.Eski zamanlarda kullanılmış iken bugün bırakılmış olanlar.

10.Deyim ve bileşik sözcük arasında nasıl bir ilişki var? Sözcük topluluğu şeklinde olan deyimlerden kimisi bileşik sözcüktür.”adam akıllı”, “ağır başlı”,”eli bayraklı”,”içli dışlı”, “giderayak”, “vurdumduymaz” gibi. Bunlar kuruluş bakımından bileşik sözcük kavram ve görev bakımından deyim adını alırlar.

11.Deyim ile terimi ayırt etmek gerekir. Cümle halinde deyim vardır ama cümle halinde terim yoktur. Deyim, genel dilin malı olan sözdür. Terim, sanat ve meslek sözüdür. Örneğin “dişli” sözcüğü kendisinden sakınılan, istediğini yaptıran kişi anlamıyla kullanıldığı zaman deyim “dişleri bulunan çark” anlamıyla kullanıldığı zaman ise terimdir. Gerçek anlamıyla yani “dişi bulunan hayvan” anlamıyla kullanıldığında ise ne deyim ne terimdir düz sözdür.

Bu açıklamalardan anlaşılır ki kalın kafalı, açıkgoz, can evi, eli kulağında, yaka paça, suyuna tirit, ne oldum delisi, bileşik sözcükleri deyimdir. İmambayıldı, katırtırnağı (çiçek), biçerdöver, kuşpalazı, kök bacaklılar, dar açılı bileşik sözcükleri terimdir.

12.Deyim ile argo arasındaki ilişki ise: Argo geniş anlamıyla “Bir meslek topluluğu arasında kullanılan özel sözdür.” biz daha ziyade “Külhanbeylerin özel anlamla kullandıkları kaba sözlere veya başkaları anlamasın diye aralarında kararlaştırdıkları anlamla kullandıkları sözlere argo diyoruz. Bu duruma göre tek ve yalın olan argo sözcüklerine sadece “argo” demek yeter. Deyim niteliğindeki argo sözcüklerine ise “argo deyim” adını vermek yerinde olur. Torpil, piston, moruk, çakmak sözleri argodur. Taahhütlü (tabanca), röntgenci (kötü niyetle bir yeri gözetleyen), dalga geçmek (aklı başka yerde olmak), maytaba almak (alay etmek), posta kurmak (birinin aleyhinde tertibat almak), boş vermek (aldırış etmemek), dayısı dümende olmak (iş başında kendisine arka olan kimsesi bulunmak) sözleri argo deyimdir.

13. “Deyimlerin kimisi başka dile çevrilebilir kimisi çevrilemez. Cümle halinde bulunmayan deyimlerden gerçek anlamlarıyla kullanılanlar ve cümle halinde bulunan bütün deyimler başka dile çevrilebilir. Cümle halinde bulunmayan deyimlerden gerçek anlamıyla kullanılmayanlar, başka dile çevrilemezler.” (Aksoy, 1963, s. 140-148).

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

“Tarama geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle tespit etmeyi amaçlayan araştırma modelidir. Araştırmaya konu olan olay birey ya da nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır, onları herhangi bir şekilde değiştirme etkileme çabası gösterilmez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır.” (Karasar, 2016, s.109).

Bu araştırmada tarama modeli kullanılmıştır ve bu araştırmayla Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının atasözü ve deyimlere olan yetkinliklerinin ne düzeyde olduğu belirlenmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini ülkemizde eğitim alan Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmamızın örneklemi ise 2019-2020 eğitim öğretim yılında Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünde eğitim alan öğrenciler ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümü öğrencileri oluşturmaktadır.

3.3. Veri Toplama Yöntemi

80 sorudan mürekkep anketin belirtilen örnekleme uygulanması neticesinde elde edilen bulguların analizine dayanmaktadır. 25+37 öğretmen adayına 40 soruluk atasözü ve 40 soruluk deyimler eşleştirmeli test olarak uygulanmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

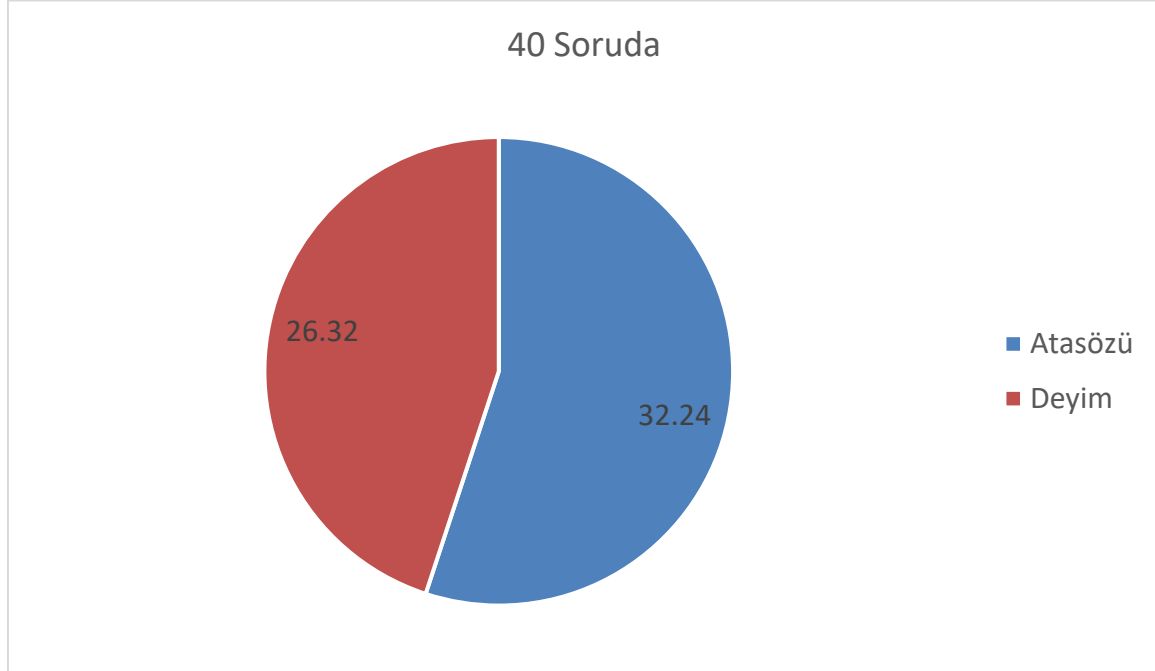
Araştırmada nicel veri çözümleme teknikleri bir arada kullanılmıştır. Eşleştirme testlerinden elde edilen nicel veriler betimsel istatistik teknikleri (yüzde ve ortalama) kullanılarak değerlendirilmiştir.

.

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUMLAR

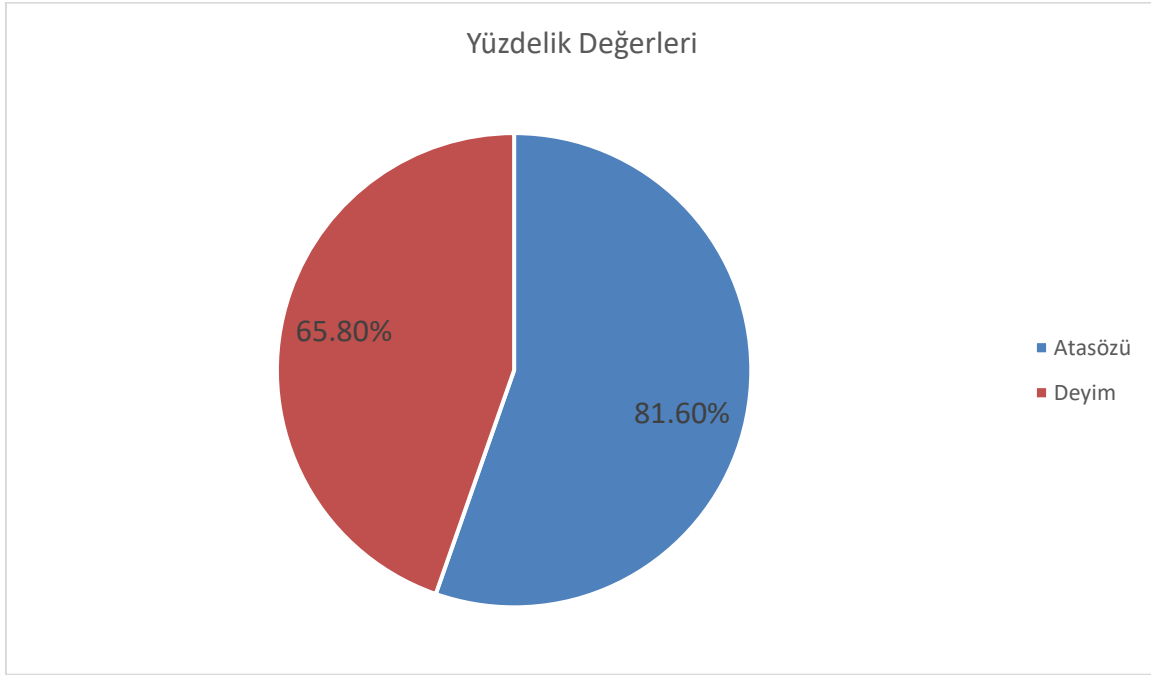
4.1 Gazi Üniversitesinden Elde Edilen Bulgular ve Yorumlar

Şekil 1. Atasözleri ve deyimlerin ortalama sonuçları.

Bu grafikte Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarına 40 soruluk atasözü ve 40 soruluk deyimden oluşan eşleştirmeli bir test uygulanmıştır. Testte öğretmen adaylarından bir kısmı verilmiş olan atasözlerini ve deyimleri kendi yetkinliklerine göre anlamları ve mantıklarına göre doğru olan seçeneklerle eşleştirmeleri istenmiştir. Testin çözümleme aşaması ortalama alınarak hesaplanmıştır her bir öğretmen adayının 40 sorudaki doğru sayıları hesaplanmış ve toplam kişi sayısına bölünerek testin başarı ortalaması tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının test sonuçlarına göre atasözlerinin ortalaması 32,24 iken deyimlerin ortalaması ise 26,32 dir. Deyimlerin atasözlerinden daha fazla bilinmesi, günlük hayatta daha fazla kullanılması ve daha

kolay öğrenilmesi göz önüne alındığında öğretmen adaylarının deyimler konusunda daha başarılı olacakları test uygulanmadan önce beklenen bir durumdu fakat beklenen durumun tam aksine bir durum ortaya çıkmış ve öğretmen adayları atasözleri konusunda deyimlerden daha başarılı olmuşlardır.

Şekil 2. Atasözleri ve deyimlerin yüzdelik sonuçları

Bu grafikte Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarına 40 soruluk atasözü ve 40 soruluk deyim testi uygulanmıştır. Her bir öğretmen adayının doğru olarak eşleştirdiği atasözlerinin ve deyimlerin yüzdelik değeri hesaplanmıştır. Sonrasında 25 öğretmen adayının başarı yüzdeleri toplanıp kişi sayısına bölünerek grubun başarı ortalaması tespit edilmiştir. Bu grafik sonuçlarına göre Türk dili ve edebiyatı öğretmen adayları atasözlerinde % 81,60 deyimlerde ise % 65,80 oranında başarılı olmuşlardır.

Deyimlerin anlamlarını bilmeye yönelik uygulanan eşleştirmeli testte yirmi tane deyim anlamları verilmiş ve öğretmen adaylarından deyim anlamları ve aslının doğru olarak eşleştirilmesi istenmiştir. Test sonucunda en çok bilinen deyimler “Edebiyat yapmak” ve “Yere bakan yürek yakan” deyimleri olmuştur. Yirmi beş öğretmen adayının tamamının anlamını doğru bildiği bir deyim olmamıştır. En az bilinen deyim ise toplamda sekiz kişinin bildiği “Demir leblebi” ve “Nane molla” deyimleri olmuştur.

Yirmi tane deyim eşleştirmeli testi sonucu oluşan bu grafikte öğretmen adaylarının en kolay eşleştirdikleri deyim “Akşam yezid diye öldürürler sabah şehid diye namazını kırlarlar.” deyimidir. Bütün öğretmen adaylarının tamamını doğru olarak eşleştirdiği bir deyim olmamıştır. En az eşleştirilen deyim “Tilkinin pazarda işi ne çalarlar dişine dişine.” deyimidir.

Eşleştirmeli testlerde anlamlarının bilinmesine yönelik sorulan deyimlerin, bir kısmı verilmiş geri kalan kısmı kişinin kendi yetkinliğine göre tamamlanması istenen deyimlere göre başarı oranının daha düşük olduğu görülmüştür.

Tablo 1

Atasözlerinin En Çok Bilinenden En Az Bilinene Göre Sıralaması

ATASÖZÜ SAYISI:40 ATASÖZLERİ	BİLEN ÖĞRETMEN SAYISI:25
1.Damlaya damlaya göl olur.	25
2.Sakla samanı gelir zamanı.	25
3.Üzüm üzüme baka baka kararır.	25
4.Ne ekersen onu biçersin.	25
5.Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.	25
6.Yarınki çoktan bugünkü az iyi.	25
7.Bugünün işini yarına bırakma.	25
8.Ak koyunun kara kuzusu da olur.	25
9.İşini kış tut da yaz çıkarsa bahtına.	24
10.Talihsiz dağa çıkmış dağ başına yıkılmış.	24
11.Bakarsan bağ olur bakmazsan dağ olur.	24
12.At ölür meydan kalır yiğit ölür şan kalır.	24
13.Azıcık aşım kaygısız başım.	24
14.Arı bal alacak çiçeği iyi bilir.	23
15.Lambayı almadan camına bak gelini almadan huyuna bak.	23
16.Meyve veren ağaç taşlanır.	23
17.Aça dokuz yorgan örtmüşler yine de uyuyamamış.	23
18.Minareyi çalan kılıfını hazırlar.	22
19.Ağacı kurt insanı dert yer.	22
20.Arefe günü yalan söyleyenin bayram günü yüzü kara çıkar.	22
21.Ana babaya hizmet Tanrıya ibadet.	22
22.Kılavuzu horoz olan kümeste geceler.	21
23.Minnetle gül koklama dikenî sancar seni.	20
24.İhtiyatlı başa kar yağmaz.	20
25.Dervişlik olaydı tac ile hırka birini de ben alırdım otuza kırka.	19
26.Buğday başak verince orak pahaya çıkar.	19
27.Elden gelen öğün olmaz o da vaktinde bulunmaz.	18
28.El elin eşiğini türkü çağırarak arar.	18
29.Avare durmaktan bedava çalışmak iyidir.	18
30.Kuru gayret çarık eskidir.	17

31.Acemi katır kapı önünde yük indirir.	17
32.Baktın yârin yâr değil terkini kılmak ar değil.	17
33.Görmemiştin mal alma ya düğünde ister ya bayramda.	16
34.Abanın kadri yağmurda bilinir.	15
35.Açık ağız aç kalmaz.	15
36.Asık çehre yuvaya kış getirir.	15
37.Ucuz alan pahalı alır.	13
38.Falcı gaybı bilse yer altından defîne çıkarır.	13
39.Sahibine hırlayan köpek kapıdan kovulur.	12
40.Vakitsiz misafir keseden yer.	10

Birinci tablo sonuçlarına göre öğretmen adaylarının tamamı ilk sekiz atasözünü doğru olarak eşleştirerek en çok bilinen atasözü sıralamasını oluşturmuşlardır. Öğretmen adayları tarafından en az bilinen atasözü “Vakitsiz misafir keseden yer.” atasözü olmuştur.

Tablo 2

Anlamlarının Bilinme Oranına Göre Deyimlerin Sıralaması

DEYİM SAYISI:20 DEYİMLER	BİLEN ÖĞRETMEN SAYISI:25
1.Edebiyat yapmak.	22
2.Yere bakan yürek yakan.	22
3.Cadı kazanı.	21
4.Dağ fare doğurdu.	15
5.Bit yeniği.	15
6.Göğsü kabarık.	15
7.Hem kel hem fodul.	15
8.Ne şap oldu ne şeker.	15
9.İmanı gevremek.	15
10.Sinekten yağ çıkarmak.	14
11.Ya devlet başa ya kuzgun leşe.	14
12.Benim oğlum bina okur döner döner yine okur.	13
13.Karnı geniş.	13
14.Şeyhin kerameti kendinden menkul.	13
15.Yer demir gök bakır.	12
16.Ömür törpüsü.	11
17.Bıyığı yelli.	9
18.Kel başa şimşir tarak.	9
19.Demir leblebi.	8
20.Nane molla.	8

Deyimlerin anlamlarını bilmeye yönelik uygulanan eşleştirmeli testte yirmi tane deyim anlamları verilmiş ve öğretmen adaylarından anlamı ve deyim aslının doğru olarak eşleştirilmesi istenmiştir. Test sonucunda en çok bilinen deyimler “Edebiyat yapmak” ve “Yere bakan yürek yakan” olmuştur. Yirmi beş öğretmen adayının hepsinin doğru olarak bildiği bir deyim olmamıştır. En az bilinen deyim ise toplamda sekiz kişinin bildiği “Demir leblebi” ve “Nane molla” deyimleri olmuştur.

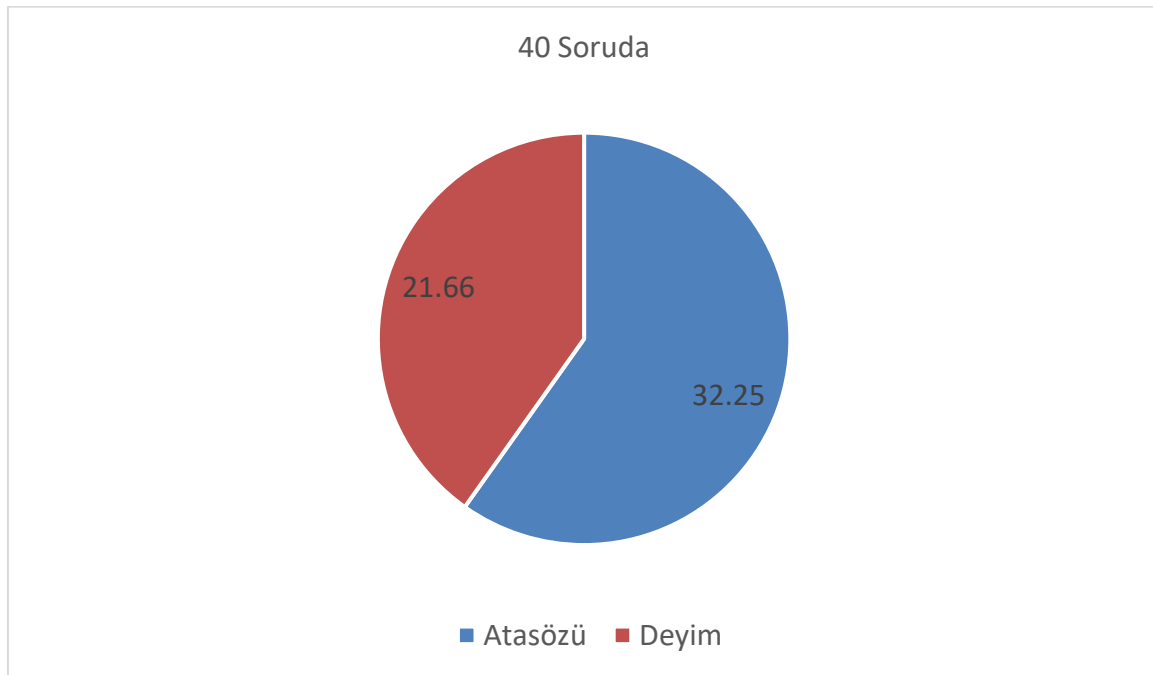
Tablo 3

Deyimlerin Doğru Tamamlanmasına Göre Sıralaması

DEYİM SAYISI:20 DEYİMLER	BİLEN ÖĞRETMEN SAYISI:25
1.Akşam yezid diye öldürürler sabaha şehid diye namazını kılarlar.	22
2.Bir değil beş değil hakka yarar iş değil.	21
3.Ayda yılda bir namaz o da hakka yaramaz.	21
4.Dövene elsiz sövene dilsiz.	21
5.Sen olursan bensiz ben de olurum sensiz.	21
6.Anlamazsın ebcedden post çalarsın mektepten.	20
7.Eşeğe gerdan kır demişler birkaç dükkan yıkmış.	20
8.Gören duymuş usanmış görmeyen bir şey sanmış.	20
9.Tuttuğun bana kâr bellediğin sana kâr.	20
10.Yağmur yağsa yaş demez dolu olsa taş demez.	20
11.Evinden giden del olur başında müşkil hal olur.	19
12.Ne güler ne sırtır insanı yürekten kurutur.	19
13.Seni hamamcı eden Allah beni de külhancı eder.	19
14.Mendilinde getirir kursağında götürür.	18
15.Vurdumduymaz çaldım oynamaz.	18
16.Ağa diyeyim sana yağın bulaşsın bana.	17
17.Ev ayrı hal bilmez can ayrı dert bilmez.	17
18.Neler yedi bu diş ne altın oldu ne gümüş	17
19.Ahırda yatar düşünde padişah görür.	16
20.Tilkinin pazarda işi ne çalarlar dişine dişine.	15

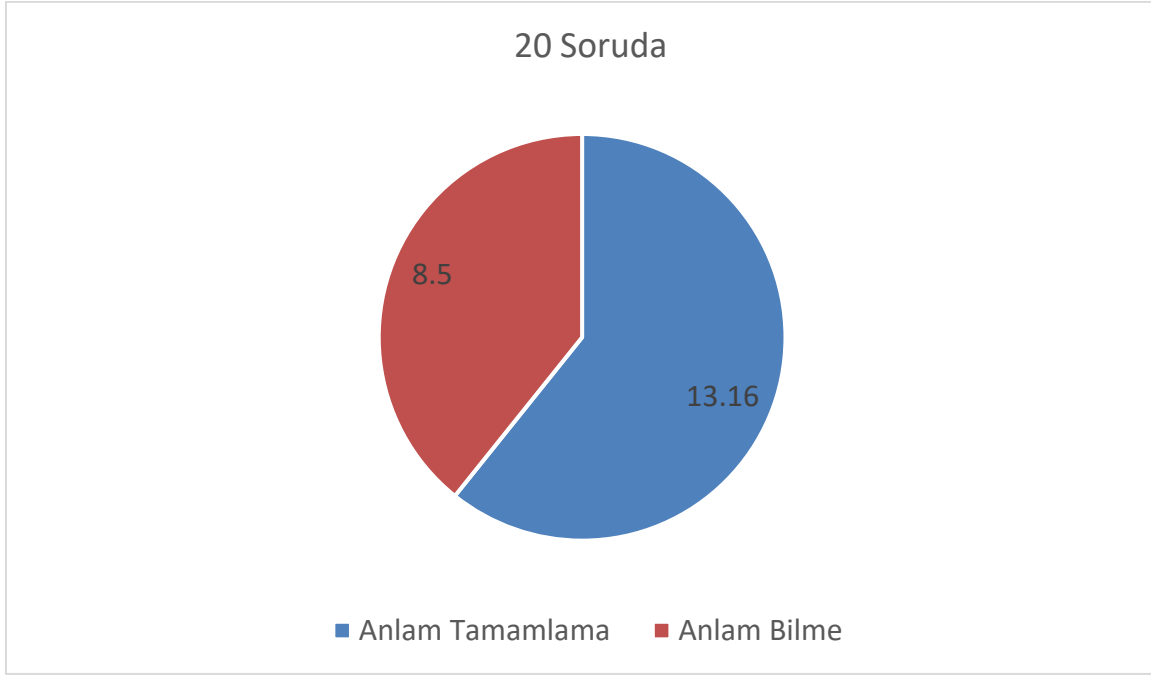
Yirmi tane deyim eşleştirmeli testi sonucu oluşan bu tabloda öğretmen adaylarının en kolay eşleştirdikleri deyim “Akşam yezid diye öldürürler sabah şehid diye namazını kılarlar.” deyimidir. Bütün öğretmen adaylarının doğru eşleştirdiği bir deyim olmamıştır. En az eşleştirilen deyim “Tilkinin pazarda işi ne çalarlar dişine dişine.” deyimidir, geri kalan deyimlerin kaç kişi tarafından doğru eşleştirildiği tabloda verilmiştir. Eşleştirmeli testlerde anlamlarının bilinmesine yönelik sorulan deyimlerin, bir kısmı verilmiş geri kalan kısmı kişinin

kendi yetkinliğine göre tamamlanması istenen deyimlere oranla başarı oranının daha düşük olduğu görülmüştür

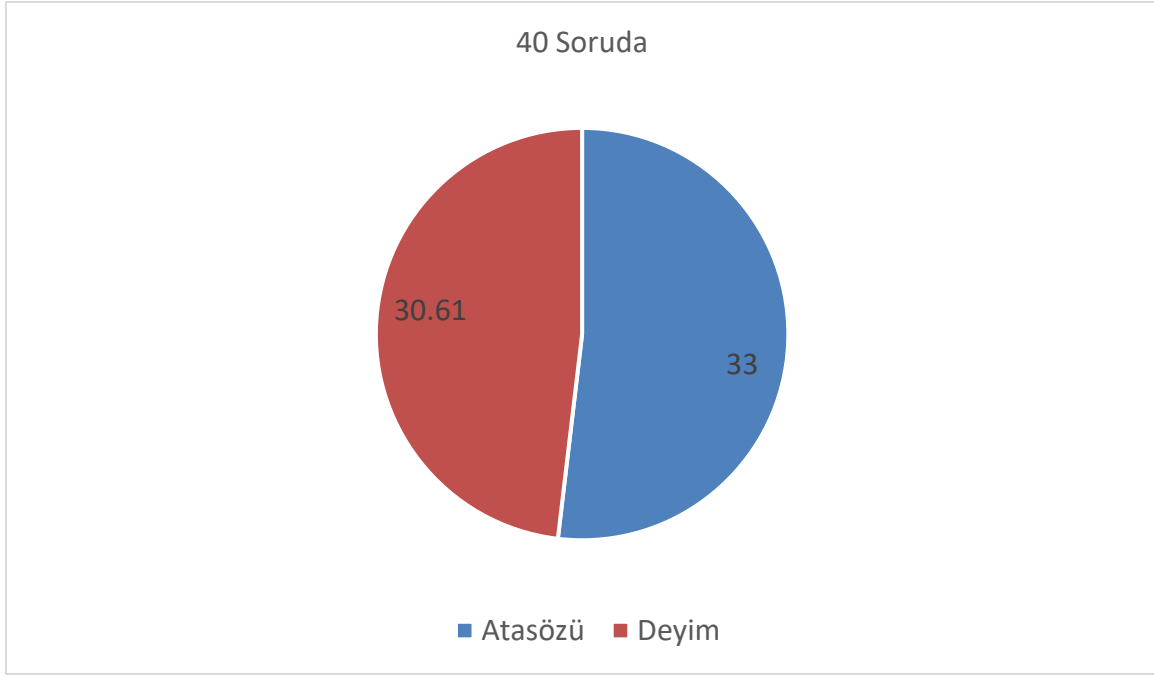
Şekil 3. Birinci sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının atasözü ve deyim analizi sonuçları

Birinci sınıfta eğitim gören Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarına eşleştirmeli 40 soruluk atasözü ve 40 soruluk deyim testi uygulanmıştır. Test on iki öğretmen adayına uygulanmıştır. Testin çözümleme aşaması ortalama alınarak hesaplanmıştır her bir öğretmen adayının 40 sorudaki doğru sayıları hesaplanmış ve toplam kişi sayısına bölünerek testin başarı ortalaması tespit edilmiştir. Test sonuçlarına göre birinci sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının atasözü bilme ortalaması 32,25 iken deyim bilme ortalamaları 21,66 dir. Bu sonuçlara göre öğretmen adaylarının deyimler ile atasözleri arasındaki farkı 10,59 olarak hesaplanmıştır. Öğretmen adaylarının atasözlerine olan yetkinliklerinin deyimlere olan yetkinliklerinden daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

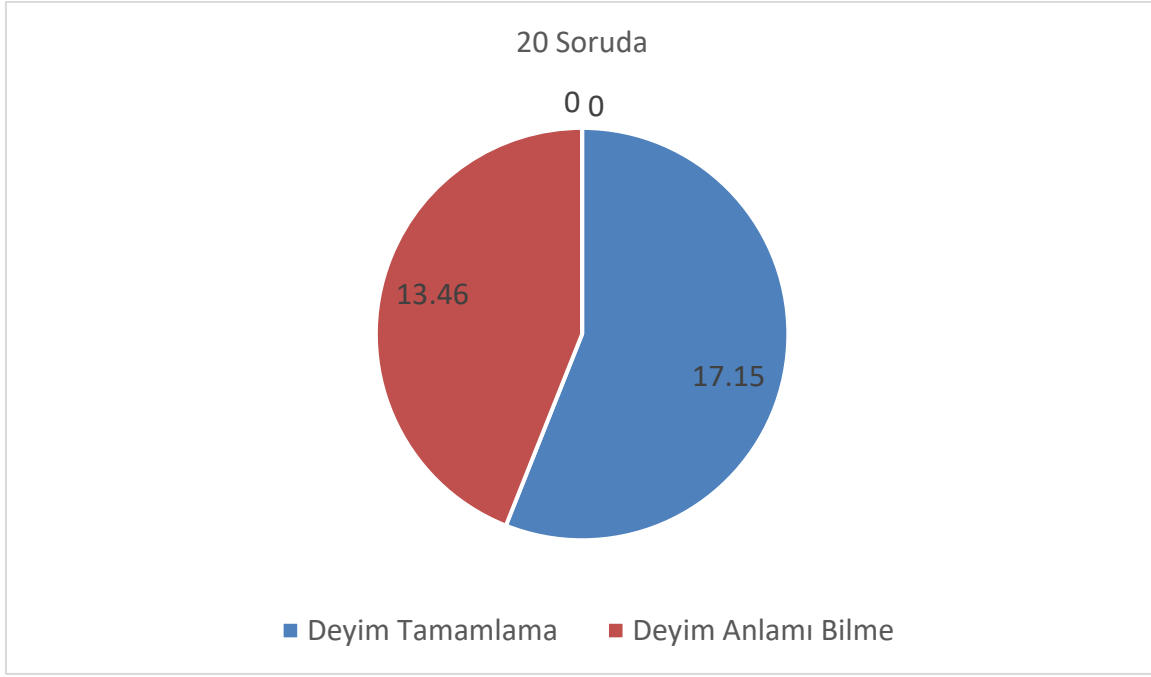
Şekil 4. Birinci sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının deyim analizi sonuçları

Birinci sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının deyimlere olan yetkinliğini belirlemek için yirmi (20) soruluk deyimlerin anlamlarını bilme ve yirmi (20) soruluk deyim tamamlama testi eşleştirmeli olacak şekilde uygulanmıştır. Testin çözümleme aşaması ortalama alınarak hesaplanmıştır her bir öğretmen adayının 20 sorudaki doğru sayıları hesaplanmış ve toplam kişi sayısına bölünerek testin başarı ortalaması tespit edilmiştir. Test sonuçlarına göre öğretmen adayları deyimlerin anlamlarını doğru olarak bilme ortalaması 8,5 deyimleri doğru olarak tamamlama ortalaması ise 13,6 dir. Bu sonuçlara göre birinci sınıfta okuyan öğretmen adayları deyimler konusunda bilgi eksikliği yaşamaktadırlar, özellikle hangi deyim ne anlama geldiği konusunda eksiklikler yaşamaktadırlar. Öncül olarak verilen deyimleri daha önce duyduklarını fakat ne anlama geldiklerini tam olarak bilmedikleri ve deyimleri doğru anlamda kullanamadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 5. Son sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının atasözü ve deyim analizi sonuçları

Son sınıfta eğitim gören on üç öğretmen adayına eşleştirmeli olarak 40 soruluk atasözü 40 soruluk deyim testi uygulanmıştır. Testin çözümleme aşaması ortalama alınarak hesaplanmıştır her bir öğretmen adayının 40 sorudaki doğru sayıları hesaplanmış ve toplam kişi sayısına bölünerek testin başarı ortalaması tespit edilmiştir. Test sonuçlarına göre son sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının atasözleri bilme ortalaması 33 deyimleri bilme ortalaması ise 30,61 dir. Son sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının atasözleri ve deyim yetkinlik oranları birbirine yakındır ve son sınıfta eğitim gören öğretmen adayları birinci sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarından atasözleri ve deyimlerde daha başarılıdırlar.

Şekil 6. Son sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının deyim analizi sonuçları

Son sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının deyimlere olan yetkinliğini belirlemek için yirmi soruluk (20) deyimlerin anlamlarını bilme ve yirmi (20) soruluk deyimleri tamamlama testi eşleştirmeli olacak şekilde uygulanmıştır. Testin çözümleme aşaması ortalama alınarak hesaplanmıştır her bir öğretmen adayının 20 sorudaki doğru sayıları hesaplanmış ve toplam kişi sayısına bölünerek testin başarı ortalaması tespit edilmiştir. Test sonuçlarına göre öğretmen adaylarının deyimlerin anlamlarını doğru olarak bilme ortalaması 13,46 deyimleri tamamlama ortalaması ise 17,15 dir. Bu sonuçlara göre son sınıftaki öğretmen adaylarının deyimlerin anlamlarını bilme oranı deyimleri tamamlama oranlarına göre düşüktür fakat birinci sınıf öğretmen adaylarına göre yüksektir ve son sınıf öğretmen adayları birinci sınıf öğretmen adaylarına göre deyimlerde daha başarılıdır. Test sonuçlarına göre öğretmen adayları yarısı verilmiş olan deyimleri ses, yapı, anlam, mantıklarına göre tamamlamada zorlanmamışlardır ve kendilerinden istenen bir başarı göstermişlerdir. Fakat deyimlerin anlamlarını bilmede istenen başarıları yeterli düzeyde değildir. Öğretmen adaylarının deyimlerin ne anlamda kullanıldığını tam olarak bilemedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4

Öğretmen Adaylarının Atasözü ve Deyimlere Yetkinlik Yüzdeleri

ATASÖZÜ %	DEYİM %
1.Öğretmen adayı: % 70	% 45
2.Öğretmen adayı: % 75	% 35
3.Öğretmen adayı: % 67,5	% 47,5
4.Öğretmen adayı: % 97	% 80
5.Öğretmen adayı: % 95	% 92,5
6.Öğretmen adayı: % 60	% 42,5
7.Öğretmen adayı: % 92,5	% 47,5
8.Öğretmen adayı: % 62,5	% 57,5
9.Öğretmen adayı: % 85	% 77,5
10.Öğretmen adayı: % 82,5	% 22,5
11.Öğretmen adayı: % 82,5	% 37,5
12.Öğretmen adayı: % 95	% 92,5
13.Öğretmen adayı: % 90	% 95
14.Öğretmen adayı: % 40	% 7,5
15.Öğretmen adayı: % 90	% 92,5
16.Öğretmen adayı: % 77,5	% 72,5
17.Öğretmen adayı: % 82,5	% 97,5
18.Öğretmen adayı: % 82,5	% 72,5
19.Öğretmen adayı: % 75	% 65
20.Öğretmen adayı: % 95	% 67,5
21.Öğretmen adayı: % 100	% 82,5
22.Öğretmen adayı: % 95	% 85
23.Öğretmen adayı: % 87,5	% 95
24.Öğretmen adayı: % 75	% 77,5
25.Öğretmen adayı: % 87,5	% 57,5

Bu tabloda 25 öğretmen adayının hem atasözlerine hemde deyimlere olan yetkinlik yüzdeleri aynı tabloda yer alacak biçimde verilmiştir. Bu tabloya göre atasözlerinin bilinme ortalaması deyimlere göre daha fazladır. Beş (5) öğretmen adayı tablodaki gidişattan farklı olarak deyimlerde atasözlerine göre daha başarılıdır. Bu öğretmen adayları 13, 15, 17, 23, 24 numaralı öğretmen adaylarıdır.

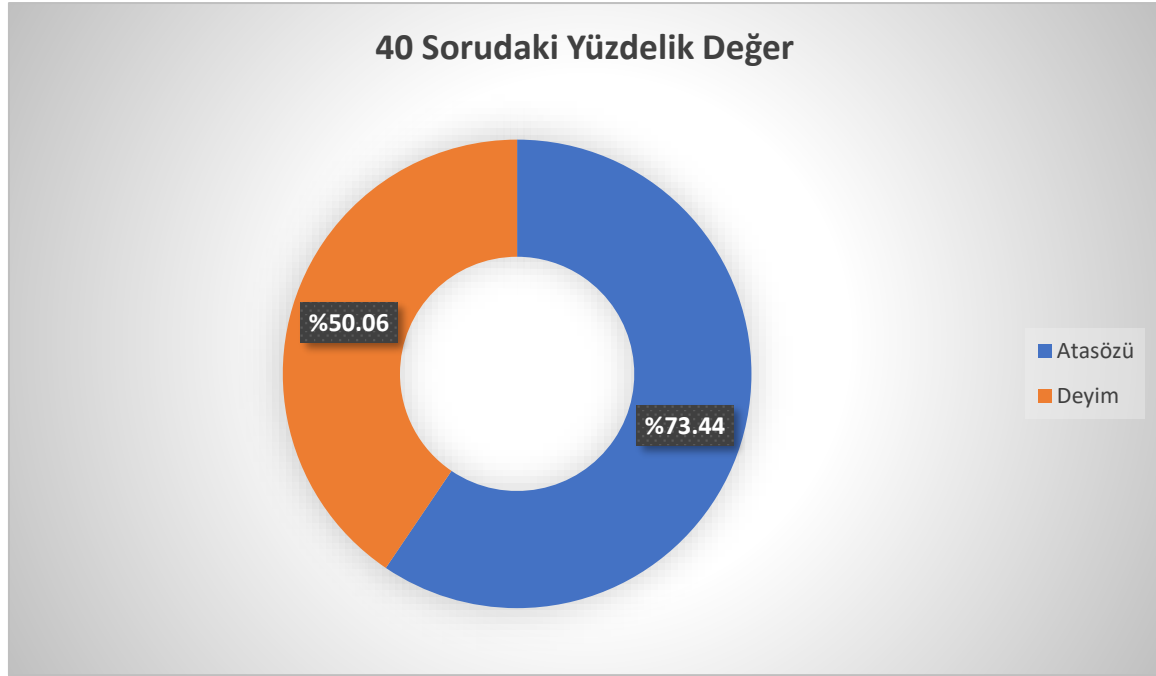
Tablo 5

Öğretmen Adaylarının Atasözü ve Deyim Ortalamaları

40 SORULUK ATASÖZÜ	40 SORULUK DEYİM
1.Öğretmen adayı: 28	18
2.Öğretmen adayı: 30	14
3.Öğretmen adayı: 27	19
4.Öğretmen adayı: 38	32
5.Öğretmen adayı: 38	37
6.Öğretmen adayı: 24	17
7.Öğretmen adayı: 37	19
8.Öğretmen adayı: 25	23
9.Öğretmen adayı: 34	31
10.Öğretmen adayı: 33	9
11.Öğretmen adayı: 33	15
12.Öğretmen adayı: 38	37
13.Öğretmen adayı: 36	38
14.Öğretmen adayı: 16	3
15.Öğretmen adayı: 36	37
16.Öğretmen adayı: 31	29
17.Öğretmen adayı: 33	39
18.Öğretmen adayı: 33	29
19.Öğretmen adayı: 30	26
20.Öğretmen adayı: 38	27
21.Öğretmen adayı: 40	33
22.Öğretmen adayı: 38	34
23.Öğretmen adayı: 35	38
24.Öğretmen adayı: 30	31
25.Öğretmen adayı: 35	23

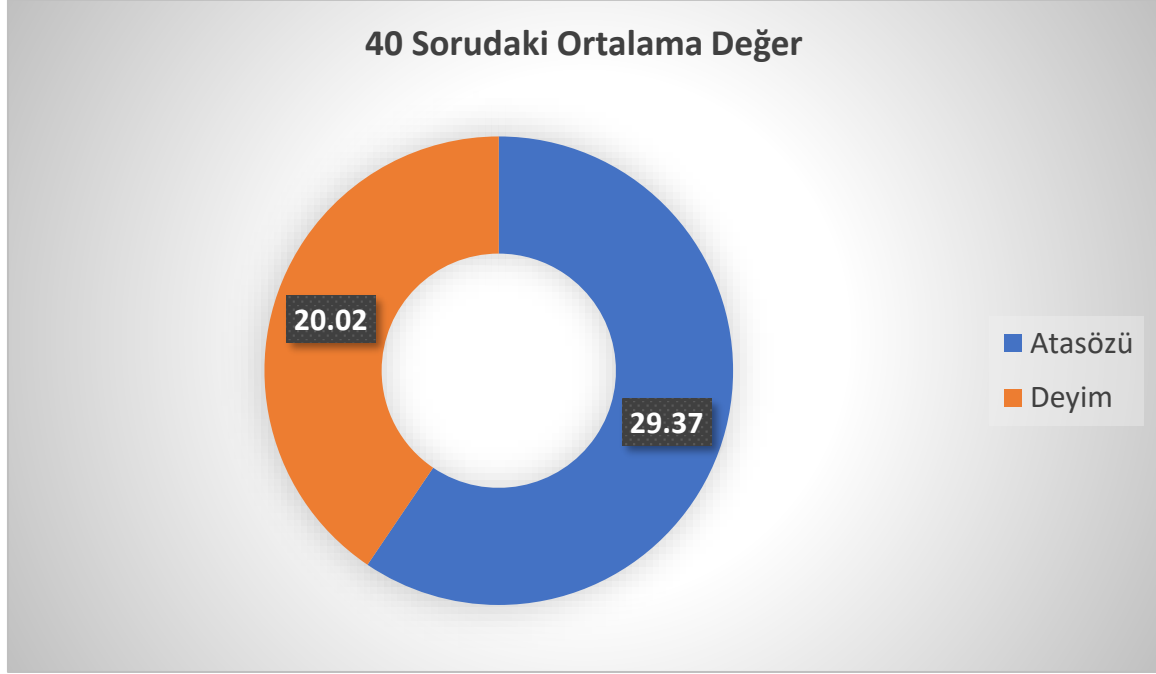
Bu tabloda 25 öğretmen adayının hem atasözlerine hemde deyimlere olan yetkinlik ortalamaları aynı tabloda yer alacak biçimde verilmiştir. Bu tabloya göre atasözlerinin bilinme ortalaması deyimlere göre daha fazladır. Beş (5) öğretmen adayı tablodaki gidişattan farklı olarak deyimlerde atasözlerine göre daha başarılıdır. Bu öğretmen adayları 13, 15, 17, 23, 24 numaralı öğretmen adaylarıdır.

4.2 Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinden Elde Edilen Bulgular ve Yorumlar

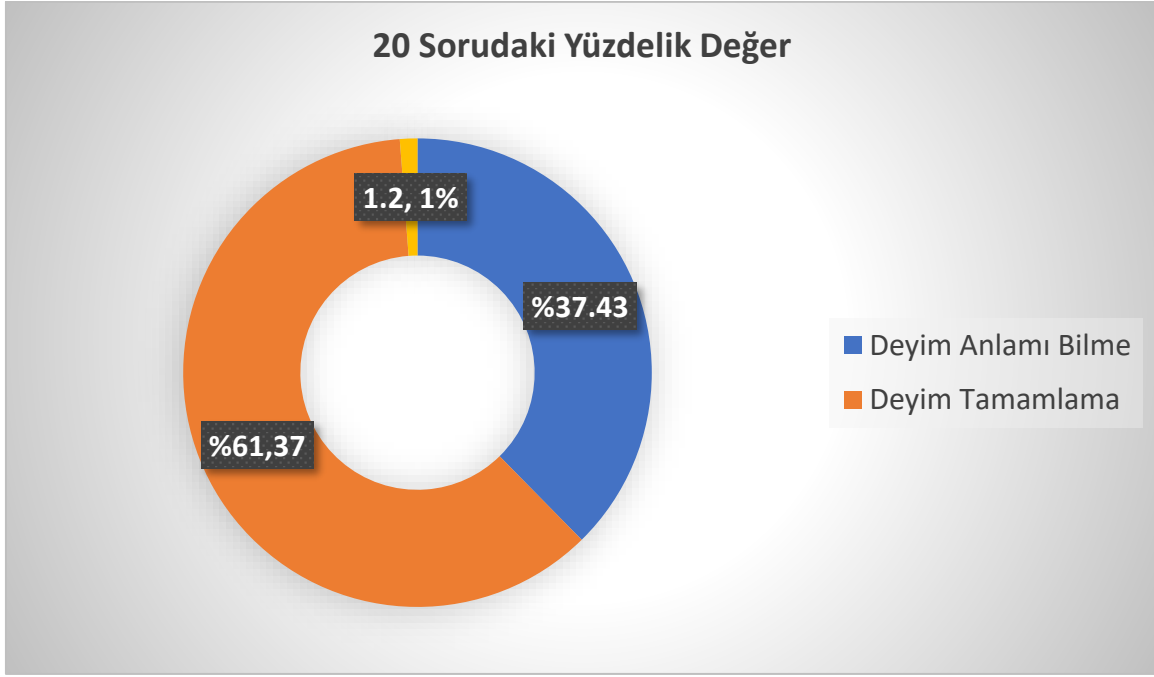
Şekil 7. Atasözleri ve deyimlerin yüzdelik değerleri

Bu grafikte Çağdaş Türk Lehçeleri bölümünde eğitim gören öğretmen adaylarına 40 soruluk atasözü ve 40 soruluk deyimden oluşan eşleştirmeli bir test uygulanmıştır. Testte öğretmen adaylarından bir kısmı verilmiş olan atasözlerini ve deyimleri kendi yetkinliklerine göre anlamları ve mantıklarına göre doğru olan seçeneklerle eşleştirmeleri istenmiştir. Testin çözümleme aşaması ortalama alınarak hesaplanmıştır her bir öğretmen adayının 40 sorudaki doğru sayıları hesaplanmış ve toplam kişi sayısına bölünerek testin başarı ortalaması tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının test sonuçlarına göre atasözlerinin yüzdelik değeri % 73,44 iken deyimlerin yüzdelik değeri ise % 50,06'dır. Deyimlerin atasözlerinden daha fazla bilinmesi, günlük hayatta daha fazla kullanılması ve daha kolay öğrenilmesi göz önüne alındığında öğretmen adaylarının deyimler konusunda daha başarılı olacakları test uygulanmadan önce beklenen bir durumu fakat beklenen durumun aksine bir durum ortaya çıkmış ve öğretmen adayları atasözlerinde deyimlerden daha başarılı olmuşlardır.

Şekil 8. Atasözleri ve deyimlerin ortalama değerleri

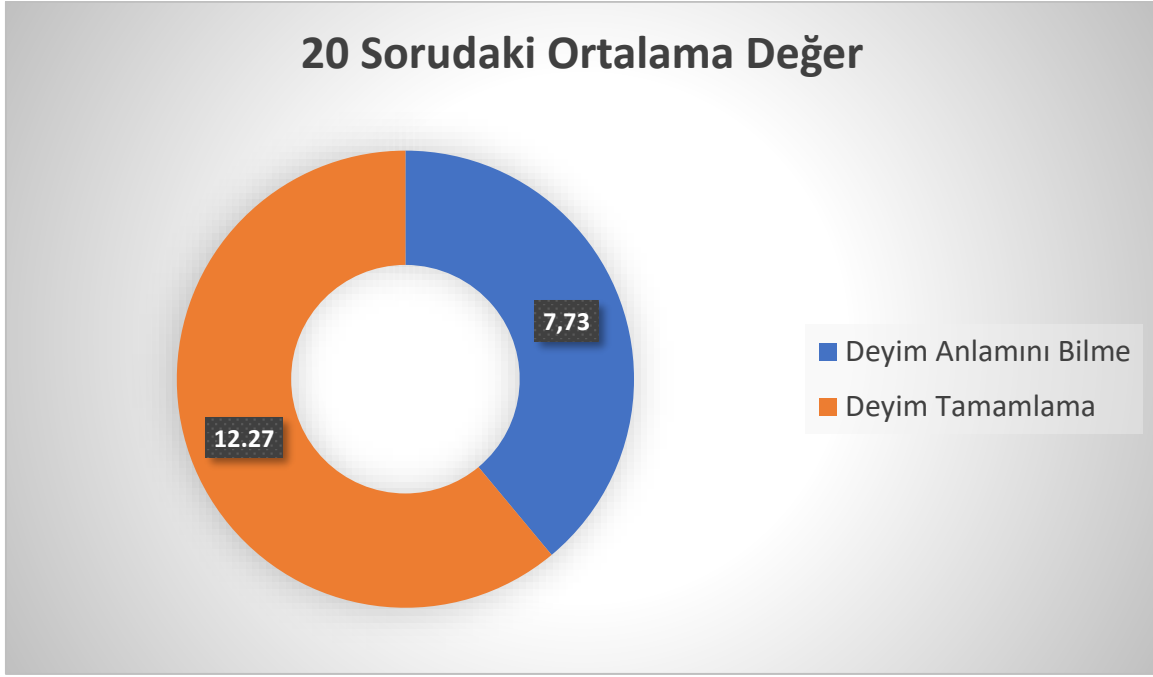
Bu grafikte Çağdaş Türk Lehçeleri bölümünde eğitim gören öğretmen adaylarına 40 soruluk atasözü ve 40 soruluk deyimden oluşan eşleştirmeli bir test uygulanmıştır. Testte öğretmen adaylarından bir kısmı verilmiş olan atasözlerini ve deyimleri kendi yetkinliklerine göre anlamları ve mantıklarına göre doğru olan seçeneklerle eşleştirilmesi istenmiştir. Testin çözümleme aşaması ortalama alınarak hesaplanmıştır her bir öğretmen adayının 40 sorudaki doğru sayıları hesaplanmış ve toplam kişi sayısına bölünerek testin başarı ortalaması tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının test sonuçlarına göre atasözlerinin ortalaması 29,37 iken deyimlerin ortalaması ise 20,02'dir. Deyimlerin atasözlerinden daha fazla bilinmesi, günlük hayatta daha fazla kullanılması ve daha kolay öğrenilmesi göz önüne alındığında öğretmen adaylarının deyimler konusunda daha başarılı olacakları test uygulanmadan önce beklenen bir durumdu fakat beklenen durumun tam aksine bir durum ortaya çıkmış ve öğretmen adayları atasözleri konusunda deyimlerden daha başarılı olmuşlardır.

Şekil 9. Deyimlerin yüzdelik değerleri

Bu grafikte Çağdaş Türk Lehçeleri bölümünde eğitim gören öğretmen adaylarına 20 soruluk deyimlerin anlamlarını bilme, 20 soruluk deyim tamamlamadan oluşan eşleştirmeli bir test uygulanmıştır. Testte öğretmen adaylarından bir kısmı verilmiş olan deyimleri kendi yetkinliklerine göre anlamları ve mantıklarına göre doğru olan seçeneklerle eşleştirmeleri istenmiştir. Testin çözümleme aşaması ortalama alınarak hesaplanmıştır her bir öğretmen adayının 20 sorudaki doğru sayıları hesaplanmış ve toplam kişi sayısına bölünerek testin başarı ortalaması tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarını test sonuçlarına göre deyim tamamlama yüzdesi % 61,37 iken deyimlerin anlamlarını bilme yüzdesi ise % 37,43'dir. Öğretmen adayları deyimleri tamamlamada, deyimlerin anlamlarını bilmeye göre daha başarılı olmuşlardır. Öğretmen adaylarının deyimlerin anlamlarını bilme oranının oldukça düşük olduğu görülmüş ve deyimlerin anlamlarını doğru bilmedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Testin uygulanması esnasında birkaç öğretmen adayının yeterli süre verildiği halde deyimlerin anlamlarını bilmeye yönelik 20 soruluk testin sorularını eşleştirmek istemedikleri buna karşı deyim tamamlamadaki soruları eşleştirmeyi tercih ettikleri gözlemlenmiştir.

Şekil 10. Deyimlerin ortalama değerleri

Bu grafikte Çağdaş Türk Lehçeleri bölümünde eğitim gören öğretmen adaylarına 20 soruluk deyimlerin anlamlarını bilme 20 soruluk deyim tamamlamadan oluşan eşleştirmeli bir test uygulanmıştır. Testte öğretmen adaylarından bir kısmı verilmiş olan deyimleri kendi yetkinliklerine göre anlamları ve mantıklarına göre doğru olan seçeneklerle eşleştirmeleri istenmiştir. Testin çözümleme aşaması ortalama alınarak hesaplanmıştır her bir öğretmen adayının 20 sorudaki doğru sayıları hesaplanmış ve toplam kişi sayısına bölünerek testin başarı ortalaması tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarını test sonuçlarına göre deyim tamamlama ortalaması 12,27 iken deyimlerin anlamlarını bilme ortalaması ise 7,73'tür. Öğretmen adayları deyimleri tamamlamada, deyimlerin anlamlarını bilmeye göre daha başarılı olmuşlardır. Öğretmen adaylarının deyimlerin anlamlarını bilme oranının oldukça düşük olduğu görülmüş ve deyimlerin anlamlarını doğru bilmedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Testin uygulanması esnasında birkaç öğretmen adayının yeterli süre verildiği halde deyimlerin anlamlarını bilmeye yönelik 20 soruluk testin sorularını eşleştirmek istemedikleri buna karşı deyim tamamlamadaki soruları eşleştirmeyi tercih ettikleri gözlemlenmiştir.

Tablo 6

Öğretmen Adaylarının Atasözü ve Deyimlere Yetkinlik Yüzdeleri

ATASÖZÜ %	DEYİM %
1.Öğretmen adayı: % 75	% 15
2.Öğretmen adayı: % 70	% 55
3.Öğretmen adayı: % 80	% 57,5
4.Öğretmen adayı: % 72,5	% 65

5.Öğretmen adayı: % 62,5	% 20
6.Öğretmen adayı: % 72,5	% 7,5
7.Öğretmen adayı: % 85	% 67,5
8.Öğretmen adayı: % 45	% 0
9.Öğretmen adayı: % 92,5	% 27,5
10.Öğretmen adayı: % 45	% 52,5
11.Öğretmen adayı: % 57	% 60
12.Öğretmen adayı: % 82,5	% 35
13.Öğretmen adayı: % 70	% 50
14.Öğretmen adayı: % 80	% 20
15.Öğretmen adayı: % 47,5	% 57,5
16.Öğretmen adayı: % 70	% 60
17.Öğretmen adayı: % 90	% 92,5
18.Öğretmen adayı: % 95	% 30
19.Öğretmen adayı: % 90	% 35
20.Öğretmen adayı: % 82,5	% 62,5
21.Öğretmen adayı: % 60	% 45
22.Öğretmen adayı: % 87,5	% 67,5
23.Öğretmen adayı: % 65	% 0
24.Öğretmen adayı: % 80	% 67,5
25.Öğretmen adayı: % 75	% 70
26.Öğretmen adayı: % 77,5	% 67,5
27.Öğretmen adayı: % 95	% 90
28.Öğretmen adayı: % 67,5	% 57,5
29.Öğretmen adayı: % 50	% 65
30.Öğretmen adayı: % 75	% 45
31.Öğretmen adayı: % 77,5	% 20
32.Öğretmen adayı: % 75	% 55
33.Öğretmen adayı: % 40	% 82,5
34.Öğretmen adayı: % 52,5	% 55
35.Öğretmen adayı: % 92,5	% 50
36.Öğretmen adayı: % 95	% 82,5
37.Öğretmen adayı: % 87,5	% 92,5

Bu tabloda 37 öğretmen adayının hem atasözlerine hem de deyimlere olan yetkinlik yüzdeleri aynı tabloda yer alacak biçimde verilmiştir. Bu tabloya göre atasözlerinin bilinme ortalaması deyimlere göre daha fazladır. Sekiz (8) öğretmen adayı tablodaki gidişattan farklı olarak deyimlerde atasözlerine göre daha başarılıdır. Bu öğretmen adayları 10, 11, 15, 17, 29, 33, 34, 37 numaralı öğretmen adaylarıdır.

Tablo sonuçlarına göre öğretmen adaylarının atasözleri ve deyimler arasında bilme oranı olarak büyük düşüş yaşadıkları görülmüştür. Bazı öğretmen adaylarının atasözleri ve deyimler

arasındaki farkı orantılı görülürken bazı öğretmen adaylarında orantısızdır. Bu oran en düşük % 5 iken en yüksek % 65 olarak tespit edilmiştir.

Deyim bilme oranları atasözü bilme oranlarına göre yüksek olan öğretmen adaylarının yükseltme yüzdeleri en düşük %2,5 iken en yüksek % 42,5 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 7

Atasözlerinin En Çok Bilinenden En Az Bilinene Göre Sıralaması

ATASÖZÜ SAYISI:40 ATASÖZLERİ	BİLEN ÖĞRETMEN SAYISI:37
1.Damlaya damlaya göl olur.	37
2.Sakla samanı gelir zamanı.	37
3.Ne ekersen onu biçersin.	37
4.Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.	37
5.Üzüm üzüme baka baka kararır.	36
6.Ak koyunun kara kuzusu da olur.	36
7.Arı bal alacak çiçeği iyi bilir.	35
8.Bakarsan bağ olur bakmazsan dağ olur.	35
9.At ölür meydan kalır yiğit ölür şan kalır.	35
10.Meyve veren ağaç taşlanır.	35
11.Azıcık aşım kaygısız başım.	33
12.Bugünün işini yarına bırakma.	32
13.İşini kış tut da yaz çıkarsa bahtına.	31
14.Lambayı almadan camına bak gelini almadan huyuna bak.	30
15.Ağacı kurt insanı dert yer.	30
16.El elin eşeğini türkü çağırarak arar.	30
17.Arefe günü yalan söyleyenin bayram günü yüzü kara çıkar.	30
18.Aça dokuz yorgan örtmüşler yine de uyuyamamış.	30
19.Acemi katır kapı önünde yük indirir.	29
20.Minnetle gül koklama dikenin sancar seni.	28
21.Kılavuzu horoz olan kümeste geceler.	27
22.İhtiyatlı başa kar yağmaz.	27
23.Buğday başak verince orak pahaya çıkar.	26
24.Kuru gayret çarık eskidir.	25
25.Talihsiz dağa çıkmış dağ başına yıkılmış.	25
26.Minareyi çalan kılıfını uydurur.	25
27.Abanın kadri yağmurda bilinir.	24
28.Ana babaya hizmet tanrıya ibadet.	24
29.Elden gelen öğün olmaz o da vaktinde bulunmaz.	22

30.Avare durmaktan bedava çalışmak iyidir.	22
31.Açık ağız aç kalmaz.	22
32.Dervişlik olaydı tac ile hırka birini de ben alırdım otuza kırka.	21
33.Baktın yârin yar değil terkini kılmak ar değil.	21
34.Görmemişten mal alma ya düğünde ister ya bayramda.	18
35.Asık çehre yuvaya kış getirir.	18
36.Ucuz alan pahalı alır.	14
37.Falcı gaybı bilse yer altından define çıkarır.	14
38.Sahibine hırlayan köpek kapıdan kovulur.	11
39.Yarınki çoktan bugünkü az iyi.	11
40.Vakitsiz misafir keseden yer.	9

Bu tablonun sonuçlarına göre öğretmen adaylarının tamamı ilk dört atasözünü doğru olarak eşleştirerek en çok bilinen atasözü sıralamasını oluşturmuşlardır. Öğretmen adayları tarafından en az bilinen atasözü “Vakitsiz misafir keseden yer.” atasözü olmuştur.

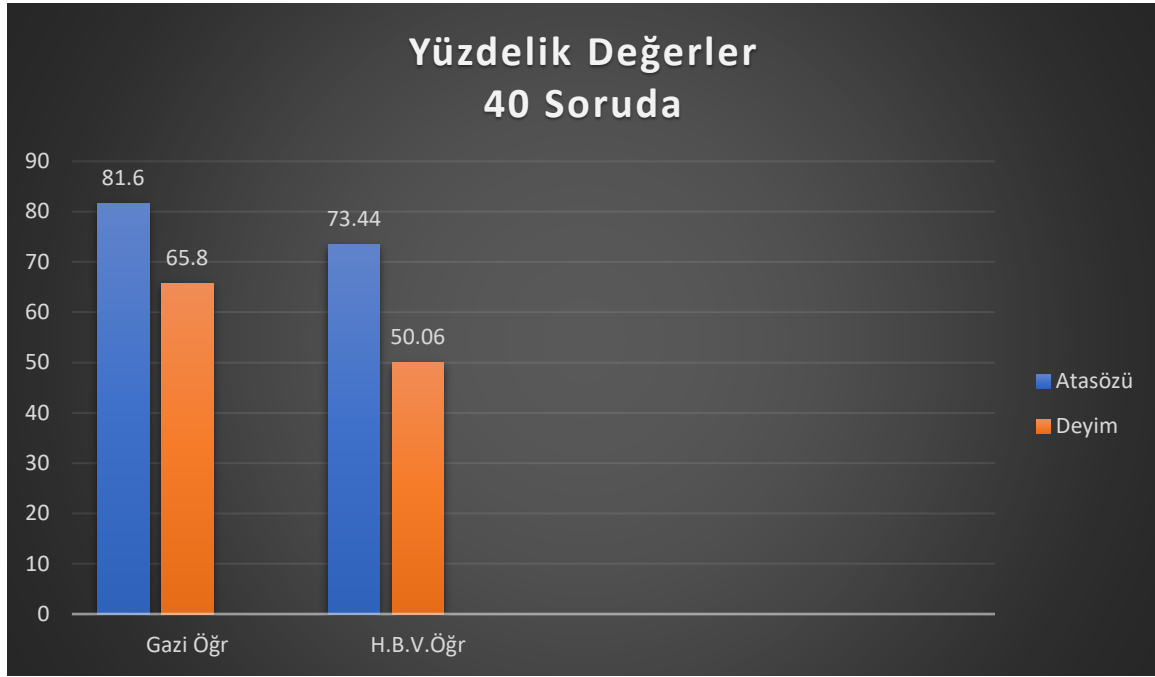
Tablo 8

Anlamlarının Bilinme Oranına Göre Deyimlerin Sıralaması

DEYİM SAYISI:40 DEYİMLER	BİLEN ÖĞRETMEN SAYISI:37
1.Seni hamamcı eden Allah beni de külhancı eder.	31
2.Yağmur yağsa yaş demez dolu olsa taş demez.	28
3.Cadı kazanı.	27
4.Ayda yılda bir namaz o da hakka yaramaz.	27
5.Akşam yezid diye öldürürler sabaha şehid diye namazını kılarlar.	27
6.Dövene elsiz sövene dilsiz.	26
7.İmanı gevremek.	25
8.Ağa diyeyim sana yağın bulaşsın bana.	25
9.Evinden giden del olur başında müşkil hal olur.	25
10.Sen olursan bensiz ben de olurum sensiz.	25
11.Tuttuğun bana kâr bellediğin sana kâr.	25
12.Edebiyat yapmak.	23
13.Gören duymuş usanmış görmeyen bir şey sanmış.	23
14.Anlamazsın ebcedden post çalarsın mektepten.	22
15.Ne güler ne sırtır insanı yürekten kurutur.	22
16. Vurdumduymaz çaldım oynamaz.	22
17.Ev ayrı hal bilmez can ayrı dert bilmez.	21
18.Mendilinde getirir kursağında götürür.	21
19.Yere bakan yürek yakan.	20
20.Ya devlet başa ya kuzgun leşe.	18

21.Bir değil beş değil hakka yarar iş değil.	18
22.Eşeğe gerdan kır demişler birkaç dükkan yıkmış.	18
23.Ahırda yatar düşünde padişah görür.	17
24.Benim oğlum bina okur döner döner yine okur.	16
25.Hem kel hem fodul.	16
26.Neler yedi bu diş ne altın oldu ne gümüş.	16
27.Karnı geniş.	16
28.Göğsü kabarık.	15
29.Ömür törpüsü.	15
30.Tilkinin pazarda işi ne çalarlar dişine dişine.	15
31.Dağ fare doğurdu.	14
32.Ne şap oldu ne şeker.	14
33.Sinekten yağ çıkarmak.	13
34.Bit yeniği.	11
35.Şeyhin kerameti kendinden menkul.	9
36.Yer demir gök bakır.	9
37.Demir leblebi.	8
38.Kel başa şımşır tarak.	8
39.Nane molla.	8
40.Bıyığı yelli.	6

Eşleştirmeli 40 deyimden oluşan testin sonuçlarına göre oluşturulmuş bu tabloda öğretmen adaylarının en kolay eşleştirdikleri deyim “Seni hamamcı eden Allah beni külhancı eder.” deyimini olmuştur. Bütün öğretmen adaylarının doğru eşleştirdiği bir deyim olmamıştır. En az eşleştirilen deyim “Bıyığı yelli.” deyimini olmuştur, geri kalan deyimlerin kaç kişi tarafından doğru eşleştirildiği tabloda verilmiştir. Test sonuçlarına göre deyimlerin bilinme oranının düşük olduğu görülmüştür.

Şekil 11. Atasözleri ve deyimlerin yüzdelik değerleri

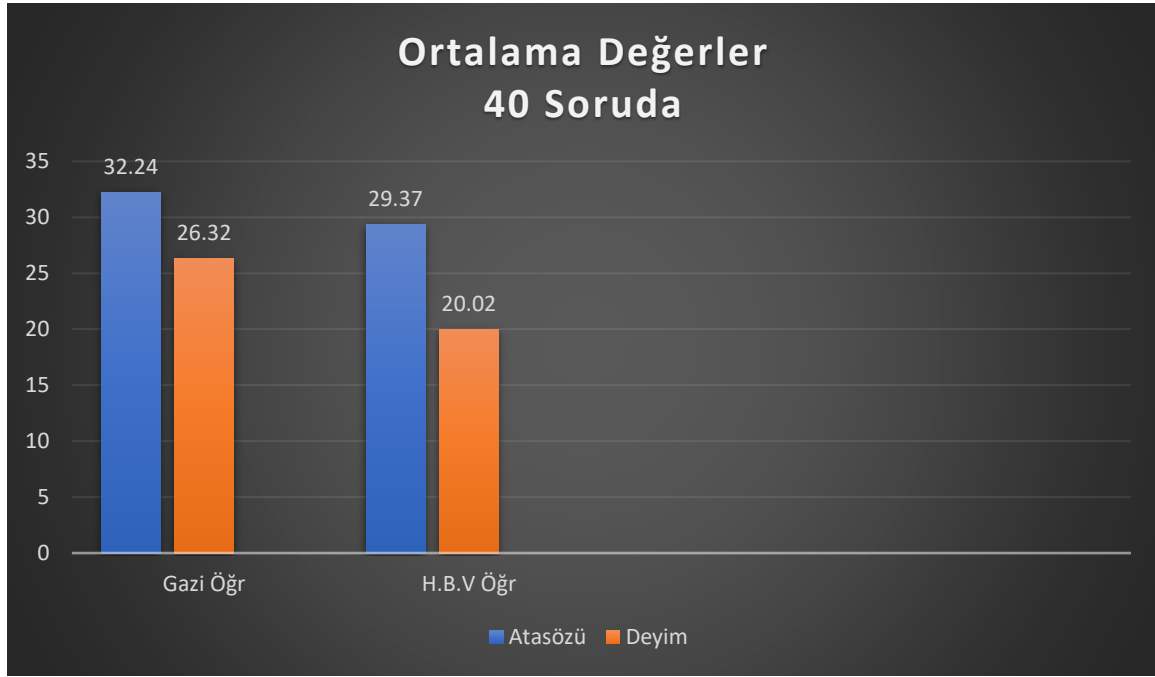
Bu grafikte Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğretmen adayları ile Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümü öğretmen adaylarının atasözleri ve deyimlere olan yetkinliklerini belirlemek amacıyla yapılan testin yüzdelik sonuçları verilmiştir.

Bu grafiğe göre Gazi Üniversitesinin öğretmen adayları ile Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğretmen adaylarının arasında atasözlerinde % 8,16 oranında fark vardır.

Bu grafiğe göre Gazi Üniversitesinin öğretmen adayları ile Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğretmen adaylarının arasında deyimlerde % 15,74 oranında fark vardır.

Gazi Üniversitesi öğretmen adaylarının hem atasözlerinde hem de deyimlerde Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğretmen adaylarından daha başarılı oldukları görülmüştür.

Her iki bölümün öğretmen adaylarının deyimlere olan yetkinlikleri istenen düzeyde değildir. Öğretmen adaylarının deyimlerin hangi anlamda kullanıldığı konusunda eksiklikler yaşadığı ve deyimlerin anlamlarını yanlış bildikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 12. Atasözleri ve deyimlerin ortalama değerleri

Bu grafikte Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğretmen adayları ile Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümü öğretmen adaylarının atasözleri ve deyimlere olan yetkinliklerini belirlemek amacıyla yapılan testin ortalama sonuçları verilmiştir. Gazi üniversitesi öğretmen adaylarının 40 sorudaki ortalaması 32,24'tür. Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğretmen adaylarının 40 sorudaki ortalaması ise 29,37'dir.

Gazi Üniversitesi öğretmen adaylarının 40 sorudaki deyim ortalaması 26,32'dir. Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğretmen adaylarının 40 sorudaki deyim ortalaması ise 20,02'dir.

Bu grafiğe göre Gazi Üniversitesinin öğretmen adayları ile Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğretmen adaylarının arasında atasözlerinde 2,87 oranında fark vardır.

Bu grafiğe göre Gazi Üniversitesinin öğretmen adayları ile Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğretmen adaylarının arasında deyimlerde 6,3 oranında fark vardır.

Gazi Üniversitesi öğretmen adaylarının hem atasözlerinde hem de deyimlerde Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğretmen adaylarından daha başarılı oldukları görülmüştür.

Her iki bölümün öğretmen adaylarının deyimlere olan yetkinlikleri istenen düzeyde değildir. Öğretmen adaylarının deyimlerin hangi anlamda kullanıldığı konusunda eksiklikler yaşadığı ve deyimlerin anlamlarını yanlış bildikleri sonucuna ulaşılmıştır.

BÖLÜM V

SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Araştırmamızda Ankara Gazi Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliğinde eğitim gören öğretmen adaylarının ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümünde eğitim gören öğretmen adaylarının atasözleri ve deyimlere olan yetkinlikleri incelenmiştir.

5.1.1. Atasözleriyle İlgili Sonuçlar

40 soruluk eşleştirmeli atasözleri testi 25 öğretmen adayına uygulanmıştır. Atasözlerinin bilinme ortalaması 32,24'tür. Yüzdelik başarı oranı ise % 81,6 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre öğretmen adayları bir kısmı verilmiş atasözlerini kendi birikim ve mantıklarına göre ve atasözlerinin kendi içindeki tutarlılık, kafiye, redif, zıtlık, ses ve kelime uyumunu göz önünde bulundurarak uygun eşleştirmeleri yaptıkları ve atasözlerinde başarılı oldukları tespit edilmiştir.

Birinci sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının atasözü ortalaması 32,25 son sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının atasözü ortalaması 33 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre öğretmen adaylarının birinci sınıftan son sınıfa gelene kadarki süreç içerisinde atasözlerinde bilgi ve yetkinliklerini olumlu yönde arttırmış oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümündeki 37 öğretmen adayına 40 soruluk eşleştirmeli atasözleri testi uygulanmıştır. Öğretmen adaylarının atasözlerindeki başarı oranı % 73,44'tür. Ortalama değeri ise 29,37'dir. Bu sonuçlara göre öğretmen adaylarının atasözlerindeki başarıları orta düzeyde olmasına karşın kendilerinden beklenen yüksek başarı düzeyine ulaşamamıştır.

5.1.2. Deyimlerle İlgili Sonuçlar

40 soruluk eşleştirmeli deyimler testi 25 öğretmen adayına uygulanmıştır. Deyimlerin bilinme ortalaması 26,32'dir. Yüzdelik başarı oranı ise % 65,8'dir. Bu sonuçlara göre öğretmen adayları deyimler konusunda atasözlerine oranla başarıları düşüktür. Deyimlerin atasözlerine göre daha çok kullanılmaları ve daha kısa olmalarına rağmen anlamlarının tam bilinmediği ve anlamlarının yanlış bilindiği sonucuna ulaşılmıştır.

Birinci sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının deyim ortalaması 21,66 son sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının deyim ortalaması 30,61 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre birinci sınıftan son sınıfa gelinceye kadarki süreç içinde öğretmen adayları deyimler konusunda düzeylerini % 8,95 arttırarak olumlu yönde bir gelişme göstermişlerdir.

Birinci sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının deyimlerin anlamlarının bilinme ortalaması 20 sorudan 8,5 olarak deyim tamamlama ise 13,16 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre birinci sınıftaki öğretmen adaylarının deyimlerin anlamlarını bilme oranı çok düşüktür ve kendilerinden beklenen orta düzey başarı oranını aşamamıştır. Deyimleri doğru tamamlama oranı ise ortalamanın üstündedir. Birinci sınıfta eğitim gören öğretmen adayları deyimleri kendi mantıklarına ve deyimlerin genel özelliklerine göre tamamlamada deyimlerin anlamlarını doğru olarak bilme oranına göre daha başarılıdır.

Son sınıfta eğitim gören öğretmen adaylarının deyimlerin anlamlarının bilinme ortalaması 20 sorudan 13,46 olarak hesaplanmıştır. Deyimleri doğru olarak tamamlama ise 17,15 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre son sınıf öğretmen adayları deyimleri doğru olarak eşleştirmiş ve yüksek bir başarı göstermişlerdir. Deyimlerin anlamlarını bilmede ise orta düzey bir başarı göstermişlerdir. Son sınıf öğretmen adayları birinci sınıf öğretmen adaylarına göre yetkinliklerini olumlu bir oranda arttırmışlardır ve hem atasözlerinde hem de deyimlerde başarılı olmuşlardır.

Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümündeki 37 öğretmen adayına 40 soruluk eşleştirmeli deyimler testi uygulanmıştır. Öğretmen adaylarının deyimlerdeki başarı oranı %50,06'dir. Ortalama değeri ise 20,02'dir. Bu sonuçlara göre öğretmen adaylarının deyimlerdeki başarı oranı düşük bulunmuştur ve kendilerinden beklenen yüksek başarı düzeyinin altında kalmıştır.

Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümü öğretmen adaylarının deyim tamamlama ve deyimlerin anlamlarını bilme oranları: Deyim tamamlamada % 61,37 ortalama değeri ise 12,27'dir. Deyimlerin anlamlarını bilme oranı %37,43 ortalama değeri ise 7,73'tür. Bu sonuçlara göre öğretmen adayları deyim tamamlamada deyimlerin anlamlarını bilmeye göre

daha başarılıdırlar. Öğretmen adaylarını deyimlerin anlamlarını eşleştirmekte zorlandıkları fakat deyimleri tamamlamayı eşleştirmekte çok fazla zorlanmadıkları görülmüştür.

5.2. Öneriler

- ❖ Öğretmen Yetiştirme Genel Müdürlüğü meslek hayatındaki öğretmenlerin yetersiz kaldığı konuları tespit etmeli ve giderilmesi için gerekli çalışmaları belirli aralıklarla yapmalıdır.
- ❖ Üniversite eğitimi süresince birinci sınıftan son sınıfa kadar her öğretmen adayına en az iki kez atasözleri ve deyimler sözlüğü okumaları mecburi kılınmalıdır.
- ❖ Öğretmen adaylarına kendi yörelerinde bilinen atasözleri ve deyimleri derletilerek ödev olarak hazırlatılmalıdır.
- ❖ Üniversitelerdeki öğretim elemanları öğrenim süreci boyunca öğretmen adaylarının dikkatini atasözlerine ve deyimlere çekecek, öğrenmelerini ve kullanmalarını sağlayacak etkinlikler düzenlenmeli, atasözleri ve deyimlerle ilgili kitapları gözden geçirtmeli, bunlarla ilgili egzersizler ilave etmelidir.
- ❖ Öğretmen adayları kendi kendine sınıfta ve sınıf dışında atasözleri ve deyimleri daha iyi tanımlarını sağlayacak etkinlikler düzenlemelidir.
- ❖ Öğretmen adayları katılımcı olmalıdır. Atasözleri ve deyimleri tanımak için keşif ve söylem çözümlemesi yapmalıdırlar. Atasözleri ve deyimler bağımsız bir şekilde öğrenmek için uygundur bu nedenle de kendi kendine öğrenilebilir, fark edilebilir ve anlamlandırılabilir.
- ❖ Atasözü ve deyim öğretiminde görsel, sözel çeviri teknikleri kullanılmalı, motivasyon sağlanmalı, etkinlikler yapılmalıdır.
- ❖ İçinde atasözü ve deyim geçen metinler öğretmen adaylarına verilerek rol oynama tekniği ile daha kalıcı bir şekilde öğretilmelidir.
- ❖ Atasözü ve deyimlerin daha iyi anlaşılması ve daha fazla atasözü ve deyim birikimine sahip olunması için karikatürlerden, televizyon programlarından ve tartışma tekniklerinden faydalanılmalıdır.
- ❖ Deyim öğretiminde resim ve hikâye destekli öğretimden faydalanılmalıdır.
- ❖ Atasözü ve deyim öğretiminde gazete ve televizyon programları ve edebi eserlerden yararlanılmalıdır.
- ❖ Atasözü ve deyim öğretiminde görsel ve işitsel materyallerden faydalanılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Acaroğlu, T. (1999). *Bulgaristan türklerinin atasözleri ve deyimleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Aksan, D. (1998). *Türkçenin gücü*. İstanbul: Bilgi.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin söz varlığı*. Ankara: Engin.
- Aksoy, Ö. (1963). *Atasözleri ve deyimler*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten.
- Aksoy, Ö. (1988). *Atasözleri ve deyimler*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten. Ankara: TDK.
- Aksoy, Ö. (1984). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. Ankara: İnkılâp.
- Aksoy, Ö. A. (1971). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Aksoy, Ö. A. (1989). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. İstanbul: İnkılap.
- Aktaş, Ş. T. (2004). *Seçme atasözleri ve eşleştirmeli açıklamaları*. Ankara: Akçağ.
- Akyalçın, N. (2012). *Türkçemizin anlamsal zenginlikleri deyimlerimiz*. Ankara: Eğiten Kitap..
- Alemdar, E. (2018). Kaynaktan eğitime atasözleri ve deyimler çelebioğlu abdulhalim hakkı atalar sözü mecmuası. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Alkan, C. (2000). *Eğitim teknolojisi*. Ankara: Anı.
- Ateş, B. (2018). Necati bey divanındaki atasözleri ve deyimlerin türkçe ders kitaplarında yer alma durumlarının incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- Avezov, M. (1997). *Kazak halkının eposu ve folkloru*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Aytaç, G. (2003). *Genel edebiyat bilimi*. İstanbul: Say.
- Bahadınlı, Y.Z. (1971). *Türkçe deyimler sözlüğü*. İstanbul: Hür.

- Banarlı, N. S. (2013). *Türkçenin sırları*. İstanbul: Kubbealtı.
- Başaran, İ. E. (2013). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Siyasal.
- Başkan, Ö. (1969). *Yabancı dil öğretimi ilkeler ve çözümler*. İstanbul: Multilingual.
- Bayrak, İ. (2004). *Öğretmenin gücü*. İstanbul: Hayat.
- Boradavchenko, V. (2018). Türkiye türkçesi atasözleri ve deyimlerinde aile ve akrabalık anlayışı. Yüksek lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Boratav, P. N. (1997). *100 soruda türk halk edebiyatı*. İstanbul: Gerçek..
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Çelik, A. (2011). İlköğretim 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan ipek yolunda türkler ünitesinde atasözleri ve deyimlerin kullanılması. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çetin, İ. (2015). *Öğretmen yöntem ve teknikleri*. Ankara: Nobel.
- Çevik, M. (2006). *Basın dilinde atasözleri ve deyimler*. Ankara:
- Çiçekler, E. (2019). Oryantalist koleksiyoner levinus warner derlemesi türkçe atasözleri ve deyimler. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk dünyası ortak atasözleri sözlüğü*. Ankara: AKM.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk dünyası ortak atasözleri sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Demir, T. (2004). *Türkçe dilbilgisi*. Ankara: Kurmay.
- Develioğlu, F. (2013). *Osmanlıca türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Aydın.
- Dilçin, D. (1945). *Edebiyatımızda atasözleri*. Ankara: TDK.
- Düşmez, A. (2014). Türk atasözlerinde geçen hayvan adlarına göre kavram profilleri. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Emir, S. (1974). *Örnekleriyle açıklamalı deyimler sözlüğü*. İstanbul: Emir.
- Erdoğan, G. (2019). Yabancılarla türkçe öğretimine yönelik ders kitaplarının atasözleri ve deyimler açısından incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Ertürk, S. (1998). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Meteksan.

- Eyüboğlu, E. K. (1973). *On üçüncü yüzyıldan günümüze kadar şiirde ve halk dilinde atasözleri ve deyimler*. İstanbul: Doğan Kardeş.
- Genç, İ. (2001). *Edebiyat bilimi*. İzmir: Kanyılmaz.
- Gölpınarlı, A. (1977). *Tasavvuftan dilimize geçen deyimler ve atasözleri*. İstanbul: İnkılap ve Aka.
- Gülüm, E. (2014). 15. yüzyılın ilk yarısında telif edilen divanlarda atasözleri ve deyimler. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Güzel, A. (2015). *Edebiyat eğitiminde amaçlar ve bu amaçlara yönelik teknik ve örnek uygulamalar*. Ankara: Nobel.
- Hatipoğlu, V. (1972). *Türkçenin söz dizimi*. Ankara: TDK.
- Hatipoğlu, V. (1984). *Türkçenin sözdizimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
- Karaalioğlu, S. K. (1983). *Resimli motifli türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: inkılap.
- Karaalioğlu, S.K. (1988). *Edebiyat sanatı*. İstanbul: İnkılap.
- Karakuş, İ. (2002). *Türkçe türk dili ve edebiyatı öğrenimi*. Ankara: Anıttepe.
- Kavcar, C. (1999). *Edebiyat ve eğitim*. Ankara: Engin.
- Koç, N. (2002). *İslamlıktan önce türk dili ve edebiyatı*. İstanbul: İnkılap.
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Köprülü, F. (1986). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2005). *Dil ve anlatım dersi öğretim programı ve kılavuzu 9, 12. sınıflar*. Ankara: MEB.
- Ong, W. J. (1999). *Sözlü ve yazılı kültür sözün teknolojişmesi*. İstanbul: Metis.
- Oy, A. (1972). *Tarih boyunca türk atasözleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Öge, S. (2001). 15. yüzyıl şairlerinden mesihi, cem sultan, ahmed paşa, necati beg, üsküplü ishak çelebi ve şeyhi'nin divanlarında atasözleri ve deyimler. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Önal, G. (2008). İlköğretim 6,7,8. sınıf öğrencilerinin atasözlerini algılama düzeyleri. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özdemir, E. (1997). *Açıklamalı örnekli deyimler sözlüğü*. İstanbul: Remzi.

- Özdemir, E. (2009). *Açıklamalı atasözleri sözlüğü*. Ankara: Bilgi.
- Özdemir, H. (1994). *Kambur kambur üstüne*. Atasözleri ve Halk Anlatıları Folklor Edebiyat Dergisi.
- Özdemir, S. (2014). Safranbolu yöresinde kullanılan atasözleri ve deyimlerin fonetik incelemesi. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Özön, M. N. (1943). *Türkçe tabirler sözlüğü*. İstanbul: Remzi.
- Özön, M. N. (1956). *Türk atasözleri*. İstanbul: İnkılap.
- Özsoy, A. (2014). Bartın yöresinden derlenmiş atasözleri ve deyimlerin tematik açıdan değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Öztürk, A. (1986). *Türk anonim edebiyatı*. İstanbul: Bayrak.
- Pala, İ. (2002). *Atasözleri sözlüğü*. İstanbul: Cem.
- Pala, İ. (2014). *İki dirhem bir çekirdek*. İstanbul: Kapı.
- Paşayev, G. (1998). *Kerkük türkmen folkloru*. İstanbul: Kerkük Vakfı.
- Püsküllüoğlu, A. (1995). *Türkçe deyimler sözlüğü*. Ankara: Arkadaş.
- Püsküllüoğlu, A. (2012). *Türk atasözleri sözlüğü*. Ankara: Arkadaş.
- Safa, P. (1970). *Sanat, edebiyat, tenkit*. İstanbul: Ötüken.
- Sever, S. (2004). *Türkçe öğretimi ve tam öğrenme*. Ankara: Anı.
- Sevinç, D.K. (2007). 18. yüzyıl şairlerinden sümbülzade vehbi, bosnalı sabit, enderunlu vasıf ve nedim'in divan ve mesnevilerindeki atasözleri ve deyimler. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Sinan, A.T. (2001). *Türkçenin deyim varlığı*. Malatya: Kubbealtı.
- Şahin, A. E. (2004). *Öğretmen yeterliliklerinin belirlenmesi*. Bilim ve Aklın Aydınlanışında Eğitim Dergisi,
- Şavk, Ü. Ç. (2002). *Kırgız atasözleri*. Ankara: TDK.
- Şişman, M. (2009). *Öğretmen yeterliliklerini yeniden düşünmek*. Türk Yurdu Dergisi
- TEDPR, (2005). Temel Eğitime Destek Programı Öğretmenlik Mesleği Genel Alan Çalışması Pilot Uygulama Ulusal Raporu.

- Topaloğlu, A. (1989). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: Ötüken.
- Tozoğlu, S. (2009). T.C Milli eğitim bakanlığınca ilköğretim için tavsiye edilen 100 temel eser içindeki türk edebiyatına ait romanların atasözleri ve deyimler bakımından incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Tülbentçi, F. F. (1977). *Türk atasözleri ve deyimleri*. İstanbul: İnkılap ve Aka.
- Türk Dil Kurumu. (2016). *Bölge ağızlarında atasözleri ve deyimler*. Ankara: TDK.
- Uçan, H. (2015). *Dilbilim göstergibilim ve edebiyat eğitimi*. İstanbul: İz.
- Yetiş, K. (1993). *Türkçenin nakışları ‘Atasözleri deyimler, tekerlemeler, bilmeceler*. İstanbul: Kubbealtı.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yılmaz, M. (2010). Türkçe öğretmeni özel alan yeterlilikleri ve türkçe öğretmen adaylarının öz yeterlilik algısı. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

EKLER

EK 1. Eşleştirmeli Atasözleri ve Deyimler Testi

Sevgili Türk Dili ve Edebiyatı öğretmen adayı, bu araştırmada sizin Atasözleri ve Deyimlere olan yetkinliğiniz belirlenmeye çalışılacaktır. Anket sorularına vereceğiniz cevaplar sadece bu akademik çalışmada kullanılacaktır. Anket formuna adınızı-soyadınızı yazmanıza gerek yoktur. Anket maddelerine katılım düzeyinizi ilgili maddeleri eşleştirerek belirtiniz. Her boşluğu doğru tamamlamanız 2.5 puan olarak değerlendirilecektir. Araştırmanın güvenilirliği ve bilimsel hayata katkısı sizin cevaplarınızın içtenliği ile ilgilidir. Desteğiniz için teşekkür ederim.

Rukiye Çalışkan

Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

1.Cinsiyetiniz: E () K ()

2.Yaş Aralığınız: 17-19() 20-21() 22-23() 24-25() 26+()

3.Öğrenim Gördüğünüz Üniversite.....

Fakülte.....

4.Sınıfınız.....

5.Genel Akademik Ortalamanız

2.00'den az() 2.01-3 arası() 3.01-3.50() 3.51-4.00()

70'ten az() 70-80() 81-90() 91-100()

6.Mezun Olduğunuz Lise Türü:

Genel Lise() Fen Lisesi() Anadolu Lisesi() Meslek Lisesi() Diğer()

7.Atasözleri ve Deyimlere Yetkinlik Düzeyiniz:

Çok İyi Bilirim() İyi Bilirim() Orta Düzey Bilirim() Az Bilirim()

Aşağıda bir kısmı verilen atasözlerini tamamlayınız.

a.bugünkü az iyi

i.kapı önünde yük indirir

b.kar yağmaz

j.onu biçersin

c.yatsıya kadar yanar

k.dikenin sancısı seni

ç.gelini almadan huyuna bak

l.yarına bırakma

d.dağ başına yıkılmış

m.kümeşte geceler

e.göl olur

n.alacak çiçeği iyi bilir.

f.kara kuzusu da olur

o.baka baka kararır

g.keseden yer

ö.kapıdan kovulur

h.çarık eskidir

p.o da vaktinde bulunmaz

ı.gelir zamanı

r.yaz çıkarsa bahtına

- 1.Damlaya damlaya.....
- 2.Sakla samanı.....
- 3.Kuru gayret.....
- 4.İşini kış tut da.....
- 5.Yarınki çoktan.....
- 6.Vakitsiz misafir.....
- 7.Talihsiz dağa çıkmış.....
- 8.Üzüm üzüme.....
- 9.Bugünün işini.....
- 10.Elden gelen öğün olmaz.....
- 11.Arı bal.....
- 12.Sahibine hırlayan köpek.....
- 13.Minnetle gül koklama.....
- 14.Ne ekersen.....
- 15.Yalancının mumu.....
- 16.Ak koyunun.....
- 17.Acemi katır.....
- 18.Lambayı almadan camına bak.....
- 19.Kılavuzu horoz olan.....
- 20.İhtiyatlı başa.....

a. terkini kılmak ar değil	i. bayram günü yüzü kara çıkar
b. ağaç taşlanır	j. insanı dert yer
c. yuvaya kış getirir.	k. bedava çalışmak iyidir
ç. ya düğünde ister ya bayramda	l. birini de ben alırdım otuza kırka
d. orak pahaya çıkar	m. kılıfını hazırlar
e. türkü çağırarak arar	n. yağmurda bilinir
f. pahalı alır	o. kaygısız başım
g. bakmazsan dağ olur	ö. yiğit ölür şan kalır
h. yine de uyuyamamış	p. aç kalmaz
ı. tanrıya ibadet	r. yer altından define çıkarır

- 21.Bakarsan bağ olur.....
- 22.Minareyi çalan.....
- 23.At ölür meydan kalır.....
- 24.Ucuz alan.....
- 25.Görmemiştin mal alma.....
- 26.Falcı gaybı bilse.....
- 27.Dervişlik olaydı tac ile hırka.....
- 28.Ağacı kurt.....
- 29.El elin eşegini.....
- 30.Azıcık aşım.....
- 31.Arefe günü yalan söyleyenin.....
- 32.Buğday başak verince.....
- 33.Baktın yârin yâr değil.....
- 34.Avare durmaktan.....
- 35.Meyve veren
- 36.Abanın kadri.....
- 37.Aça dokuz yorgan örtmüşler.....
- 38.Açık ağız.....
- 39.Ana babaya hizmet.....
- 40.Asık çehre.....

a.ömür törpüsü	i.göğsü kabarık
b.bıyığı yelli	j.imanı gevremek
c.hem kel hem fodul	k.yer demir gök bakır
ç.cadı kazanı	l.şeyhin kerameti kendinden menkul
d.ya devlet başa ya kuzgun leşe	m.ne şap oldu ne şeker
e.karnı geniş	n.demir leblebi
f.sinekten yağ çıkarmak	o.edebiyat yapmak
g.nane molla	ö.bit yeniği
h.yere bakan yürek yakan	p.dağ fare doğurdu
ı.kel başa şimşir tarak	r.benim oğlum bina okur döner döner yine okur

Aşağıda anlamları açıklanmış olan deyimlerin karşılıklarını yazınız.

1.Başarılması çok zor iş..... 2.Önemli sayılan bir konu hiç denecek kadar küçük bir sonuç verdi..... 3.Herkesin birbirine düştüğü,düşmanlıkların kaynaştığı yer..... 4.Kibirli, gururlu..... 5.Bir işin sağlam görünmesine karşın güven vermeyen..... 6.Çalışmaları verimli olmuyor, yerinde sayıyor, aynı şeyleri yineleyip duruyor..... 7.Olmayacak yerden çıkar sağlamaya çalışmak..... 8.Övünç duymak..... 9.Parasına uygun olmayan pahalı şeyler alması..... 10.İşe yaramayan parlak sözler söylemek..... 11.Hem yeteneksizdir hem üstünlük taslar.....	12.Tasasız çok rahat..... 13.En küçük değişikliği bile kaldıramayan, bedence dayanıksız kişi..... 14.Ne olumsuz bir sonuca bağlandı, ne de olumlu..... 15.Kişiye sıkıntı ve üzüntüyle yıpratıcı iş..... 16.Büyük başarıları bulunduğunu kendisi söylüyor, ortada ne bir kanıt var ne de tanık..... 17.Öyle bir işe giriyorum ki ya imrenilecek bir duruma yükselirim, ya batır olurum..... 18.Hiçbir yerden yardım görme umudu ve olanağı yok , bütün kapılar kapalı..... 19.Sessiz ve yumuşak huylu görüldüğü halde sinsice dolap çevirip kötülük yapan..... 20.Bir işi yapmak için çok sıkıntı çekmek, çok yorulmak.....

a.çaldım oynamaz	i.beni de külhancı eder
b.ben de olurum sensiz	j.hakka yarar iş değil
c.ne altın oldu ne gümüş	k.can ayrı dert bilmez
ç.bellediğin sana kâr	l.sövene dilsiz
d.düşünde padişah görür	m.kursağında götürür
e.görmeyen bir şey sanmış	n.insanı yürekten kurutur
f.başında müşkil hal olur	o.yağın bulaşsın bana
g.çalarlar dişine dişine	ö.post çalarsın mektepten
h.dolu olsa taş demez	p.sabaha şehid diye namazını kırlarlar
ı.o da hakka yaramaz	r.birkaç dükkan yıkmış

Aşağıda bir kısmı verilmiş olan deyimleri tamamlayınız.

- 21.Anlamazsın ebcedden.....
- 22.Ağa diyeyim sana.....
- 23.Ahırda yatar.....
- 24.Bir değil beş değil.....
- 25.Ev ayrı hal bilmez.....
- 26.Ayda yılda bir namaz.....
- 27.Akşam yezid diye öldürürler.....
28. Evinden giden del olur.....
- 29.Dövene elsiz.....
- 30.Eşeğe gerdan kır demişler.....
- 31.Gören duymuş usanmış.....
- 32.Mendilinde getirir.....
- 33.Ne güler ne sırtır.....
- 34.Neler yedi bu diş.....
- 35.Sen olursan bensiz.....
- 36.Tilkinin pazarda işi ne.....
37. Tuttuğun bana kâr.....
- 38.Vurdum duymaz.....
- 39.Yağmur yağsa yaş demez.....
- 40.Seni hamamcı eden Allah.....

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR.